

4-29-2018

08 Armenocide in Yozgat - Armenian

Krikor Guerguerian

Follow this and additional works at: https://commons.clarku.edu/mixedi_court_martial

Recommended Citation

Guerguerian, Krikor, "08 Armenocide in Yozgat - Armenian" (2018). *Mixed I - Courts Martial*. 8.
https://commons.clarku.edu/mixedi_court_martial/8

This Book is brought to you for free and open access by the Private Materials (Archive 2) at Clark Digital Commons. It has been accepted for inclusion in Mixed I - Courts Martial by an authorized administrator of Clark Digital Commons. For more information, please contact mkrikonis@clarku.edu, jodolan@clarku.edu.

ՅՈՎՀԱՏԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎԱԽԵՐԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՆԸ

Եռզատի Հայաստանութեան վաւերագրական Պատմութիւնը գիրք մընէնման ուրիշ գիրքերու, գեղապիպ, 468 էջերէ բաղկացած:

Սակայն ան բոլորովին տարբեր է մինչեւ հիմա հրատարակուած բոլոր գիրքերէն իր մասնայատուկ բովանդակութեամբ: Ամէն ինչ անոր մէջ նորութիւն է. ամէն ինչ յայտնութիւն է ոչ թէ միայն հայութեան այլ նաեւ ամբողջ միջազգային պատմութեան եւ իրաւարոհութեան համար:

Այս հատորը գիտական ուսումնասիրութիւն մըն է հրատարակուած հայաստանութեան 65րդ տարեդարձին պիտի, լոկ թուրք պաշտօնական վաւերագրերու լոյսին տակ բանաձեւուած եւ հանրութեան դատաստանին յանձնուած:

Այս գրքի թուրք պաշտօնական վաւերագրերու վաւերականութիւնը հաստատուած է նոյնինքն թուրք Պատերազմական Արտակարգ Ատեանի կողմէ, որ 1919-1921 տարիներու ընթացքին Հայերու բռնի տեղահանութեան եւ կոտորածի պատասխանատուները դատեց, Սսմանեան քաղաքային եւ զինուորական պատժագրքերու տրամադրութեան համաձայն վճիռներ արձակեց գործածելով թուրք պաշտօնական վաւերագրերու բովանդակութիւնը: Այս վճիռներէն շատեր հրատարակուած են թուրք Պատերազմական Ատեանի պաշտօնաթերթ թԱԳՈՒԻՄԸ ՎԱԳԱՅԻ ՏԻՎԱՆԸ ՀԱՐՊԻ ԷՍՐԾԻ ՄՈՒՀԱԿԵՄԱԹԸ ԶԱՊԻՍ ԺԵՐԻՏԵՍԻ ի յաջորդական թիւերուն մէջ:

ՎԱԽԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՆ

Պոլսոյ զօրակայքի հրամանատար եւ Թէշքիլաթը Մարսուսայի վարիչ հազարպետ ձեւատ Պէյ կը փորձէ ուրանալ: Ատեանի նախագահը կարգալ կու տայ հեռագիրներ, որոնցմէ երեքը կը կրէին անոր ստորագրութիւնը:

Նախագահը կը հարցնէ ձեւատ Պէյի. "Այս երեք առաջին հեռագիրներուն ստորագրութիւնը ձերն է:

"ձեւատ Պէյ. քննել է ետք ստորագրութիւնները, այդպէս կը մտածեմ: Անոնք կրնան իմս ըլլալ: Զեմ յիշեր, ժամանակ անցած է:"

Ատեանի նախագահը չի գոհանար այս տատամսոտ խոստովանութեամբ. կրկին

կը հարցնէ ամբաստանեալին. " Այս հեռագրին վարի կողմը լուսանցքի մէջ նօթագրութիւն մը կայ. "այսպիսի կարեւոր հեռագիրներու բնագիրները պէտք է ետ վերադարձուին կանոնի համաձայն: Կ'ըսես զանոնք պահելու համար Իթէշքիլաթը Մախսուսայի թղթածրարներու մէջ:" Ինչ ըսել կ'ուզես:

"Ճեւատ Պէյ. Ինչպէս...."

Նախագահի հրամանով քարտուղարը կը կարդայ. "Իթէշքիլաթը Մախսուսայի կանոնին հետեւելով անհրաժեշտ է հեռագիրներու բնագիրները ետ վերադարձնել....

"Նախագահ. ասիկա ձեր ձեռագիրն է:

"Ճեւատ Պէյ. Նայիմ, Տէր Իմ, բնագիրները պէտք է ըլլան, վերադարձուած եւ թղթածրարներու մէջ դասաւորուած ըլլալու են:

"Նախագահ. լուսանցքի վարի գրութիւնը ձեր ձեռագիրը չէ":

"Ճեւատ Պէյ. ձեռագիրն իմս պէտք ըլլայ....

"Նախագահ. Թող անգամ մըն ալ նայի:

"Ճեւատ Պէյ. այս ԶԵՌԱԳԻՐՆ ԻՄՍ է....

"Նախագահ. անգամ մըն ալ ցոյց տուէք:

"Ճեւատ Պէյ. ասիկա իմ ձեռագիրս է...."

Ուրիշ օրինակ մը.

Թուրք Պատերազմական Ատենի առջեւ ամբաստանեալներ եւ երբեմն ալ վկաներ կ'ուրանան առ հասարակ գրութիւնն ու ստորագրութիւնը:

Կառավարիչ Քէմալ Պէյի գրաւոր հարցաքննութիւնը տեղի ունեցած էր 15 եւ 16 Դեկտեմբեր 1918 ին: Այդ առթիւ ան յայտնութիւն մը կատարած էր թէ Հայերու տեղահանութեան վերաբերեալ հրամաններէն ոմանք ա յ ռ ու ա ծ էին ընթերցումէն ետք՝ դրկողի բացայայտ հրամանով:

Ատենի նախագահը կը հարցնէ կառավարիչ Քէմալի. "Նախնական հարցաքննութեան մէջ ըսած էք որ տեղահանութեան թուղթերու մէկ մասը այրած ենք. ասիկա ձեր ստորագրութեան տակ է. ո՞ր թուղթերը այրեցիք:

"Քէմալ. ես այդ վկայութիւնը գրած ատենսարդէն ձամբորդութենէ նոր եկած,

յոզնած վիճակ ունէի. աճապարանօք գրեցի, որովհետեւ միջոց չտուին հանգստա- նալու. ատիկա ձիզդ չէ:

"Ընդհանուր Դատախազ. ես այդ քննիչ մարմնոյ մէջ էի. այս հարցումներուն պատասխանը երեք չորս ժամէն գրեց. հետեւաբար իր այս լսօսքը ձիզդ չէ:"

Երբ Քէմալ ուրիշ վաւերագրերու մասին ալ այսպիսի խուսափողական պատաս- խաններ տուաւ, յատկապէս հազարապետ Շէհապէտտին Պէյի 207 թուահամար 23 Յու- լիս 1915 թուակիր հեռագրի մասին, որ կը հաստատէ թէ Քէմալ կոտորել տուած է 3660 Հայեր. Ատեանը Ձմիւռնիայէն կանչել տուաւ նոյն հեռագիրը ստորագրող Շէհապէտտին Պէյը, որ իր կարգին խուսափողական պատասխաններ տուաւ: Այն ատեն վկայութեան կանչուեցաւ զօրավար Խալիլ Րէճայի Պէյ, որ ստացած էր Հայերու կոտորածը տեղեկագրող Շէհապէտտինի հեռագիրները:

Նախագահի հրամանով քարտուղարը կը կարդայ 207 թուահամար հեռագիրը: Շէհապէտտին կը պատասխանէ. "Զեմ յիշեր այս խնդիրը:"

Ընդհանուր Դատախազը կը սպառնայ. "Այս վկան խուսափողական պատասխաններ տալուն համար պիտի չարտօնուի իզմիր դառնալու:" Ընդհանուր Դատախազը կ'առա- ջարկէ Շէհապէտտին Պէյի ստորագրութեամբ հեռագիրները կարդալ Ատեանին առջեւ, եւ կ'եզրափակէ որ նոյն հեռագիրները պ ա շ տ օ ն ա կ ա ն եւ վաւերական են: Շէհապէտտին մարմրուք կ'ունեայ կամ կը ձեւացնէ:

Յ Ա Պ Ա Ղ Ո Ւ Մ

Ներկայ ուսումնասիրութեան գլխաւոր պատճառներէն մին է 1925 էն իվեր ՄԵՌԵԱԼ ԼԵՃՈՒԻ ՎԵՐԱՍՈՒԱՍ ԱՐԱԲԱՏԱՌ ԽՐՔԵՐԷՆԸ: Արաբատառ Խրքերէն կարդացող եւ հասկցող անձերու թիւը, ամբողջ աշխարհի վրայ, մատով կարելի է հաշուել. հին սերունդէն արաբատառ Խրքերէնի վարժ անհատներ եւ վարպետներ հետզհետէ կ'անհետանան եւ նոր սերունդէն շատ քիչեր կը յանդգնին նոյն դժուարին լեզուին հետամուտ ըլլալէ:

Հին Խրքերէնի դասախօսներէն ոմանք համալսարաններու մէջ արաբատառ

Թրքերէն ձեռագիր կառուցու մեծ դժուարութիւն ունին:

ՎԱԻՇՐԱԳՐՇՐՈՒ ՎԵՐՍԱՆՈՒՄ ԵՒ ԽԱՐԳՆԱՆՈՒԹԻՒՆ

Անշուշտ խօսքը ծածկագրի մասին չէ:

Արաբատառ Թրքերէնի մասնագէտի մը յաջողութեամբ տրուեցաւ ձեռագիր կամ տպուած լուսատիպ օրինակը Թուրք վաւերագրերու բնագրէն կամ պաշտօնապէս վաւերացուած պատճէնէն առնուած: Առաջին մասնագէտը պաշտօն ունէ՞ր միայն կարդալու կամ վերծանելու արաբատառ Թրքերէնը եւ զայն վերածելու հայատառ կամ լատինատառ Թրքերէնի:

Առաջին մասնագէտի կարդացած վաւերագրի լուսանկարը եւ վերծանումի օրինակը տրուեցան արաբատառ Թրքերէնի երկրորդ մասնագէտի, որուն պաշտօնն էր սրբագրել սխալները, եթէ կային, եւ արաբատառ Թրքերէնէն ուղղակի թարգմանել հայերէնի, անգլերէնի կամ գաղղիերէնի:

Արաբատառ Թրքերէն վաւերագրի լուսատիպ օրինակը, առաջին մասնագէտի վերծանումը, երկրորդ մասնագէտի կատարած սրբագրութեան եւ թարգմանութեան հետ, յանձնուեցան արաբատառ Թրքերէնի երրորդ մասնագէտի մը, որ իր կարգի սրբագրեց անհրաժեշտ սխալները, եթէ կային, թէ վերծանումի եւ թէ թարգմանութեան մէջ:

Ապա, արաբատառ Թրքերէնի առաջին, երկրորդ եւ երրորդ մասնագէտները գրողին հետ միասնաբար խղճմտօրէն վերաքննեցին վերծանումը բաղդատելով արաբատառ Թրքերէնի հետ եւ կատարուած թարգմանութեան մէջ ջանացին նուազագոյնի վերածել սպրդած սխալները:

Հաճոյքով կ'ընդունուի արաբատառ Թրքերէնի մասնագէտներու, եթէ կան, գիտական դիտողութիւնները, նկատի առնելով անշուշտ 1940-1950 տասնեակի ընթացքին թրքագէտներու կողմէ հաստատուած կանոնները:

Ընթերցողը պէտք է գիտնայ որ ներկայ հատորը հայասպանութեան ամբողջ պատմութիւնը չէ, այլ մաս մը որ կը պատկերացնէ Եոզղատ գաւառի մէջ կատարուած հայասպանութիւնը Թուրք Պատերազմական Ատեանի հաւաքած պաշտօնագրերու լոյսին տակ: Հայասպանութեան ամբողջական պատմութիւնը կարելի

պիտի ըլլայ լրացնել հրատարակելով իւրաքանչիւր նահանգի եւ գաւառի հայաս-
պանութեան վաւերագրական պատմութիւնը որ նման է Եոզղատի հայասպանութեան
պատմութեան:

Ինչո՞ւ Եոզղատ եւ ոչ ուրիշ քաղաք մը կամ գաւառ մը:

Եոզղատի հայասպանութեան վաւերագրական պատմութիւնը ԱՌԱՋՐՆ ԱՆԿԱՄ
լոյս կը տեսնէ որովհետեւ Թուրք Պատերազմական Ատեանը առաջին անգամ ըլլա-
լով 5 Փետրուար 1919 ին սկսաւ Եոզղատի Հայերու տեղահանութեան եւ ջարդի
պատասխանատուները դատել եւ 8 Ապրիլ 1919 ին արձակեց առաջին մահավճիռը
Թուրք պաշտօնական վաւերագրերու բովանդակութեան լոյսին տակ: Եոզղատի
կառավարիչ Քէմալ կախաղանի դատապարտուեցաւ եւ Սուլթան Մէհմէտ Զ. Վահի —
տէտտին 10 Ապրիլ 1919 ին հաստատեց մահավճիռը, եւ Քէմալ Պոլիս Պայազիտի
հրապարակին վրայ կախաղան բարձրացաւ:

Մեռնելէ առաջ՝ կախաղանի վրայէն Քէմալ յայտարարեց. " Սիրելի ազգա-
կիցներ, ես Թուրք պաշտօնեայ մըն եմ: Ես գործադրեցի այն հրամանը զոր
ստացայ: Իմ պարտականութիւնս կատարեցի խղճամիտ կերպով: Կ'երդնում որ ես
ԱՆՄԵՂ ԵՄ: Ասիկա է իմ վերջին յայտարարութիւնս թէ այսօր եւ թէ վաղը:"

Դատարանութեան առաջին օրը կառավարիչ Քէմալի պաշտպան փաստաբանները
Ատեանի առջեւ բողոքեցին եւ առաջարկեցին նախապէս դատել Թուրք դահլիճի
նախարարները որոնց հրամանները գործադրուած էին:

Ա ՎԱԻՇՐԳՐԵՐԷՆ ՆՄՈՅՏ ՄԸ

Կառավարիչ Քէմալ Պէյը մահուան դատապարտելու համար Թուրք Պատերազ-
մական Ատեանը գործածեց Թուրք պաշտօնական վաւերագրեր:

Պոլսոյ Հարցաքննիչ Յանձնախումբի նախագահը հետեւեալ հարցումը ուղ-
ղեց կառավարիչ Քէմալի. "Մինչեւ Զԅ Յուլիս 1915 թուականը Պողազլեանի եւ
գիւղերու մէջ Դ Ո Ի Ն երեք հազար վեց հարիւր վաթսուներկու Հայեր կոտորել
տուած ես: Զօրաբաժնի հրամանատար Շէհապէտտին Պէյի կողմէ [Անգարայի Գ]
զօրաբանակին ղրկուած Զ07 թուահամար եւ Զԅ Յուլիս 1915 թուակիր ծածկագիր
հեռագրի լուծումէն յայտնի է:

"Այս թիւը միայն մինչեւ 29 Յուլիս ջարդուած Հայերու թիւն է:"

ԹԷՇՔԻԼԱՍԸ ՄԱՌՍՈՒՍԱ

Թուրք Պատերազմական Ատեանի տրամադրութեան տակ գտնուած Թուրք պաշտօնական վաւերագրերու համեմատ ներքին գործերու եւ արդարութեան նախարարներու հրամաններուն համաձայն կայսրութեան քաղաքներու մէջ կազմուեցան մասնայա տուկ յանձնախումբեր որոնք բանտերէն ազատ արձակեցին դատապարտուած իսլամ ոճրագործները եւ զանոնք արձանագրեցին Թէշքիւաթը Մախսուսայի հրոսակներու ցանկերուն մէջ: Այս հրոսակները ղրկուեցան կանխապէս ջարդավայր որոշուած տեղեր հայ կարաւանները կոտորելու եւ կողոպտելու նպատակով:

Եոզղատի բանտէն 15 Մայիս 1915 ին պաշտօնապէս ազատ արձակուեցան 65 իսլամ ոճրագործներ, որոնցմէ 51 ը մարդասպանութեան եւ միւս 14 ը գողութեան կամ աւազակութեան յանցանքով բանտարկութեան դատապարտուած էին:

Այս ոճրագործները ազատ արձակող՝ Եոզղատի կառավարիչ ձէմալ Պէյ պաշտօնապէս վկայեց թէ "Բանտերու մէջ կալանաւոր ոճրագործները գործածուեցան Հայերու կոտորածը իրագործելու համար:"

Եւ նոյն կառավարիչը կ'աւելցնէ. " Որքան ալ ես աչքերովս չտեսայ կոտորածը, սակայն իմացայ թէ Եոզղատ քաղաքէն եւ շրջակայ գիւղերէն տեղահանուած հայ կարաւանները կոտորուեցան եւ բնաջնջուեցան ոստիկաններու, հրոսակներու եւ ժողովուրդին կողմէ:"

Իսկ Թուրք Պատերազմական Ատեանը կը հաստատէ թէ բանտերէն ազատ արձակուած ոճրագործները կամ Թէշքիւաթը Մախսուսայի հրոսակները հայ կարաւաններու կիներն ու մանուկները կոտորելու համար կազմակերպուած էին:

"Թէպէտեւ զօրակոչի սկիզբը [1914 Յուլիսին 4] լուր տարածուեցաւ թէ այս հրոսակները պատերազմի պիտի մասնակցէին, եւ ջանք եղաւ այդպէս համոզել միամիտները, սակայն անոնց վերաբերեալ փաստերէն եւ վաւերագրերէն կը հետեւի որ խնդրի առարկայ հրոսախումբերը կազմակերպուած էին տեղահանութեան հայ կարաւանները կոտորելու եւ բնաջնջելու նպատակով:"

Պատերազմական Ատեանի արձակած վճիռները կը հաստատեն թէ Թէշքիւաթը

Մախսուսայի հրոսակներու միջոցով գործադրուեցաւ հայ ցեղի բնաշնչումը:

ԶՕՐԱՎԱՐ ՎԷՀԻՊ ՓԱՇԱՅԻ ՎԿԱՅՈՒԻՎԻՆԸ

Կովկասի ռազմաճակատի վրայ Սսմանեան զօրաբանակի հրամանատար Վէհիպ փաշայի գրաւոր վկայութեան համաձայն "Երրորդ բանակի շրջանէն ներս Պէհաէտտին Շաքիր Պէյ կազմեց եւ գործածեց մ ա ղ ու ւ մ ս ա գ ո թ ն ե ռ... Գործուած բոլոր խժոժութիւնները, մարդկային չարիքները, ոճիրները եւ անկարգութիւնները Պէհաէտտին Շաքիր Պէյի ձեռքին տակ կազմակերպուած դէպքեր էին մասնաւոր ծրագրի մը համաձայն եւ իրագործուեցան մասնաշատուկ նպատակի մը համար..."

"Բացայայտ է որ Ընդհանուր Դատախազները եւ դատական պաշտօնեաները... պէտք անուղղակի մեղսակիցներ նկատուին:"

Զօրավար Վէհիպ փաշա կը հաստատէ թէ Հայերէն յափշտակուած գումարները եւ արժէքաւոր ինչքերը կանխապէս զոյացած համաձայնութեան մը համեմատ կը բաժնէին մէկ երրորդի համեմատութեամբ կուսակցութեան, կառավարութեան եւ Թէշքիւաթը Մախսուսայի միջեւ:

ՀԱՅԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՐՈՒԻԱԿՆԵՐ

Հայերը բնաշնչելու համար կուսակցութիւնը, կառավարութիւնը եւ պաշտօնեաները ամէն տեսակ պատրուակներ կը փնտռէին, եւ եթէ չգտնէին, ամէն կերպով կը հնարէին զանոնք:

Հազարապետ Ահմէտ Պէյ կը հաստատէ թէ սուտ են գայմագամներու կողմէ ղրկուած տեղեկութիւնները. "Գաւառի սահմաններէն ներս ոչ մէկ կաթիլ արիւն թափուած է որեւէ անհատի քթէն:"

Կեսարիոյ զօրաբաժնի հրամանատար հազարապետ Շէհապէտտին Պէյ կը հեռադրէ Անգարա իր անմիջական մեծաւորին. "Պահակախումբի հրամանատարը ինծի կ'իմացնէ թէ Պողոզլեանի գաւառակին մէջ ոչ մէկ ըմբոստութեան շարժումի նշան կայ, թէ այս գաւառակի հայաբնակ գիւղերը մաքրագործուած են գայմագամի եւ գիւղախումբերու շահապնդու վերահսկողութեան տակ: Ոչ թէ միայն այս գաւառակի մէջ մնացած հայ ընտանիքներու զաւակները իրենց բնակած գիւղերու մէջ չեն շրջիր

այլ նաեւ չեն համարձակիր իրենց ոտքերը դուրս դնել իրենց դռներու սեմերէն: "

Անգարայի հինգերորդ զօրաբանակի հրամանատար Միրալայ Լալիլ Իէճայի Պէյ կը հեռագրէ Շէհապէտինի. "Ձեր հեռագիրներէն յայտնի է որ ձեր նախընթաց հաղորդագրութիւնները չափազանց ու ած էին: Հարկ է այսուհետեւ չհիմնուիլ գայմագամներու տեղեկութիւններու վրայ... Ի՞նչեւ ձեր նախընթաց հաղորդագրութիւնները չափազանցութիւններ կը պարունակեն, սակայն կարելի չէ ուրանալ քանի մը հայ հրոսակներու գոյութիւնը: Կը խնդրեմ որ կորովի եւ շուտափոյթ կերպով բնաջնջէք այդ հրոսակները եւ ինծի իմացնէք անոնց թուական կարեւորութիւնը, անոնց գէնքերուն քանակը գորոնք գրաւեցիք կամ պիտի գրաւէք..."

ԿՈՏՈՐԱՄԻ ԱՐԴԱՐԱՑՈՒՄԻ ՊԱՏՐՈՒԱԿ

Քաղաքակրթուած աշխարհի աչքերուն առջեւ Հայերու բնաջնջումի սսման եան պետութեան քաղաքականութիւնը պաշտպանելու եւ արդարացնելու համար քաղաքային եւ զինուորական իշխանութիւնները շրջաբերական հրամաններ արձակած են եւ պարտադրած են արձանագրել Հայքի կողմէ գործուած ոճիրներ, հասցուցած վնասներ, արդարացնելու համար կատարուած կոտորածները:

Էնվէրի շրջաբերականը կը հրամայէ. "Բացարձակապէս անհրաժեշտ է հաւաքել եւ կանոնաւորապէս օրէ օր պահել բոլոր ապացոյցները, բոլոր վաւերագրերը որոնք բնոյթ ունին աշխարհի աչքերուն առջեւ արդարացնելու մեր վերաբերումը եւ մեր այն միջոցները գորոնք որդեգրած ենք խորտակելու համար հայ յեղափոխական շարժումը, որպէս զի անոնք հրատարակուին... Ըմբոստներու անունները, անոնց լուսանկարները, անոնց մեզի պատճառած վնասները... պէտք է անպայման ոճիրներու մատեաններուն մէջ տեղ գտնեն եւ ամէն ամիս նոյն մատեաններէն օրինակ մը ղրկուի ուղղակի ընդհանուր սպայակոյտին: "

Նոյնպէս քաղաքային իշխանութիւնը ներկայացնող ներքին գործերու նախարար Խալաթ Պէյ կը ղրկէ շրջաբերական հրահանգներ բոլոր նահանգներու կուսակալներուն եւ կը յանձնարարէ անոնց հաւաքել "ըմբոստական շարժումներու մասին... վաւերագրեր կամ լուսանկարներ... հայ յեղափոխական ճգտում"

ներուն վերաբերեալ..."

Միտալայ Խալիլ Րէճայի կը պատասխանէ Անգարայի կուսակալ Աթըժ Պէյի.
"Պատիւ ունիմ իմացնելու որ զօրակոչէն մինչեւ այսօր, [Անգարայի Գ] նահանգէն ներս Հայերը չեն փորձած որեւէ կարեւոր եղեռնափորձ:" Կը ղրկէ գէնթերու ցանկեր եւ խռովարար գրքեր:

ԺԳ. զօրաբաժնի հրամանատար Սիւլէյման Պէյ կը հեռագրէ իր անմիջական մեծաւորին. "Զօրակոչի սկիզբէն մինչեւ այսօր իմ իրաւասութեանս տակ ապրող Հայերէն ոչ մէկը... յարձակում կամ ըմբոստական շարժում կամ յեղափոխական գործ ըրած է:"

ՎԱՅՐԱԳՈՒԻՒԻՒՆՆԵՐ

Եոզղատցի երեւելի Խուրթ Միւշթէրի Ռիժաթի վկայութեան համաձայն ոստիկանապետ Թէվօր Պէյ Գում Գույու հայաբնակ գիւղի 150 տուները եւ 650⁵ աւելի բնակիչները այրեց. "Ողջ մնացող անմեղ մանուկները դաշոյնահար ընել տուաւ եւ հաւու պէս մորթեց եւ մորթել տուաւ:"

Շրջակայ գիւղերու իսլամ բնակիչները չկարենալով ղիմանալ երկինք բարձրացող աղաղակներուն, Թէվօրի ղրկեցին պատուիրակութիւն^Ք եւ ըսին անոր. "Այս արարքը իսլամական օրէնքին հակառակ է. ահ, Թէվօր, մեզ ալ սպաննէ, բայց խնայէ սա հայ կիներուն եւ մանուկներուն:"

Թէվօր պատասխանած է անոնց աղաշանքին. "Դուք իմ գործերուս արգելք կ'ըլլաք. եւ քաշեց իր ստրձանակը եւ վիրաւորեց անոնցմէ ոմանք, եւ շարուսակեց իր վայրագ կոտորածը:"

Րատի Պէյ Սեբաստիոյ նախկին երեսփոխան Նուրէտտին Պէյի հետ կը շրջի Եոզղատի եւ Զորումի շրջանները. Շէյխլէր գիւղի մօտ "լերան վրայ կը տեսնեն Հայերու դիակներ, գարշահոտ, եւ նեխած, նետուած գետերու մէջ, արդէն փտած վիճակի մէջ եւ կտոր կտոր եղած: Այս սարսափներուն առջեւ Նուրէտտին Պէյ եւ Րատի Պէյ անէծքներ կը թափեն:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Ն Կ Ո Ւ Ի Ս Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Նահանգներու եւ գաւառներու Խուրթ պաշտօնեաները որոնք կը մերժէին

գործադրել իրենց ղրկուած՝ հայաստանութեան հրամանները, առ հասարակ պաշտօնանկ կ'ըլլալին եւ իրենց տեղ^{կը} բերուէին այնպիսի պաշտօնեաներ որոնք արդէն իսկ տրամադիր էին կատարելու կոտորածի հրահանգները: Անգարայի կուսակալ Մազհար Պէյ եւ Եոզղատի կառավարիչ ձէմալ Պէյ պաշտօնանկ եղան եւ իրենց տեղ բերուեցան ուրիշներ:

Մազհար Պէյ Րատի Պէյի հարցումին կը պատասխանէ. " Ներքին գործերու նախարարութենէն ստացած հրամաններս չհասկնալ ձեւացուցի. Քիտէք որ ուրիշ նահանգներու մէջ տեղահանութեան գործողութիւնները աւարտած էին մինչ ես դեռ չէի սկսած գործադրել:

"Աթրած Պէյ հասաւ. ինծի հաղորդեց Հայերու տեղահանութեան, կոտորածի եւ բնաջնջումի վերաբերեալ ներքին գործերու նախարարութեան բերանացի հրամանը: Ես ալ իրեն ըսի. "Ո՛չ, Աթրած Պէյ, ես կուսակալ եմ, ոչ թէ չարագործ աւագակ. կը թողում աթոռս. եկուր դուն տեղս եւ գործադրէ կոտորածի հրամանը:"

ձէմալ Պէյ պաշտօնանկ եղաւ 5 Օգոստոս 1915 ին եւ իր տեղ բերուեցաւ Քէմալ Պէյ որ արդէն կոտորած էր Պողազլեանի Հայերը, իսկ հազարապետ Սալիմ Պէյ պաշտօնանկ եղաւ Օգոստոս 9 ին:

Գ Ա Ղ Տ Ն Ի Հ Ր Ա Հ Ա Ն Գ Ն Ե Ր

Կեսարիայէն Եէհապէտին Պէյ Անգարայի հրամանատարին հեռագրեց 27 Յուլիս 1915 ին. "Պատիւ ունիմ ձեզի հաղորդելու որ Եոզղատի զինուորագրութեան հատուածի հաղորդագրութեան համաձայն 472 Հայերու առաջին կարաւանը, առաջնորդը, քահանաները, եւ երեւելիները ի գլուխ, ղրկուեցան երջանիկ պայմաններու մէջ Եոզղատ_Ձիլէ ուղիով: Երկրորդ կարաւանը վաղը ձամբայ պիտի ելլէ եւ թիւը առանձին պիտի հաղորդուի ըստ Եոզղատի զօրակայքի եւ զինուորագրութեան նախագահի հաղորդագրութեան:"

Եոզղատի նսակատան եւ հեռագրատան տնօրէն Կիրիտլի Հիւմի պաշտօնապէս կը վկայէ թէ Անգարայի պատասխանատու քարտուղար Նէձալի Պէյ հեռագրաթելով Սեբաստիոյ պատասխանատու քարտուղար Ղանի Պէյի կը պատուիրէ որ Եոզղատի առաջին կարաւանի Հայերուն յաւիտենական հանգիստը ապահովէ:

Հազարապետ Սալիմ Պէյ պաշտօնապէս կը վկայէ. "Առաջին կարաւանի առաջ-
քուսի ընթացքին 472 տեղահանուած Հայերը կոտորուեցան Սեբաստիոյ կուսակալ
Մուամմէր Պէյի հրամանով՝ հակառակ այն հրամաններուն որոնք տրուեցան իրեն
[Թէվաիզ Պէյի Գ] Միւթէսարըձի եւ նուաստ ծառայիս կողմէ: Ինքն իսկ ընկերա-
նալ որոշեց կարաւանին եւ յանդգնեցաւ անոնց [472 Հայերու Գ] փորել տալ հա-
սարակաց փոս մը ինձէ Գալիլի մէջ տարագրուածները կոտորելու եւ թաղելու
համար: Երբ իմացանք այս բանը, անմիջապէս ղրկեցինք զինայրերու տեղապահ
ձեւատ էփէնտին ձիշոյ այն վայրը եւ իրեն պաշտօն յանձնեցինք կարաւանը առաջ-
նորդելու դէպի Սեբաստիա եւ ետ կանչեցինք գնդապետ Թէվաիզ էփէնտին: Այսպէ-
սով կրցանք ոճիրին առաջքն առնել եւ կարաւանը ողջ առողջ հասաւ Սեբաստիա:"

Նէձաթի կանխապէս տեղեակ ըլլալով ձէմալ եւ Սալիմ Պէյերու բացասական
տրամադրութեան, ինք անձամբ Գորում գնաց եւ ջանաց ուրիշ միջոցով գործա-
դրել տալ կոտորածի հրամանը մինչեւ որ ձէմալ եւ Սալիմ Պէյերու պաշտօնան-
կութեան հրամանը հասնի բարձրագոյն իշխանութենէն:

Եոզղատցի Ապտիւլ ձէպպարզատէ էտիպ Պէյ, Սելեւկիոյ նարկին կառավարիչ,
իր գրաւոր պաշտօնական վկայութեամբ կը հաստատէ թէ Անգարայի պատասխանատու
քարտուղար Նէձաթի Պէյ հաղորդած էր Հայերու կոտորածի հրամանը Եոզղատի կա-
ռավարիչ ձէմալ Պէյի, որ մերժած էր կատարել ջարդի հրամանը:

"Կառավարութիւնը հրահանգած է Հայերը աքսորել կանխապէս որոշուած
վայրեր եւ յիշեցուցեր է Նէձաթի Պէյի թէ ինք [ձէմալ Գ] չ'ուզեր գործել
կառավարութեան հրամանին հակառակ, եւ թէ ինք բացարձակապէս հակառակ է Հա-
յերու բնաջնջումին: Ասոր վրայ Նէձաթի Պէյ իրեն ըսած է. 'Թէեւ կառավարու-
թեան տուած հրամանը երեւութապէս Հայերը աքսորել է, սակայն աքսորի բուն
նպատակը Միութիւն եւ Յառաջդիմութիւն կուսակցութեան եւ ներքին գործերու
նախարարութեան համար Հայերը բնաջնջել է եւ այսպէսով ծառայութիւն մատու-
ցանել մեր հայրենիքին:"

ՋԱՐԴԱՎԱՅՐԵՐԸ ԿՈՐՈՇՈՒՄԻՆ ԵՒ ԿՈՏՈՐԱՍԻ ՊԱՇՏՍՆԵԱՆԵՐ ԿՐԱՆՈՒԱՆՈՒՄԻՆ

Եոզղատի գօրակայքի հրամանատար հազարապետ Սալիմ Պէյ դատաւորի առջեւ գրաւորապէս կը վկայէ եւ կը ~~հաստատէ~~ ^{յայտնէ} սպանդանոց որոշուած վայրերը եւ կու տայ ջարդի համար նշանակուած պաշտօնեաներու անունները:

"Գայմագամ Բէմալ երբ Եոզղատ հասաւ, Սսման Բիագիմ Պէյ Գըզըլ Գոձայի քաղաքապետի պաշտօնէն հանուեցաւ:

"Զինայրերու հրամանատարի օգնական Նուման պաշտօն ստացաւ Սորկուն գիւղաւանի Հայերը կոտորելու:

"Քաղաքապետարանի տնօրէն Ահմէտ Էփէնտիի եղբայրը Ռիզա Ջավուշ պաշտօն ստացաւ Սարայի Քըջանի Հայերը ջարդելու:

"Ջարդավայր նշանակուած Բէլլէրի կոտորածներուն պաշտօնները վստահուեցան հետեւեալներուն. Եոզղատի ուրբերու տնօրէն Մէհմէտի, Պաքըրձի Հաձի Մահմուտի, Թէվաիզատէ Ապտուլլահ Շէվքիի, զինայրերու գնդապետ Նիւթրիի, եւ Պողազլեանի դատաւոր եւ ժամանակաւոր գայմագամ Ալի Ռիզայի:

"Խաշփինարի մօտակայ ջարդավայրի տնօրէնութիւնը վստահուեցաւ դարձեալ Շիւթրիի, Իսմայիլի, Ահմէտ Ջավուշի, Ջափանգատէ Իսա Պէյի ուրդի Տէրվիշ Պէյի:

Հազարապետ Սալիմ Պէյ անմիջապէս կ'աւելցնէ. "Ամէնքն ալ իրենց պարտականութիւնը կատարեցին հնազանդելով իրենց մեծաւորներէն ստացած հրամաններուն համաձայն:"

ՏԵՂԱՀԱՆՈՒՄԻՄԻՆ ԵՒ ԿՈՏՈՐԱՍԻ ՊԱՇՏՍՆԱՊԷՍ ՆՈՅՆՈՍԱՍՏ

Տեղահանութիւն եւ կոտորած պաշտօնապէս նոյնիմաստ բառեր էին, մէկը միւսին տեղ փոխն ի փոխ գործածուած: Բէմալի եւ Թէվաիզի հարցաքննութեան ընթացքին Հարցաքննիչ Յանձնախումբի նախագահը կարգաւ կու տայ Պողազլեանի ոստիկանապետ Խուլուսի Պէյի հեռագիրը, որ "կը յայտնէ փաստացի կերպով թէ մենք "տ ե ղ ա հ ա ն ե ց ի ն ք զ ա ն ո ն ք" գործածուած է մենք "զ ա ն ո ն ք ս պ ա ն ն ե ց ի ն ք" ի տեղ:

"Ահա այս հաղորդագրութիւնը կը գործածէ "մենք տեղահանեցինք զանոնք"

ասացուածքը "մենք ջարդեցինք զանոնք" իմաստով: "Բնաջնջեցինք" իմաստով կը գործածուի եղեր "Տեղահանեցինք" բառը:

Քէմալի եւ Թէվաիզի կը հարցուի. "Ինչ ըսել է իրենց աքսորավայրը ղրկեցինք: "Ասոր իմաստը կոտորել եւ բնաջնջել է միթէ":"

Պողազլեանի զօրակայքի գնդապետ Մուսթաֆա կը հեռագրէ Անգարայի հրամանատարին. "Այս գիշեր... ձեռք անցուած Հայերէն 14 հոգի իրենց աքսորավայրը ղրկուեցան:"

Անգարայի զօրաբանակի հրամանատար Խալիլ Րէճայի հեռագրով կը հարցնէ. "Հաճէի՞ք իմացնել թէ վերոյիշեալները ինչ պատճառի համար եւ ո՞ր ղրկուեցան:"

Գնդապետ Մուսթաֆա կը պատասխանէ. "Պատիւ ունիմ ձեզի իմացնելու թէ վերոյիշեալ Հայերը կասկածելի ըլլալնուն համար... տասնապետ Հիւսէին Աւնիի հսկողութեամբ ջարդուեցան:"

ԳԵՐՄԱՆ ԶՕՐԱՎԱՐՆԵՐ ԿԸ ՍՏՈՐԱԳՐԵՆ ՏԵՂԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Օսմանեան ընդհանուր սպայակոյտէն Գերման զօրավարներ կը ստորագրեն Հայերու տեղահանութեան հրահանգները. Անատոլուի Երկաթուղիի գծին ընդհանուր Տնօրէն Հեռ ժ. Կիւնթէր միամտօրէն կը ղիմէ Օսմանեան Սպայակոյտի պետ զօրավար Ժրից Պրոնզարդ Ժոն Շէլլէնտորֆի, առանց գիտնալու որ ան ալ իր կարգին ստորագրած էր Հայերու տեղահանութեան հրամանը: Հեռ Կիւնթէր կ'ըսէ. "Մենք մանրամասնօրէն ծեծեցինք այս հարցը զօրավար Ժոն Պրոնզարդի հետ..."

"Հեռ Պրոնզարդ չմերժեց մեր կարծիքները որոնք հակառակ են Խուրթ կառավարութեան որոշումներուն, սակայն ան մատնանիշ ըրաւ այս խնդիրը, եւ թէ Հեռ Պրոնզարդ, իր [Պրոնզարդի Գ] մասնագէտ կցորդը, նկատեց թէ կարելի է գործադրել նախատեսուած ծրագիրը [Երկաթուղիի գծին հայ պաշտօնեաները եւ աշխատակորները տարագրել Գ]: Դեռ աւելի, ան խոստացաւ խորհրդակցիլ Գերման Դեսպանին հետ եւ զինուորական կցորդին հետ այս հարցին շուրջ... Ան այն կարծիքէն է որ եթէ ինք որոշէ հակառակ պայթար տանիլ այդ միջոցառումին դէմ,

ինք պէտք է միեւնոյն ատեն պատրաստուի հրաժարիլ ելծէ չկատարէ իր տեսակէտը: "Հեռ Պոլթրիխ չբողոքեց պատերազմական նախարարութեան՝ յանձնարումբին առած որոշումներուն դէմ, այլ ինքն իսկ թոյլատրեց որ իր իսկ ստորագրութեամբ այս որոշումները վաւերացուին:"

Հեռ Կիւնթէր կ'աւելցնէ. "Օր մը մեր թշնամիները շատ մեծ գնով ձեռք պիտի անցնեն այս վաւերագիրը որովհետեւ մեր զինուորական առաքելութեան անդամներէն մէկուն ս տ ո ղ ա գ ը ու թ ե ա մ ք պիտի կարենան ապացուցանել թե Գերմանները [առավարութիւն եւ զինուորական իշխանութիւն Գ] ոչ թէ միայն Հայերու դէմ եղած հալածանքները կասեցնելու համար ոչինչ ըրին, այլ նաեւ այդ մասին իրենցմէ տրուեցան որոշումներ, այսինքն՝ իրենց կողմէ ս տ ո ղ ա գ ը ու ե ց ա ն:

"Իրողութիւնը այն է որ վաւերագիրը, որու մասին ջաջ պիտի լսուուի ապագային, կը կրէ ոչ թէ թրքական այլ գերմանական ստորագրութիւն մը, որ արժէք պիտի ունենայ նաեւ թուրքերու համար, ինչպէս զինուորական գործավարը մատնանշեց կծու բառերով:"

Պ Ա Շ Տ Ս Ն Ա Կ Ա Ն Կ Ա Հ Ա Յ Ո Ւ Յ Ա Կ

Հանրութեան դատաստանին կը յանձնենք հայ ընտանիքէ մը գրաւուած տան գոյքերու պաշտօնական կահացուցակը գնահատուած թուրք մասնագէտներու կողմէ եւ հաստատուած բազմաթիւ ստորագրութիւններով:

Թուրք Պատերազմական Ատեանը կարդալ կու տայ նոյն կահացուցակը Բէմալի, Խէվաիզի եւ Ֆէյեազի ներկայութեան: Ան կը բովանդակէ 470 կտոր առարկաներ գնահատուած 15,120 դահեկանի: Ատեանի նախագահը կը հարցնէ Բէմալի. "Խէվաիզի եւ Ֆէյեազ Պէյերը ակումբի անունով գնահատեր են ապրանքներու գինը, եւ Դ Ո Ւ Ն անկէ մեծ քանակութեամբ ապրանքներ առերես ԱՌԱՆՑ ՀԻՆԳ ՓԱՐԱ ՎՃԱՐԵԼՈՒ:"

Հայ վաճառական Աթանասեան տեղահանուած եւ կոտորուած է իր ընտանիքի անդամներուն հետ: Անոր տունը եւ կարասիները կը գրաւեն եւ Երիտասարդ Թուրքերու ակումբի կը վերածեն:

ԵՌԶՂԱՏԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՆԵՐՍԷՍ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆԻ

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ՄԱՏԱՆԻՆ

Թուրք Պատերազմական Ատեանը մասնաւորապէս կը զբաղի նաեւ Երզնասի Առաջնորդ Ներսէս Դանիէլեանի եպիսկոպոսական մատանիով: Նախագահը կը հրամայէ մասնաւոր քննութիւն կատարել թէ ո՞ր եւ ե՞րբ մեռաւ առաջնորդը. թէ ո՞վ էր որ անոր մատէն եպիսկոպոսական մատանին հանեց, թէ ե՞րբ մատանին աճուրդով ծարուեցաւ եւ ո՞վ գնեց զայն որքան վճարելով:

Նախագահը կը հրամայէ. "Առաջնորդը ո՞ր սպանուեցաւ... Անոր մատի մատանին ի՞նչպէս եւ ո՞ր անցաւ էվզաձի տնօրէն Կէյի ձեռքը... *Ննեցէք ստուգութիւնը եւ անմիջապէս հեռագրով իմացուցէք. թուղթերն ու վաւերագրերը շուտով մեզի ղրկեցէք:"

Երզնասի կառավարիչը քննութիւն կատարելէ ետք կը հաղորդէ Պատերազմական Ատեանին. "Առաջնորդի մատի մատանին՝ Լ Ո Ւ Մ Ա Ր Բ Ի Յ Ա Ն Վ Ն Ա Ռ Ո ՒՄ Բ Ի կազմակերպած աճուրդի ընթացքին երկու հազար երեք հարիւր քսան դահեկանի [812 տուար եւ յիսուս սէնթի Գ] ծախուած է Կէյի պատասխանատուութեան տակ:"

Կէյի Թուրք Պատերազմական Ատեանի նախագահի հարցումին պատասխանեց թէ ինք աճուրդէն գնած էր եպիսկոպոսական մատանին... անուշտ առանց դահեկան մը վճարելու:

Կ Ո Ս Ո Ր Ո Ւ Ա Մ Հ Ա Յ Ե Ր Ո Ւ Կ Ե Ն Ա Ց

Տիկին Ազնիւ Իբրանոսեան կոտորածէն ազատուեցաւ եւ հաշուակալ Վէհպի Պէյի տան մէջ մնաց ժամանակ մը: Կառավարիչ Բէմալ Պէյ եւ իր ժողովականները ամէն գիշեր Վէհպի Պէյի տան մէջ "Հայերու կենաց բաժակներ կը բարձրացնէին" եւ կ'որոշէին երկրորդ օրուան իրենց կատարելիք գործերը: Մինչ Տիկին Ազնիւ կիներու յարկաբաժինին մէջ մտիկ կ'ընէր անոնց խօսակցութիւնը եւ առաջորդումները: Ան Պատերազմական Ատեանի առջեւ կը վկայէ. "Ես պահուելուս էի այդ տան մէջ... Ամէն օր Բէմալ եւ Թէվֆիգ Վէհպիի տան այրերու յատկացուած բաժնին մէջ կը խորհրդակցէին..."

"Քէմալ. Այս կինը սուտ կը խօսի...

"Նախագահ. /Քէմալի կը հարցնէ/ Օղիի սեղաններու շուրջ խմբանքներ չսարքեցիք:

"Ազնիւ. Այո՛, ես չեմ ^{ուրանար} ~~մտնար~~ /եղած բարիքը, բայց չեմ կրնար մոռնալ միեւնոյն ատեն որ անոնց հետ քու [Վէհպի Պէյի Գ] սենեակին մէջ կը խմէիք իրարու կրկնելով "Հայերու կենաց... Ես դրան ետեւէն մտիկ կ'ընէի:"

Աւելի մանրամասնութիւններ փափաքողները կրնան կարգաւ "Եոզղատի Հա-
յասպանութեան Վաւերագրական Պատմութիւնը" որ անգլերէնի պարզ համառօտութիւնն է: Հայերէն հատորը գրուած էր տարիներ առաջ, Պէյրութի մէջ Եոզղատի հայրենակցական միութեան ատենապետին խնդրանքով՝ իբր յաւելուած նոյն գաւառի պատմագրքին, որուն տպագրութիւնը կարելի չեղաւ շարունակել Պէյրութի եղբայրասպան կռիւներու հետեւանքով:

Եոզղատի Հայասպանութեան Վաւերագրական Պատմութիւնը անգլերէն լեզուով գրուած է, մօտաւորապէս հազար էջերէ կը բաղկանայ: Հայերէն գրքէն գոյնալիք գումարը պիտի յատկացուի անգլերէնի հրատարակութեան:

Ապրիլ 24 էն մինչեւ Մայիսի վերջ եղած կանխիկ ապսպրանքները պիտի արժեն միայն 27, 50 տուար առաքումի ծախքով միասին: Մայիս 31 էն ետք գրքի գինը պիտի ըլլայ 35 տուար: *Իրանագրական Կոլար 32 և 42!*

Թող փաթաթողները իրենց չէքերը գրեն Գրիկէրի անունով եւ ղրկեն հետեւեալ հասցէին

K R I E G E R
P.O. Box 357
Forest Hills, N.Y. 11375

Սահմանափակ օրինակներ հրատարակուած են այս գրքէն որուն մէջ Խուրթ պաշտօնական վաւերագրերը միայն կը խօսին:

ՇՈՒՉԼԱՏԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎԱԽԵՐԱԿՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՆԸ

Եռզջատի Հայաստանութեան վաւերագրական Պատմութիւնը գիրք մըն էնման ուրիշ գիրքերու, գեղապիպ, 468 էջերէ բաղկացած:

Ասկայն ան բոլորովին տարբեր է մինչեւ հիմա հրատարակուած բոլոր գիրքերէն իր մասնայատուկ բովանդակութեամբ: Ամէն ինչ անոր մէջ նորութիւն է. ամէն ինչ յայտնութիւն է ոչ թէ միայն հայութեան այլ նաեւ ամբողջ միջազգային պատմութեան եւ իրաւարոհութեան համար:

Այս հատորը գիտական ուսումնասիրութիւն մըն է հրատարակուած հայաստանութեան 65րդ տարեդարձին առթիւ, լոկ թուրք պաշտօնական վաւերագրերու լոյսին տակ բանաձեւուած եւ հանրութեան դատաստանին յանձնուած:

Այս գրքի թուրք պաշտօնական վաւերագրերու վաւերականութիւնը հաստատուած է նոյնինքն թուրք Պատերազմական Արտակարգ Ատեանի կողմէ, որ 1919-1921 տարիներու ընթացքին Հայերու բռնի տեղահանութեան եւ կոտորածի պատասխանատուները դատեց, Սսմանեան քաղաքային եւ զինուորական պատժագրքերու տրամադրութեան համաձայն վճիռներ արձակեց գործածելով թուրք պաշտօնական վաւերագրերու բովանդակութիւնը: Այս վճիռներէն շատեր հրատարակուած են թուրք Պատերազմական Ատեանի պաշտօնաթերթ թԱԳՈՒԽՄԸ ՎԱԳԱՅԻ ՏԻՎԱՆԸ ՀԱՐՊԻ ԷՍՐԾԻ ՄՈՒՀԱԿ ԷՄԱՍԸ ԶԱՊԻՍ ԺԵՐԻՏ ԷՍԻ ի յաջորդական թիւերուն մէջ:

ՎԱԽԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՆ

Պոլսոյ զօրակայքի հրամանատար եւ Թէշքիլաթը Մարսուսայի վարիչ հազարպետ ձեւատ Պէյ կը փորձէ ուրանալ: Ատեանի նարագահը կարգալ կու տայ հեռագիրներ, որոնցմէ երեքը կը կրէին անոր ստորագրութիւնը:

Նախագահը կը հարցէ ձեւատ Պէյի. "Այս երեք առաջին հեռագիրներուն ստորագրութիւնը ձերն է:

"ձեւատ Պէյ. քննել է ետք ստորագրութիւնները, այդպէս կը մտածեմ: Անոնք կրնան իմս ըլլալ: Զեմ յիշեր, ժամանակ անցած է:"

Ատեանի նախագահը չի գոհանար այս տատամսոտ խոստովանութեամբ. կրկին

կը հարցնէ ամբաստանեալին. " Այս հեռագրին վարի կողմը լուսանցքի մէջ ու
թագրութիւն մը կայ. "այսպիսի կարեւոր հեռագիրներու բնագիրները պէտք է
ետ վերադարձուին կանոնի համաձայն: Կ'ըսես զանոնք պահելու համար Իթէշքիլաթը
Մայսուսայի թղթածրարներու մէջ: " Ինչ ըսել կ'ուզես:

"Ճեւատ Պէյ. Ինչպէս..."

Նախագահի հրամանով քարտուղարը կը կարդայ. "Իթէշքիլաթը Մայսուսայի կա-
նոնին հետեւելով անհրաժեշտ է հեռագիրներու բնագիրները ետ վերադարձնել...

"Նախագահ. ասիկա ձեր սեռագիրն է:

"Ճեւատ Պէյ. Նայիմ, Տէր Իմ, բնագիրները պէտք է ըլլան, վերադարձուած
եւ թղթածրարներու մէջ դասաւորուած ըլլալու են:

"Նախագահ. լուսանցքի վարի գրութիւնը ձեր սեռագիրը չէ":

"Ճեւատ Պէյ. սեռագիրն իմս պէտք ըլլայ..."

"Նախագահ. Թող անգամ մըն ալ նայի:

"Ճեւատ Պէյ. այս Զեռ-Ագիրն ԻՄՍ է..."

"Նախագահ. անգամ մըն ալ ցոյց տուէք:

"Ճեւատ Պէյ. ասիկա իմ սեռագիրս է..."

Ուրիշ օրինակ մը.

Թուրք Պատերազմական Ատեանի առջեւ ամբաստանեալներ եւ երբեմն ալ վկա-
ներ կ'ուրանան առ հասարակ գրութիւնն ու ստորագրութիւնը:

Կառավարիչ Քէմալ Պէյի գրաւոր հարցաքննութիւնը տեղի ունեցած էր 15
եւ 16 Դեկտեմբեր 1918 ին: Այդ առթիւ ան յայտնութիւն մը կատարած էր թէ
Հայերու տեղահանութեան վերաբերեալ հրամաններէն ոմանք ա յ ռ ու ա ծ էին
ընթերցումէն ետք՝ ղրկողի բացայայտ հրամանով:

Ատեանի նախագահը կը հարցնէ կառավարիչ Քէմալի. "Նախնական հարցաքննու-
թեան մէջ ըսած էք որ տեղահանութեան թուղթերու մէկ մասը այրած ենք. ասիկա
ձեր ստորագրութեան տակ է. ո՞ր թուղթերը այրեցիք:

"Քէմալ. ես այդ վկայութիւնը գրած ատենսարդէն ձամբորդութենէ նոր եկած,

յոգնած վիճակ ունէի. աճապարանօք գրեցի, որովհետեւ միջոց չտուին հանգստանալու. ատիկա ձիղդ չէ:

"Ընդհանուր Դատախազ. ես այդ քննիչ մարմնոյ մէջ էի. այս հարցումներուն պատասխանը երեք չորս ժամէն գրեց. հետեւաբար իր այս լսօսքը ձիղդ չէ:"

Երբ Քէմալ ուրիշ վաւերագրերու մասին ալ այսպիսի խուսափողական պատասխաններ տուաւ, յատկապէս հազարապետ Շէհապէտտին Պէյի 207 թուահամար 23 Յունիս 1915 թուակիր հեռագրի մասին, որ կը հաստատէ թէ Քէմալ կոտորել տուած է 3660 Հայեր. Ատեանը Ձմիւռնիայէն կանչել տուաւ նոյն հեռագիրը ստորագրող Շէհապէտտին Պէյը, որ իր կարգին խուսափողական պատասխաններ տուաւ: Այն ատեն վկայութեան կանչուեցաւ զօրավար Խալիլ Րէճայի Պէյ, որ ստացած էր Հայերու կոտորածը տեղեկագրող Շէհապէտտինի հեռագիրները:

Նախագահի հրամանով քարտուղարը կը կարդայ 207 թուահամար հեռագիրը: Շէհապէտտին կը պատասխանէ. "Զեմ յիշեր այս խնդիրը:"

Ընդհանուր Դատախազը կը սպառնայ. "Այս վկան խուսափողական պատասխաններ տալուն համար պիտի չարտօնուի իզմիր դառնալու:" Ընդհանուր Դատախազը կ'առաջարկէ Շէհապէտտին Պէյի ստորագրութեամբ հեռագիրները կարդալ Ատեանին առջեւ, եւ կ'եզրափակէ որ նոյն հեռագիրները պ ա շ տ օ ն ա կ ա ն եւ վաւերական են: Շէհապէտտին մարմրուք կ'ունեայ կամ կը ձեւացնէ:

Յ Ա Պ Ա Ղ Ո Ւ Մ

Ներկայ ուսումնասիրութեան գլխաւոր պատճառներէն մին է 1925 էն իվեր ՄԵՌԵԱԼ ԼԵՃՈՒԻ ՎԵՐԱՄՈՒԱՍ ԱՐԱԲԱՏԱՆԻ ԽՐՔԵՐԷՆԸ: Արաբատառ Խրքերէն կարդացող եւ հասկցող անձերու թիւը, ամբողջ աշխարհի վրայ, մատով կարելի է հաշուել. հին սերունդէն արաբատառ Խրքերէնի վարժ անհատներ եւ վարպետներ հետզհետէ կ'անհետանան ե՞ն նոր սերունդէն շատ քիչեր կը յանդգնին նոյն դժուարին լեզուին հետամուտ ըլլալ՞:

Հին Խրքերէնի դասախօսներէն ոմանք համալսարաններու մէջ արաբատառ

Խորքերէն ձեռագիր կառուցու մեծ դժուարութիւն ունին:

ՎԱԻՇՐԱԳՐՇՐՈՒ ՎԵՐՍԱՆՈՒՄ ԵՒ ԽԱՐԳՍԱՆՈՒԹԻՒՆ

Անշուշտ խօսքը ծածկագրի մասին չէ:

Արաբատառ Խորքերէնի մասնագէտի մը յաջողդաբար տրուեցաւ ձեռագիր կամ տպուած լուսատիպ օրինակը Խուրք վաւերագրերու բնագրէն կամ պաշտօնապէս վաւերացուած պատճէնէն առնուած: Առաջին մասնագէտը պաշտօն ունէ՞ր միայն կարգալու կամ վերծանելու արաբատառ թրքերէնը եւ զայն վերածելու հայատառ կամ լատինատառ թրքերէնի:

Առաջին մասնագէտի կարդացած վաւերագրի լուսանկարը եւ վերծանումի օրինակը տրուեցան արաբատառ թրքերէնի երկրորդ մասնագէտի, որուն պաշտօնն էր սրբագրել սխալներ, եթէ կային, եւ արաբատառ թրքերէնէն ուղղակի թարգմանել հայերէնի, անգլերէնի կամ գաղղիերէնի:

Արաբատառ թրքերէն վաւերագրի լուսատիպ օրինակը, առաջին մասնագէտի վերծանումը, երկրորդ մասնագէտի կատարած սրբագրութեան եւ թարգմանութեան հետ, յանձնուեցան արաբատառ թրքերէնի երրորդ մասնագէտի մը, որ իր կարգի սրբագրեց անհրաժեշտ սխալները, եթէ կային, թէ վերծանումի եւ թէ թարգմանութեան մէջ:

Ապա, արաբատառ թրքերէնի առաջին, երկրորդ եւ երրորդ մասնագէտները գրողին հետ միասնաբար խղճմտօրէն վերաքննեցին վերծանումը բաղդատելով արաբատառ թրքերէնի հետ եւ կատարուած թարգմանութեան մէջ շանացին նուազագոյնի վերածել սպրդած սխալները:

Հաճոյքով կ'ընդունուի արաբատառ թրքերէնի մասնագէտներու, եթէ կան, գիտական դիտողութիւնները, նկատի առնելով անշուշտ 1940-1950 տասնեակի ընթացքին թրքագէտներու կողմէ հաստատուած կանոնները:

Ընթերցողը պէտք է գիտնայ որ ներկայ հատորը հայաստանութեան ամբողջ պատմութիւնը չէ, այլ մաս մը որ կը պատկերացնէ Եոզղատ գաւառի մէջ կատարուած հայաստանութիւնը Խուրք Պատերազմական Ատեանի հաւաքած պաշտօնագրերու լոյսին տակ: Հայաստանութեան ամբողջական պատմութիւնը կարելի

պիտի ըլլայ լրացնել հրատարակելով իւրաքանչիւր նահանգի եւ գաւառի հայաս-
պանութեան վաւերագրական պատմութիւնը որ նման է Եոզղատի հայասպանութեան
պատմութեան:

Ինչո՞ւ Եոզղատ եւ ոչ ուրիշ քաղաք մը կամ գաւառ մը:

Եոզղատի հայասպանութեան վաւերագրական պատմութիւնը ԱՌԱՋԻՆ ԱՆԿԱՄ
լոյս կը տեսնէ որովհետեւ Թուրք Պատերազմական Ատեանը առաջին անգամ ըլլա-
լով 5 Փետրուար 1919 ին սկսաւ Եոզղատի Հայերու տեղահանութեան եւ ջարդի
պատասխանատուները դատել եւ 8 Ապրիլ 1919 ին արձակեց առաջին մահավճիռը
Թուրք պաշտօնական վաւերագրերու բովանդակութեան լոյսին տակ: Եոզղատի
կառավարիչ Քէմալ կախաղանի դատապարտուեցաւ եւ Սուլթան Մէհմէտ Զ. Վահի _
տէտտին 10 Ապրիլ 1919 ին հաստատեց մահավճիռը, եւ Քէմալ Պոլիս Պայազիտի
հրապարակին վրայ կախաղան բարձրացաւ:

Մենեւելէ առաջ՝ կախաղանի վրայէն Քէմալ յայտարարեց. " Սիրելի ազգա-
կիցներ, ես Թուրք պաշտօնեայ մըն եմ: Ես գործադրեցի այն հրամանը զոր
ստացայ: Իմ պարտականութիւնս կատարեցի խղճամիտ կերպով: Կ'երդնում որ ես
ԱՆՄԵՂ ԵՄ: Ասիկա է իմ վերջին յայտարարութիւնս թէ այսօր եւ թէ վաղը:"

Դատարարութեան առաջին օրը կառավարիչ Քէմալի պաշտպան փաստաբանները
Ատեանի առջեւ բողոքեցին եւ առաջարկեցին նարսպէս դատել Թուրք դահլիճի
նախարարները որոնց հրամանները գործադրուած էին:

Ա

ՎԱԻՇՐԳՐԵՐԷՆ ՆՄՈՅՏ ՄԸ

Կառավարիչ Քէմալ Պէյը մահուան դատապարտելու համար Թուրք Պատերազ-
մական Ատեանը գործածեց Թուրք պաշտօնական վաւերագրեր:

Պոլսոյ Հարցաքննիչ Յանձնախումբի նախագահը հետեւեալ հարցումը ուղ-
ղեց կառավարիչ Քէմալի. "Մինչեւ Զԅ Յուլիս 1915 թուականը Պողոզլեանի եւ
գիւղերու մէջ Դ Ո Ի ն երեք հազար վեց հարիւր վաթսուէն Հայեր կոտորել
տուած ես: Զօրաբաժնի հրամանատար Շէհապէտտին Պէյի կողմէ [Անգարայի Գ]
զօրաբանակին ղրկուած Զ07 թուահամար եւ Զԅ Յուլիս 1915 թուակիր ծածկագիր
հեռագրի լուծումէն յայտնի է:

"Այս թիւը միայն մինչեւ 29 Յուլիս շարդուած Հայերու թիւն է:"

ԹԵՇԹԻՒԱՍԸ ՄԱՌՍՈՒՍԱ

Թուրք Պատերազմական Ատեանի տրամադրութեան տակ գտնուած Թուրք պաշտօնական վաւերագրերու համեմատ ներքին գործերու եւ արդարութեան նախարարներու հրամաններուն համաձայն կայսրութեան քաղաքներու մէջ կազմուեցան մասնայա տուկ յանձնախումբեր որոնք բանտերէն ազատ արձակեցին դատապարտուած իսլամ ոճրագործները եւ զանոնք արձանագրեցին Թէշքիւաթր Մախսուսայի հրոսակներու ցանկերուն մէջ: Այս հրոսակները ղրկուեցան կանխապէս ջարդավայր որոշուած տեղեր հայ կարաւանները կոտորելու եւ կողոպտելու նպատակով:

Եոզղատի բանտէն 15 Մայիս 1915 ին պաշտօնապէս ազատ արձակուեցան 65 իսլամ ոճրագործներ, որոնցմէ 51 ը մարդասպանութեան եւ միւս 14 ը գողութեան կամ աւազակութեան յանցանքով բանտարկութեան դատապարտուած էին:

Այս ոճրագործները ազատ արձակող՝ Եոզղատի կառավարիչ ձէմալ Պէյ պաշտօնապէս վկայեց թէ "Բանտերու մէջ կալանաւոր ոճրագործները գործածուեցան Հայերու կոտորածը իրագործելու համար:"

Եւ նոյն կառավարիչը կ'աւելցնէ. "Որքան ալ ես աչքերովս չտեսայ կոտորածը, սակայն իմացայ թէ Եոզղատ քաղաքէն եւ շրջակայ գիւղերէն տեղահանուած հայ կարաւանները կոտորուեցան եւ բնաջնջուեցան ոստիկաններու, հրոսակներու եւ ժողովուրդին կողմէ:"

Իսկ Թուրք Պատերազմական Ատեանը կը հաստատէ թէ բանտերէն ազատ արձակուած ոճրագործները կամ Թէշքիւաթր Մախսուսայի հրոսակները հայ կարաւաններու կիներն ու մանուկները կոտորելու համար կազմակերպուած էին:

"Թէպէտեւ զօրակոչի սկիզբը [1914 Յուլիսին 4] լուր տարածուեցաւ թէ այս հրոսակները պատերազմի պիտի մասնակցէին, եւ ջանք եղաւ այդպէս համոզել միամիտները, սակայն անոնց վերաբերեալ փաստերէն եւ վաւերագրերէն կը հետեւի որ խնդրի առարկայ հրոսախումբերը կազմակերպուած էին տեղահանութեան հայ կարաւանները կոտորելու եւ բնաջնջելու նպատակով:"

Պատերազմական Ատեանի արձակած վճիռները կը հաստատեն թէ Թէշքիւաթը

Մախսուսայի հրոսակներու միջոցով գործադրուեցաւ հայ ցեղի բնաջնջումը:

ԶՕՐԱՎԱՐ ՎԷՀԻՊ ՓԱՇԱՅԻ ՎԿԱՅՈՒԻԻԻՆԸ

Կովկասի ռազմաձկատի վրայ Սսմանեան զօրաբանակի հրամանատար Վէհիպ փաշայի գրաւոր վկայութեան համաձայն "Երրորդ բանակի շրջանէն ներս Պէհաէտտին Շաքիր Պէյ կազմեց եւ գործածեց մ ա ղ ու լ մ ս ա գ ո ղ ծ ն ե ռ...Գործուած բոլոր խժոժութիւնները, մարդկային չարիքները, ոճիւրները եւ անկարգութիւնները Պէհաէտտին Շաքիր Պէյի ձեռքին տակ կազմակերպուած ղէպքեր էին մասնաւոր ծրագրի մը համաձայն եւ իրագործուեցան մասնաշատուկ նպատակի մը համար...

"Բացայայտ է որ Ընդհանուր Դատախազները եւ դատական պաշտօնեաները... պէտք անուղղակի մեղսակիցներ նկատուին:"

Զօրավար Վէհիպ փաշա կը հաստատէ թէ Հայերէն յափշտակուած գումարները եւ արժէքաւոր ինչքերը կանխապէս գոյացած համաձայնութեան մը համեմատ կը բաժնէին մէկ երրորդի համեմատութեամբ կուսակցութեան, կառավարութեան եւ Թէշքիւաթր Մախսուսայի միջեւ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՍՏԱՆՍՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՐՈՒԱԿՆԵՐ

Հայերը բնաջնջելու համար կուսակցութիւնը, կառավարութիւնը եւ պաշտօնեաները ամէն տեսակ պատրուակներ կը փնտռէին, եւ եթէ չգտնէին, ամէն կերպով կը հնարէին զանոնք:

Հազարապետ Ահմէտ Պէյ կը հաստատէ թէ սուտ են գայմագամներու կողմէ ղրկուած տեղեկութիւնները. "Գաւառի սահմաններէն ներս ոչ մէկ կաթիլ արիւն թափուած է որեւէ անհատի քթէն:"

Կեսարիոյ զօրաբաժնի հրամանատար հազարապետ Շէհապէտտին Պէյ կը հեռագրէ Անգարա իր անմիջական մեթաւորին. "Պահակախումբի հրամանատարը ինծի կ'իմացնէ թէ Պողոսեանի գաւառակին մէջ ոչ մէկ ըմբոստութեան շփոթումի նշան կայ, թէ այս գաւառակի հայաբնակ գիւղերը մաքրագործուած են գայմագամի եւ գիւղախումբերու շահապններու վերահսկողութեան տակ: Ոչ թէ միայն այս գաւառակի մէջ մնացած հայ ընտանիքներու զաւակները իրենց բնակած գիւղերու մէջ չեն շրջիր

այլ նաեւ չեն համարձակիր իրենց ոտքերը դուրս դնել իրենց դռներու սեմերէն: "

Անգարայի հինգերորդ զօրաբանակի հրամանատար Միրալայ Խալիլ Ինձայի Պէյ կը հեռագրէ Շէհապէտտինի. "Ճեր հեռագիրներէն յայտնի է որ ձեր նախընթաց հաղորդագրութիւնները չափազանց առաջնահերթ են: Հարկ է այսուհետեւ չհիմնուիլ գայմագամներու տեղեկութիւններու վրայ... Ի՞նչեւ ձեր նախընթաց հաղորդագրութիւնները չափազանցութիւններ կը պարունակեն, սակայն կարելի չէ ուրանալ քանի մը հայ հրոսակներու գոյութիւնը: Կը խնդրեմ որ կորովի եւ շուտափոյթ կերպով բնաջնջէք այդ հրոսակները եւ ինծի իմացնէք անոնց թուական կարեւորութիւնը, անոնց զէնքերուն քանակը գործոնք գրաւեցիք կամ պիտի գրաւէք...":

ԿՈՏՈՐԱՄԻ ԱՐԴԱՐԱՑՈՒՄԻ ՊԱՏՐՈՒԱԿ

Քաղաքակրթուած աշխարհի աչքերուն առջեւ Հայերու բնաջնջումի սսման եան պետութեան քաղաքականութիւնը պաշտպանելու եւ արդարացնելու համար քաղաքային եւ զինուորական իշխանութիւնները շրջաբերական հրամաններ արձակած են եւ պարտադրած են արձանագրել Հայքի կողմէ գործուած ոճիրներ, հասցուցած վնասներ, արդարացնելու համար կատարուած կոտորածները:

Ինվէրի շրջաբերականը կը հրամայէ. "Բացարձակապէս անհրաժեշտ է հաւաքել եւ կանոնաւորապէս օրէ օր պահել բոլոր ապացոյցները, բոլոր վաւերագրերը որոնք բնոյթ ունին աշխարհի աչքերուն առջեւ արդարացնելու մեր վերաբերումը եւ մեր այն միջոցները գործոնք որդեգրած ենք խորտակելու համար հայ յեղափոխական շարժումը, որպէս զի անոնք հրատարակուին... Ըմբոստներու անունները, անոնց լուսանկարները, անոնց մեզի պատճառած վնասները... պէտք է անպայման ոճիրներու մատեաններուն մէջ տեղ գտնեն եւ ամէն ամիս նոյն մատեաններէն օրինակ մը դրկուի ուղղակի ընդհանուր սպայակոյտին: "

Նոյնպէս քաղաքային իշխանութիւնը ներկայացնող ներքին գործերու նախարար Խալաթ Պէյ կը դրկէ շրջաբերական հրահանգներ բոլոր նահանգներու կուսակալներուն եւ կը յանձնարարէ անոնց հաւաքել "ըմբոստական շարժումներու մասին... վաւերագրեր կամ լուսանկարներ... հայ յեղափոխական ճգտում

ներուն վերաբերեալ..."

Մի րալայ Խալիլ Րէճայի կը պատասխանէ Անգարայի կուսակալ Աթըճ Պէյի.
"Պատիւ ունիմ իմացնելու որ զօրակոչէն մինչեւ այսօր, [Անգարայի Գ] նահանգէն ներս Հայերը չեն փորձած որեւէ կարեւոր եղեւնափորձ:" Կը ղրկէ զէնքերու ցանկեր եւ խռովարար գրքեր:

ԺԳ. զօրաբաժնի հրամանատար Սիւլէյման Պէյ կը հեռագրէ իր անմիջական մեծաւորին. "Զօրակոչի սկիզբէն մինչեւ այսօր իմ իրաւասութեանս տակ ապրող Հայերէն ոչ մէկը... յարձակում կամ ըմբոստական շարժում կամ յեղափոխական գործ ըրած է:"

ՎԱՅՐԱԳՈՒԻՒԻՆՆԵՐ

Եոզղատցի երեւելի թուրք Միւսթէրի Ռիճաաթի վկայութեան համաձայն ոստիկանապետ Թէվաիգ Պէյ Գում Գույու հայաբնակ գիւղի 150 տուները եւ 650⁵ աւելի բնակիչները այրեց. "Ողջ մնացող անմեղ մանուկները դաշոյնահար ընել տուաւ եւ հաւու պէս մորթեց եւ մորթել տուաւ:"

Շրջակայ գիւղերու իսլամ բնակիչները չկարենալով դիմանալ երկինք բարձրացող աղաղակներուն, Թէվաիգի ղրկեցին պատուիրակութիւն^ը եւ ըսին անոր.
"Այս արարքը իսլամական օրէնքին հակառակ է. ահ, Թէվաիգ, մեզ ալ սպաննէ, բայց խնայէ սա հայ կիներուն եւ մանուկներուն:"

Թէվաիգ պատասխանած է անոնց աղաչանքին. "Դուք իմ գործերուս արգելք կ'ըլլաք. եւ քաշեց իր ատրձանակը եւ վիրաւորեց անոնցմէ ոմանք, եւ շարուսնակեց իր վայրագ կոտորածը:"

Րատի Պէյ Սեբաստիոյ նախկին երեսփոխան Նուրէտտին Պէյի հետ կը շրջի Եոզղատի եւ Զորումի շրջանները. Շէյխլէր գիւղի մօտ "լերան վրայ կը տեսնեն Հայերու դիակներ, գարշահոտ, եւ նեխած, նետուած գետերու մէջ, արդէն փտած վիճակի մէջ եւ կտոր կտոր եղած: Այս սարսափներուն առջեւ Նուրէտտին Պէյ եւ Րատի Պէյ անէծքներ կը թափեն:

Պ Ա Շ Ս Ո Ն Ա Ն Կ Ո Ւ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Նահանգներու եւ գաւառներու թուրք պաշտօնեաները որոնք կը մերժէին

դործադրել իրենց ղրկուած՝ հայասպանութեան հրամանները, առ հասարակ պաշտօնանկ կ'ըլլային եւ իրենց տեղ^ք բերուէին այնպիսի պաշտօնեաներ որոնք արդէն իսկ տրամադիր էին կատարելու կոտորածի հրահանգները: Անգարայի կուսակալ Մազհար Պէյ եւ Եոզղատի կառավարիչ ձէմալ Պէյ պաշտօնանկ եղան եւ իրենց տեղ բերուեցան ուրիշներ:

Մազհար Պէյ Ռատի Պէյի հարցումին կը պատասխանէ. " Ներքին գործերու նախարարութենէն ստացած հրամաններս չհասկնալ ձեւացուցի. զիտէք որ ուրիշ նահանգներու մէջ տեղահանութեան գործողութիւնները աւարտած էին մինչ ես դեռ չէի սկսած գործադրել:

"Աթրած Պէյ հասաւ. ինծի հաղորդեց Հայերու տեղահանութեան, կոտորածի եւ բնաջնջումի վերաբերեալ ներքին գործերու նախարարութեան բերանացի հրամանը: Ես ալ իրեն ըսի. "Ո՛չ, Աթրած Պէյ, ես կուսակալ եմ, ոչ թէ չարագործ աւագակ. կը թողում աթոռս. եկուր դուն տեղս եւ գործադրէ կոտորածի հրամանը:"

ձէմալ Պէյ պաշտօնանկ եղաւ 5 Օգոստոս 1915 ին եւ իր տեղ բերուեցաւ Քէմալ Պէյ որ արդէն կոտորած էր Պողազլեանի Հայերը, իսկ հազարապետ Սալիմ Պէյ պաշտօնանկ եղաւ Օգոստոս 9 ին:

Գ Ա Ղ Տ Ն Ի Հ Ր Ա Հ Ա Ն Գ Ն Ե Ր

Կեսարիայէն Եէհապէտին Պէյ Անգարայի հրամանատարին հեռագրեց 27 Յուլիս 1915 ին. "Պատիւ ունիմ ձեզի հաղորդելու որ Եոզղատի զինուորագրութեան հատուածի հաղորդագրութեան համաձայն 472 Հայերու առաջին կարաւանը, առաջնորդը, քահանաները, եւ երեւելիները ի գլուխ, ղրկուեցան երջանիկ պայմաններու մէջ Եոզղատ_Ձիլէ ուղիով: Երկրորդ կարաւանը վաղը ձամբայ պիտի ելլէ եւ թիւը առանձին պիտի հաղորդուի ըստ Եոզղատի գօրակայքի եւ զինուորագրութեան նախագահի հաղորդագրութեան:"

Եոզղատի նսակատան եւ հեռագրատան տնօրէն Կիրիտլի Հիւմի պաշտօնապէս կը վկայէ թէ Անգարայի պատասխանատու քարտուղար Նէձաթի Պէյ հեռագրաթելով Սեբաստիոյ պատասխանատու քարտուղար Ղանի Պէյի կը պատուիրէ որ Եոզղատի առաջին կարաւանի Հայերուն յաւիտենական հանգիստը ապահովէ:

Հագարապետ Սալիմ Պէյ պաշտօնապէս կը վկայէ. "Առաջին կարաւանի առաջումի ընթացքին 472 տեղահանուած Հայերը կոտորուեցան Սեբաստիոյ կուսակալ Մուամմէր Պէյի հրամանով՝ հակառակ այն հրամաններուն որոնք տրուեցան իրեն [Թէվաիգ Պէյի Գ] Միւթէսարըճի եւ նուաստ ծառայիս կողմէ: Ինքն իսկ ընկերանալ որոշեց կարաւանին եւ յանդգնեցաւ անոնց [472 Հայերու Գ] փորել տալ հասարակաց փոս մը ինձէ Գայիրի մէջ տարագրուածները կոտորելու եւ թաղելու համար: Երբ իմացանք այս բանը, անմիջապէս դրկեցինք զինայրերու տեղապահ ձեւատ էփէնտին ձիշղ այն վայրը եւ իրեն պաշտօն յանձնեցինք կարաւանը առաջնորդելու դէպի Սեբաստիա եւ ետ կանչեցինք գնդապետ Թէվաիգ էփէնտին: Այսպէս սով կրցանք ոճիրին առաջքն առնել եւ կարաւանը ողջ առողջ հասաւ Սեբաստիա:"

Նէճալթի կանխապէս տեղեակ ըլլալով ձէմալ եւ Սալիմ Պէյերու բացասական տրամադրութեան, ինք անձամբ Գորում գնաց եւ ջանաց ուրիշ միջոցով գործադրել տալ կոտորածի հրամանը մինչեւ որ ձէմալ եւ Սալիմ Պէյերու պաշտօնանկութեան հրամանը հասնի բարձրագոյն իշխանութենէն:

Եոզղատցի Ապտիւլ ձէպպարգատէ էտիպ Պէյ, Սելեւկիոյ նախկին կառավարիչ, իր գրաւոր պաշտօնական վկայութեամբ կը հաստատէ թէ Անգարայի պատասխանատու քարտուղար Նէճալթի Պէյ հաղորդած էր Հայերու կոտորածի հրամանը Եոզղատի կառավարիչ ձէմալ Պէյի, որ մերժած էր կատարել ջարդի հրամանը:

"Կառավարութիւնը հրահանգած է Հայերը աքսորել կանխապէս որոշուած վայրեր եւ յիշեցուցեր է Նէճալթի Պէյի թէ ինք [ձէմալ Գ] չ'ուզեր գործել կառավարութեան հրամանին հակառակ, եւ թէ ինք բացարձակապէս հակառակ է Հայերու բնաջնջումին: Ասոր վրայ Նէճալթի Պէյ իրեն ըսած է. 'Թէեւ կառավարութեան տուած հրամանը երեւութապէս Հայերը աքսորել է, սակայն աքսորի բուն նպատակը Միութիւն եւ Յառաջդիմութիւն կուսակցութեան եւ ներքին գործերու նախարարութեան համար Հայերը բնաջնջել է եւ այսպէսով ծառայութիւն մատուցանել մեր հայրենիքին:"

ՋԱՐԴԱՎԱՅՐԵՐԸ ԿՈՐՈՇՈՒԻՆ ԵՒ ԿՈՏՈՐԱՍԻ ՊԱՇՏՍՆԵԱՆԵՐ ԿՐԱՆՈՒԱՆՈՒԻՆ

Եղբայրացի զօրակայքի հրամանատար հազարապետ Սալիմ Պէյ դատաւորի առջեւ գրաւորապէս կը վկայէ եւ կը ~~հաստատէ~~ ^{յայտնէ} սպանդանոց որոշուած վայրերը եւ կու տայ ջարդի համար նշանակուած պաշտօնեաներու անունները:

"Գայմագամ Բէմալ երբ Եղբայր հասաւ, Սսման Բիագիմ Պէյ Գըզըլ Գոճայի քաղաքապետի պաշտօնէն հանուեցաւ:

"Զինայրերու հրամանատարի օգնական Նուման պաշտօն ստացաւ Սորկուն գիւղաւանի Հայերը կոտորելու:

"Քաղաքապետարանի տնօրէն Ահմէտ Էփէնտիի եղբայրը Ռիզա Ջավուշ պաշտօն ստացաւ Սարայի Քըջանի Հայերը ջարդելու:

"Ջարդավայր նշանակուած Բէլլէրի կոտորածներուն պաշտօնները վստահուեցան հետեւեալներուն. Եղբայր որբերու տնօրէն Մէհմէտի, Պաքըրձի Հաձի Մահմուտի, Թէվաիգատէ Ապտուլլահ Շէվքիի, զինայրերու գնդապետ Նիւթրիի, եւ Պողազլեանի դատաւոր եւ ժամանակաւոր գայմագամ Ալի Ռիզայի:

"Խաշփինարի մօտակայ ջարդավայրի տնօրէնութիւնը վստահուեցաւ դարձեալ Շիւթրիի, Իսմայիլի, Ահմէտ Ջավուշի, Ջափանգատէ Իսա Պէյի որդի ճէրվիշ Պէյի:

Հազարապետ Սալիմ Պէյ անմիջապէս կ'աւելցնէ. "Ամէնքն ալ իրենց պարտականութիւնը կատարեցին հնազանդելով իրենց մեծաւորներէն ստացած հրամաններուն համաձայն:"

ՏԵՂԱՀԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿՈՏՈՐԱՍԻ ՊԱՇՏՍՆԱՊԷՍ ՆՈՅՆԻՍԱՍՏ

Տեղահանութիւն եւ կոտորած պաշտօնապէս նոյնիմաստ բառեր էին, մէկը միւսին տեղ փոխն ի փոխ գործածուած: Բէմալի եւ Թէվաիգի հարցաքննութեան ընթացքին Հարցաքննիչ Յանձնախումբի նախագահը կարգաւ կու տայ Պողազլեանի ոստիկանապետ Խուլուսի Պէյի հեռագիրը, որ "կը յայտնէ փաստացի կերպով թէ մենք "տ ե ղ ա հ ա ն ե ց ի ն ք զ ա ն ո ն ք" գործածուած է մենք "զ ա ն ո ն ք ս պ ա ն ն ե ց ի ն ք" ի տեղ:

"Ահա այս հաղորդագրութիւնը կը գործածէ "մենք տեղահանեցինք զանոնք"

ասացուածքը "Մենք ջարդեցինք զանոնք" իմաստով: "Բնաշնչեցինք" իմաստով կը գործածուի եղեր "Տեղահանեցինք" բառը:

Քէմալի եւ Թէվախի կը հարցուի. "Ի՞նչ ըսել է իրենց աքսորավայրը ղրկեցինք: "Ասոր իմաստը կոտորել եւ բնաշնչել է միթէ":"

Պողազլեանի զօրակայքի գնդապետ Մուսթաֆա կը հեռագրէ Անգարայի հրամանատարին. "Այս գիշեր... ձեռք անցուած Հայերէն 14 հոգի իրենց աքսորավայրը ղրկուեցան:"

Անգարայի զօրաբանակի հրամանատար Խալիլ Րէճայի հեռագրով կը հարցնէ. "Հաճէի՞ք իմացնել թէ վերոյիշեալները ի՞նչ պատճառի համար եւ ո՞ր ղրկուեցան:"

Գնդապետ Մուսթաֆա կը պատասխանէ. "Պատիւ ունիմ ձեզի իմացնելու թէ վերոյիշեալ Հայերը կասկածելի ըլլալնուն համար... տասնապետ Հիւսէին Աւնիի հսկողութեամբ ջարդուեցան:"

ԳԵՐՄԱՆ ԶՕՐԱՎԱՐՆԵՐ ԿԸ ՍՏՈՐԱԳՐԵՆ ՏԵՂԶԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Օսմանեան ընդհանուր սպայակոյտէն Գերման զօրավարներ կը ստորագրեն Հայերու տեղահանութեան հրահանգները. Անատոլուի Երկաթուղիի գծին ընդհանուր Տնօրէն Հեռ Ժ. Կիւնթէր միամտօրէն կը դիմէ Օսմանեան Սպայակոյտի պետ զօրավար Ժրից Պրոնզարդ Ժոն Շէլլէնտորձի, առանց գիտնալու որ ան ալ իր կարգին ստորագրած էր Հայերու տեղահանութեան հրամանը: Հեռ Կիւնթէր կ'ըսէ. "Մենք մանրամասնօրէն ծեծեցինք այս հարցը զօրավար Ժոն Պրոնզարդի հետ..."

"Հեռ Պրոնզարդ չմերժեց մեր կարծիքները որոնք հակառակ են Խուրթ կառավարութեան որոշումներուն, սակայն ան մատնանիշ ըրաւ այս խնդիրը, եւ թէ Հեռ Պրոնզարդ, իր [Պրոնզարդի Գ] մասնագէտ կցորդը, նկատեց թէ կարելի է գործադրել նախատեսուած ծրագիրը [Երկաթուղիի գծին հայ պաշտօնեաները եւ աշխատակորները տարագրել Գ]: Դեռ աւելի, ան խոստացաւ խորհրդակցիլ Գերման Դեսպանին հետ եւ զինուորական կցորդին հետ այս հարցին շուրջ... Ան այն կարծիքէն է որ եթէ ինք որոշէ հակառակ պայքար տանիլ այդ միջոցառումին դէմ,

ինք պէտք է միեւնոյն ատեն պատրաստուի հրաժարիլ եթէ չկատարէ իր տեսակէտը: "Հեռ Պոլիթիկ չբողոքեց պատերազմական նախարարութեան՝ յանձնարումբին առած որոշումներուն դէմ, այլ ինքն իսկ թոյլատրեց որ իր իսկ ստորագրութեամբ այս որոշումները վաւերացուին:"

Հեռ Կիւնթէր կ'աւելցնէ. "Օր մը մեր թշնամիները շատ մեծ գնով ձեռք պիտի անցնեն այս վաւերագիրը որովհետեւ մեր զինուորական առաքելութեան անդամներէն մէկուն ս տ ո ղ ա գ ը ու թ ե ա մ ք պիտի կարենան ապացուցանել թե Գերմանները հառապարութիւն եւ զինուորական իշխանութիւն Գ ոչ թէ միայն Հայերու դէմ եղած հալածանքները կասեցնելու համար ոչինչ ըրին, այլ նաեւ այդ մասին իրենցմէ տրուեցան որոշումներ, այսինքն՝ իրենց կողմէ ս տ ո ղ ա գ ը ու ե ց ա ն:

"Իրողութիւնը այն է որ վաւերագիրը, որու մասին զաջ պիտի լսուուի ապագային, կը կրէ ոչ թէ թրքական այլ գերմանական ստորագրութիւն մը, որ արժէք պիտի ունենայ նաեւ թուրքերու համար, ինչպէս զինուորական գործավարը մատնանշեց կծու բառերով:"

Պ Ա Շ Տ Ս Ն Ա Կ Ա Ն Կ Ա Հ Ա Յ Ո Ւ Յ Ա Կ

Հանրութեան ղատաստանին կը յանձնենք հայ ընտանիքէ մը գրաւուած տան գոյքերու պաշտօնական կահացուցակը գնահատուած թուրք մասնագէտներու կողմէ եւ հաստատուած բազմաթիւ ստորագրութիւններով:

Թուրք Պատերազմական Ատեանը կարդալ կու տայ նոյն կահացուցակը Քէմալի, Թէվախի եւ Ֆէյեազի ներկայութեան: Ան կը բովանդակէ 470 կտոր առարկաներ գնահատուած 15,120 դահեկանի: Ատեանի նախագահը կը հարցնէ Քէմալի. "Թէվախի եւ Ֆէյեազ Պէյերը ակումբի անունով գնահատեր են ապրանքներու գինը, եւ Դ Ո Ւ Ն անկէ մեծ քանակութեամբ ապրանքներ առեր ես ԱՍԻԱՆՑ ՀԻՆԳ ՓԱՐԱ ՎՃԱՐԵԼՈՒ:"

Հայ վաճառական Աթանասեան տեղահանուած եւ կոտորուած է իր ընտանիքի անդամներուն հետ: Անոր տունը եւ կարասիները կը գրաւեն եւ Երիտասարդ թուրքերու ակումբի կը վերածեն:

ԵՈՋՂԱՏԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՆԵՐՍԷՍ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆԻ

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ՄԱՏԱՆԻՆ

Թուրք Պատերազմական Ատեանը մասնաւորապէս կը զբաղի նաեւ Եոզղատի Առաջնորդ Ներսէս Դանիէլեանի եպիսկոպոսական մատանիով: Նախագահը կը հրամայէ մասնաւոր քննութիւն կատարել թէ ո՞ր եւ ե՞րբ մեռաւ առաջնորդը. թէ ո՞վ էր որ անոր մատէն եպիսկոպոսական մատանին հանեց, թէ ե՞րբ մատանին աճուրդով ծախուեցաւ եւ ո՞վ գնեց զայն որքան վճարելով:

Նախագահը կը հրամայէ. "Առաջնորդը ո՞ր սպանուեցաւ... Անոր մատի մատանին ի՞նչպէս եւ ո՞ր անցաւ էվզաձի տնօրէն Կէյի ձեռքը... *Ննեցէք ստուգութիւնը եւ անմիջապէս հեռագրով իմացուցէք. թուղթերն ու վաւերագրերը շուտով մեզի ղրկեցէք:"

Եոզղատի կառավարիչը քննութիւն կատարելէ ետք կը հաղորդէ Պատերազմական Ատեանին. "Առաջնորդի մատի մատանին՝ Լ Ո Ւ Մ Ա Ր Բ Ի Յ Ա Ն Վ Ն Ա Ռ Ո ՒՄ Բ Ի կազմակերպած աճուրդի ընթացքին երկու հազար երեք հարիւր քսան դահեկանի [812 տոլար եւ յիսուս սէնթի 9] ծախուած է Կէյի պատասխանատուութեան տակ:"

Կէյի Թուրք Պատերազմական Ատեանի նախագահի հարցումին պատասխանեց թէ ինք աճուրդէն գնած էր եպիսկոպոսական մատանին... անուշտ առանց դահեկան մը վճարելու:

Կ Ո Վ Ո Ր Ո Ւ Ա Մ Հ Ա Յ Ե Ր Ո Ւ Կ Ե Ն Ա Յ

Տիկին Ազնիւ Իբրանոսեան կոտորածէն ազատուեցաւ եւ հաշուակալ Վէհպի Պէյի տան մէջ մնաց ժամանակ մը: Կառավարիչ Քէմալ Պէյ եւ իր ժողովականները ամէն գիշեր Վէհպի Պէյի տան մէջ "Հայերու կենաց բաժակներ կը բարձրացնէին" եւ կ'որոշէին երկրորդ օրուան իրենց կատարելիք գործերը: Մինչ Տիկին Ազնիւ կիներու յարկաբաժինին մէջ մտիկ կ'ընէր անոնց խօսակցութիւնը եւ առած որոշումները: Ան Պատերազմական Ատեանի առջեւ կը վկայէ. "Ես պահուշտած էի այդ տան մէջ... Ամէն օր Քէմալ եւ Թէվֆիգ Վէհպիի տան այրերու յատկացուած բաժնին մէջ կը խորհրդակցէին..."

"Քէմալ . Այս կինը սուտ կը խօսի...

"Նախագահ . /Քէմալի կը հարցնէ/ Օղիի սեղաններու շուրջ խ/ախձանքներ չսարքեցիք:

"Ազնիւ . Այո՞, ես չեմ ^{ուրանար} ~~մտնար~~/եղած բարիքը, բայց չեմ կրնար մոռնալ միեւնոյն ատեն որ անոնց հետ քու [Վէհպի Պէյի Գ] սենեակին մէջ կը խմէիք իրարու կրկնելով "Հայերու կենաց... Ես դրան ետեւէն մտիկ կ'ընէի:"

Աւելի մանրամասնութիւններ փափաքողները կրնան կարգաւ "Եոզղատի Հա-
յասպանութեան Վաւերագրական Պատմութիւնը" որ անգլերէնի պարզ համառօտութիւնն է: Հայերէն հատորը գրուած էր տարիներ առաջ, Պէյրութի մէջ Եոզղատի հայրենակցական միութեան ատենապետին խնդրանքով՝ իբր յաւելուած նոյն գաւառի պատմագրքին, որուն տպագրութիւնը կարելի չեղաւ շարունակել Պէյրութի եղբայրասպան կռիւներու հետեւանքով:

Եոզղատի Հայասպանութեան Վաւերագրական Պատմութիւնը անգլերէն լեզուով գրուած է, մօտաւորապէս հազար էջերէ կը բաղկանայ: Հայերէն գրքէն գոյանալիք գումարը պիտի յատկացուի անգլերէնի հրատարակութեան:

Ապրիլ 24 էն մինչեւ Մայիսի վերջ եղած կանխիկ ապսպրանքները պիտի արժեն միայն 27, 50 տոլար առաքումի ծախքով միասին: Մայիս 31 էն ետք գրքի գինը պիտի ըլլայ 35 տոլար: *Գրանցարակումն արդար 32 և 42;*

Թող փաքաքողները իրենց չէքերը գրեն Գրիկէրի անունով եւ դրկեն հետեւեալ հասցէին

K R I E G E R
P.O. Box 357
Forest Hills, N.Y. 11375

Սահմանափակ օրինակներ հրատարակուած են այս գրքէն որուն մէջ փոփոխ պաշտօնական վաւերագրերը միայն կը խօսին:

ՇՈՎՀԱՍՏԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎԱԽԵՐԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Երկրորդ տարի Հայաստանում Վախերագրական Պատմությունը գիրք մըն նման ուրիշ գիրքերու, գեղարվեստ, 468 էջերէ բաղկացած:

Սակայն ան բոլորովին տարբեր է մինչեւ հիմա հրատարակուած բոլոր գիրքերէն իր մասնայատուկ բովանդակութեամբ: Ամէն ինչ անոր մէջ նորութիւն է. ամէն ինչ յայտնութիւն է ոչ թէ միայն հայութեան այլ նաեւ ամբողջ միջազգային պատմութեան եւ իրաւարոհութեան համար:

Այս հատորը գիտական ուսումնասիրութիւն մըն է հրատարակուած հայաստանութեան 65րդ տարեդարձին առթիւ, լոկ թուրք պաշտօնական վախերագրերու լոյսին տակ բանաձեւուած եւ հանրութեան դատաստանին յանձնուած:

Այս գրքի թուրք պաշտօնական վախերագրերու վաւերականութիւնը հաստատուած է նոյնինքն թուրք Պատերազմական Արտակարգ Ատեանի կողմէ, որ 1919-1921 տարիներու ընթացքին Հայերու բռնի տեղահանութեան եւ կոտորածի պատասխանատուները դատեց, Սսմանեան քաղաքային եւ զինուորական պատժագրքերու տրամադրութեան համաձայն վճիռներ արձակեց գործածելով թուրք պաշտօնական վախերագրերու բովանդակութիւնը: Այս վճիռներէն շատեր հրատարակուած են թուրք Պատերազմական Ատեանի պաշտօնաթերթ թԱԿՈՒԻՄԸ ՎԱԳԱՅԻ ՏԻՎԱՆԸ ՀԱՐՊԻ ԷՍՐՁԻ ՄՈՒՀԱԽ ԷՄԱՅԸ ՋԱՊԻՑ ԵՒ Ի յաջորդական թիւերուն մէջ:

ՎԱԽԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆ

Պոլսոյ զօրակայքի հրամանատար եւ Թէշքիլաթը Մարսուսայի վարիչ հազարապետ ձեւատ Պէյ կը փորձէ ուրանալ: Ատեանի նախագահը կարգաւ կու տայ հեռագիրներ, որոնցմէ երեքը կը կրէին անոր ստորագրութիւնը:

Նախագահը կը հարցնէ ձեւատ Պէյի. "Այս երեք առաջին հեռագիրներուն ստորագրութիւնը ձերն է:

"ձեւատ Պէյ. քննել է ետք ստորագրութիւնները, այդպէս կը մտածեմ: Անոնք կրնան իմս ըլլալ: Ձեմ յիշեր, ժամանակ անցած է:"

Ատեանի նախագահը չի գոհանար այս տատամսոտ խոստովանութեամբ. կրկին

կը հարցնէ ամբաստանեալին. " Այս հեռագրին վարի կողմը լուսանցքի մէջ ու
թագրութիւն մը կայ. "այսպիսի կարեւոր հեռագիրներու բնագիրները պէտք է
ետ վերադարձուին կանոնի համաձայն: Կ'ըսես զանոնք պահելու համար Իթէշքիլաթը
Մախսուսայի թղթածրարներու մէջ:" Ինչ ըսել կ'ուզես:

"Ճեւատ Պէյ. Ինչպէս..."

Նախագահի հրամանով քարտուղարը կը կարդայ. "Իթէշքիլաթը Մախսուսայի կա-
նոնին հետեւելով անհրաժեշտ է հեռագիրներու բնագիրները ետ վերադարձնել...

"Նախագահ. ասիկա ձեր ձեռագիրն է:

"Ճեւատ Պէյ. Նայիմ, Տէր Իմ, բնագիրները պէտք է ըլլան, վերադարձուած
եւ թղթածրարներու մէջ դասաւորուած ըլլալու են:

"Նախագահ. լուսանցքի վարի գրութիւնը ձեր ձեռագիրը չէ":

"Ճեւատ Պէյ. ձեռագիրն իմս պէտք ըլլայ..."

"Նախագահ. Թող անգամ մըն ալ նայի:

"Ճեւատ Պէյ. այս Զեռափորն ԻՄՍ է..."

"Նախագահ. անգամ մըն ալ ցոյց տուէք:

"Ճեւատ Պէյ. ասիկա իմ ձեռագիրս է..."

Ուրիշ օրինակ մը.

Թուրք Պատերազմական Ատեանի առջեւ ամբաստանեալներ եւ երբեմն ալ վկա-
ներ կ'ուրանան առ հասարակ գրութիւնն ու ստորագրութիւնը:

Կառավարիչ Քէմալ Պէյի գրաւոր հարցաքննութիւնը տեղի ունեցած էր 15
եւ 16 Դեկտեմբեր 1918 ին: Այդ առթիւ ան յայտնութիւն մը կատարած էր թէ
Հայերու տեղահանութեան վերաբերեալ հրամաններէն ոմանք ա յ ռ ու ա ծ էին
ընթերցումէն ետք՝ դրկողի բացայայտ հրամանով:

Ատեանի նախագահը կը հարցնէ կառավարիչ Քէմալի. "Նախնական հարցաքննու-
թեան մէջ ըսած էք որ տեղահանութեան թուղթերու մէկ մասը այրած ենք. ասիկա
ձեր ստորագրութեան տակ է. ո՞ր թուղթերը այրեցիք:

"Քէմալ. ես այդ վկայութիւնը գրած ատենսարդէն ձամբորդութենէ նոր եկած,

յոգնած վիճակ ունէի. աճապարանօք գրեցի, որովհետեւ միջոց չտուին հանգստանալու. ատիկա ձիղդ չէ:

"Ընդհանուր Դատախազ. ես այդ քննիչ մարմնոյ մէջ էի. այս հարցումներուն պատասխանը երեք չորս ժամէն գրեց. հետեւաբար իր այս խօսքը ձիղդ չէ:"

Երբ Քէմալ ուրիշ վաւերագրերու մասին ալ այսպիսի խուսափողական պատասխաններ տուաւ, յատկապէս հազարապետ Շէհապէտտին Պէյի 207 թուահամար 23 Յունիս 1915 թուակիր հեռագրի մասին, որ կը հաստատէ թէ Քէմալ կոտորել տուած է 3660 Հայեր. Ատեանը Ջմիւռնիայէն կանչել տուաւ նոյն հեռագիրը ստորագրող Շէհապէտտին Պէյը, որ իր կարգին խուսափողական պատասխաններ տուաւ: Այն ատեն վկայութեան կանչուեցաւ գօրավար Խալիլ Րէճայի Պէյ, որ ստացած էր Հայերու կոտորածը տեղեկագրող Շէհապէտտինի հեռագիրները:

Նախագահի հրամանով քարտուղարը կը կարդայ 207 թուահամար հեռագիրը: Շէհապէտտին կը պատասխանէ. "Ձեմ յիշեր այս խնդիրը:"

Ընդհանուր Դատախազը կը սպառնայ. "Այս վկան խուսափողական պատասխաններ տալուն համար սիտի չարտօնուի իզմիր դառնալու:" Ընդհանուր Դատախազը կ'առջարկէ Շէհապէտտին Պէյի ստորագրութեամբ հեռագիրները կարդալ Ատեանին առջեւ, եւ կ'եզրափակէ որ նոյն հեռագիրները պ ա շ տ օ ն ա կ ա ն եւ վաւերական են:

Շէհապէտտին մարմրուք կ'ունենայ կամ կ'ը ձ եւ ա ց ն է:

Յ Ա Պ Ա Ղ Ո Ւ Մ

Ներկայ ուսումնասիրութեան գլխաւոր պտճառներէն մին է 1920 էն իվեր ՄԵՌԵԱԼ ԼԵՃՈՒԻ ՎԵՐԱՍՏՈՒԱՍ ԱՐԱԲԱՏԱՌ ԽՐՔԵՐԷՆԸ: Արաբատառ Խրքերէն կարդացող եւ հասկցող անձերու թիւը, ամբողջ աշխարհի վրայ, մատով կարելի է հաշուել. հին սերունդէն արաբատառ Խրքերէնի վարժ անհատներ եւ վարպետներ հետզհետէ կ'անհետանան եւ նոր սերունդէն շատ քիչեր կը յանդգնին նոյն դժուարին լեզուին հետամուտ ըլլալ՝:

Հին Խրքերէնի դասախօսներէն ոմանք համալսարաններու մէջ արաբատառ

Թրքերէն ձեռագիր կառուարու մեծ դժուարութիւն ունին:

ՎԱԻՇՐԱԳՐՇՐՈՒ ՎԵՐԾԱՆՈՒՄ ԵՒ ԽԱՐԳՆԱՆՈՒԹԻՒՆ

Անշուշտ խօսքը ծածկագրի մասին չէ:

Արաբատառ Թրքերէնի մասնագէտի մը յաջող դաբար տրուեցաւ ձեռագիր կամ տպուած լուսատիպ օրինակը Թուրք վաւերագրերու բնագրէն կամ պաշտօնապէս վաւերացուած պատճէնէն առնուած: Առաջին մասնագէտը պաշտօն ունէ՞ր միայն կարդալու կամ վերծանելու արաբատառ Թրքերէնը եւ զայն վերածելու հայատառ կամ լատինատառ Թրքերէնի:

Առաջին մասնագէտի կարդացած վաւերագրի լուսանկարը եւ վերծանումի օրինակը տրուեցան արաբատառ Թրքերէնի երկրորդ մասնագէտի, որուն պաշտօնն էր սրբագրել սխալները, եթէ կային, եւ արաբատառ Թրքերէնէն ուղղակի թարգմանել հայերէնի, անգլերէնի կամ գաղղիերէնի:

Արաբատառ Թրքերէն վաւերագրի լուսատիպ օրինակը, առաջին մասնագէտի վերծանումը, երկրորդ մասնագէտի կատարած սրբագրութեան եւ թարգմանութեան հետ, յանձնուեցան արաբատառ Թրքերէնի երրորդ մասնագէտի մը, որ իր կարգի սրբագրեց անհրաժեշտ սխալները, եթէ կային, թէ վերծանումի եւ թէ թարգմանութեան մէջ:

Ապա, արաբատառ Թրքերէնի առաջին, երկրորդ եւ երրորդ մասնագէտները գրողին հետ միասնաբար խղճմտօրէն վերաքննեցին վերծանումը բաղդատելով արաբատառ Թրքերէնի հետ եւ կատարուած թարգմանութեան մէջ ջանացին նուազագոյնի վերածել սպրդած սխալները:

Հաճոյքով կ'ընդունուի արաբատառ Թրքերէնի մասնագէտներու, եթէ կան, գիտական դիտողութիւնները, նկատի առնելով անշուշտ 1940-1950 տասնեակի ընթացքին թրքագէտներու կողմէ հաստատուած կանոնները:

Ընթերցողը պէտք է գիտնայ որ ներկայ հատորը հայասպանութեան ամբողջ պատմութիւնը չէ, այլ մաս մը որ կը պատկերացնէ Եոզղատ գաւառի մէջ կատարուած հայասպանութիւնը Թուրք Պատերազմական Ատեանի հաւաքած պաշտօնագրերու լոյսին տակ: Հայասպանութեան ամբողջական պատմութիւնը կարելի

պիտի ըլլայ լրացնել հրատարակելով իւրաքանչիւր նահանգի եւ գաւառի հայաս-
պանութեան վաւերագրական պատմութիւնը որ նման է Եոզղատի հայասպանութեան
պատմութեան:

Ինչո՞ւ Եոզղատ եւ ոչ ուրիշ քաղաք մը կամ գաւառ մը:

Եոզղատի հայասպանութեան վաւերագրական պատմութիւնը ԱՌԱՋԻՆ ԱՆԿԱՄ
լոյս կը տեսնէ որովհետեւ Թուրք Պատերազմական Ատեանը առաջին անգամ ըլլա-
լով 5 Փետրուար 1919 ին սկսաւ Եոզղատի Հայերու տեղահանութեան եւ շարդի
պատասխանատուները դատել եւ 8 Ապրիլ 1919 ին արձակեց առաջին մահավճիռը
Թուրք պաշտօնական վաւերագրերու բովանդակութեան լոյսին տակ: Եոզղատի
կառավարիչ Քէմալ կախաղանի դատապարտուեցաւ եւ Սուլթան Մէհմէտ Զ. Վահի —
տէտտին 10 Ապրիլ 1919 ին հաստատեց մահավճիռը, եւ Քէմալ Պոլիս Պայազիտի
հրապարակին վրայ կախաղան բարձրացաւ:

Մեռնել է առաջ՝ կախաղանի վրայէն Քէմալ յայտարարեց. " Սիրելի ազգա-
կիցներ, ես Թուրք պաշտօնեայ մըն եմ: Ես գործադրեցի այն հրամանը զոր
ստացայ: Իմ պարտականութիւնս կատարեցի խղձամիտ կերպով: Կ'երդնում որ ես
ԱՆՄԵՆ ԵՄ: Ասիկա է իմ վերջին յայտարարութիւնս թէ այսօր եւ թէ վաղը:"

Դատարանութեան առաջին օրը կառավարիչ Քէմալի պաշտպան փաստաբանները
Ատեանի առջեւ բողոքեցին եւ առաջարկեցին նախապէս դատել Թուրք դահլիճի
նախարարները որոնց հրամանները գործադրուած էին:

և
ՎԱՒԵՐԿՐԵՐԷՆ ՆՄՈՅՏ ՄԸ

Կառավարիչ Քէմալ Պէյը մահուան դատապարտելու համար Թուրք Պատերազ-
մական Ատեանը գործածեց Թուրք պաշտօնական վաւերագրեր:

Պոլսոյ Հարցաքննիչ Յանձնախումբի նախագահը հետեւեալ հարցումը ուղ-
ղեց կառավարիչ Քէմալի. "Մինչեւ ԶՅ Յուլիս 1915 թուականը Պողոզլեանի եւ
գիւղերու մէջ Դ Ո Ւ Ն երեք հազար վեց հարիւր վաթսուներեք Հայեր կոտորել
տուած ես: Զօրաբաժնի հրամանատար Շէհապէտտին Պէյի կողմէ [Անգարայի Գ]
զօրաբանակին ղրկուած Զ07 թուահամար եւ ԶՅ Յուլիս 1915 թուակիր ծածկագիր
հեռագրի լուծումէն յայտնի է:

"Այս թիւը միայն մինչեւ 29 Յուլիս շարդուած Հայերու թիւն է:"

ԹԷՇՔԻՒՄԻՆԸ ՄԱՌՍՈՒՍԱ

Թուրք Պատերազմական Ատեանի տրամադրութեան տակ գտնուած Թուրք պաշտօնական վաւերագրերու համեմատ ներքին գործերու եւ արդարութեան նախարարներու հրամաններուն համաձայն կայսրութեան քաղաքներու մէջ կազմուեցան մասնայա տուկ յանձնախումբեր որոնք բանտերէն ազատ արձակեցին դատապարտուած իսլամ ոճրագործները եւ զանոնք արձանագրեցին Թէշքիւմի Մախսուսայի հրոսակներու ցանկերուն մէջ: Այս հրոսակները ղրկուեցան կանխապէս շարդավայր որոշուած տեղեր հայ կարաւանները կոտորելու եւ կողոպտելու նպատակով:

Եոզղատի բանտէն 15 Մայիս 1915 ին պաշտօնապէս ազատ արձակուեցան 65 իսլամ ոճրագործներ, որոնցմէ 51 ը մարդասպանութեան եւ միւս 14 ը գողութեան կամ աւազակութեան յանցանքով բանտարկութեան դատապարտուած էին:

Այս ոճրագործները ազատ արձակող՝ Եոզղատի կառավարիչ ձեմալ Պէյ պաշտօնապէս վկայեց թէ "Բանտերու մէջ կալանաւոր ոճրագործները գործածուեցան Հայերու կոտորածը իրագործելու համար:"

Եւ նոյն կառավարիչը կ'աւելցնէ. "Որքան ալ ես աչքերովս չտեսայ կոտորածը, սակայն իմացայ թէ Եոզղատ քաղաքէն եւ շրջակայ գիւղերէն տեղահանուած հայ կարաւանները կոտորուեցան եւ բնաջնջուեցան ոստիկաններու, հրոսակներու եւ ժողովուրդին կողմէ:"

Իսկ Թուրք Պատերազմական Ատեանը կը հաստատէ թէ բանտերէն ազատ արձակուած ոճրագործները կամ Թէշքիւմի Մախսուսայի հրոսակները հայ կարաւաններու կիներն ու մանուկները կոտորելու համար կազմակերպուած էին:

"Թէպէտեւ զօրակոչի սկիզբը [1914 Յուլիսին 4] լուր տարածուեցաւ թէ այս հրոսակները պատերազմի պիտի մասնակցէին, եւ ջանք եղաւ այդպէս համոզել միամիտները, սակայն անոնց վերաբերեալ փաստերէն եւ վաւերագրերէն կը հետեւի որ խնդրի առարկայ հրոսախումբերը կազմակերպուած էին տեղահանութեան հայ կարաւանները կոտորելու եւ բնաջնջելու նպատակով:"

Պատերազմական Ատեանի արձակած վճիռները կը հաստատեն թէ Թէշքիւմի

Մախսուսայի հրոսակներու միջոցով գործադրուեցաւ հայ ցեղի բնաշնչումը:

ԶՕՐԱՎԱՐ ՎԷՀԻՊ ՓԱՇԱՅԻ ՎԿԱՅՈՒԻՒԻՆԸ

Կովկասի ռազմաճակատի վրայ Սսմանեան զօրաբանակի հրամանատար Վէհիպ փաշայի գրաւոր վկայութեան համաձայն "Երրորդ բանակի շրջանէն ներս Պէհաէտտին Շաքիր Պէյ կազմեց եւ գործածեց մ ա ղ ու լ մ ս ա գ ո թ ն ե ռ...Գործուած բոլոր խժոժութիւնները, մարդկային չարիքները, ոճիրները եւ անկարգութիւնները Պէհաէտտին Շաքիր Պէյի ձեռքին տակ կազմակերպուած դէպքեր էին մասնաւոր ծրագրի մը համաձայն եւ իրագործուեցան մասնաշատուկ նպատակի մը համար..."

"Բացայայտ է որ Ընդհանուր Դատախազները եւ դատական պաշտօնեաները... պէտք անուղղակի մեղսակիցներ նկատուին:"

Զօրավար Վէհիպ փաշա կը հաստատէ թէ Հայերէն յափշտակուած գումարները եւ արժէքաւոր ինչքերը կանխապէս գոյացած համաձայնութեան մը համեմատ կը բաժնէին մէկ երրորդի համեմատութեամբ կուսակցութեան, կառավարութեան եւ Թէշքիւաթը Մախսուսայի միջեւ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՐՈՒԱԿՆԵՐ

Հայերը բնաշնչելու համար կուսակցութիւնը, կառավարութիւնը եւ պաշտօնեաները ամէն տեսակ պատրուակներ կը փնտռէին, եւ եթէ չգտնէին, ամէն կերպով կը հնարէին զանոնք:

Հազարապետ Ահմէտ Պէյ կը հաստատէ թէ սուտ են գայմագամներու կողմէ ղրկուած տեղեկութիւնները. "Գաւառի սահմաններէն ներս ոչ մէկ կաթիլ արիւն թափուած է որեւէ անհատի քթէն:"

Կեսարիոյ զօրաբաժնի հրամանատար հազարապետ Շէհապէտտին Պէյ կը հեռադրէ Անգարա իր անմիջական մեթաւորին. "Պահակախումբի հրամանատարը ինծի կ'իմացնէ թէ Պողոզլեանի գաւառակին մէջ ոչ մէկ ըմբոստութեան շարժումի նշան կայ, թէ այս գաւառակի հայաբնակ գիւղերը մաքրագործուած են գայմագամի եւ գիւղախումբերու շահապններու վերահսկողութեան տակ: Ոչ թէ միայն այս գաւառակի մէջ մնացած հայ ընտանիքներու զաւակները իրենց բնակած գիւղերու մէջ չեն շրջիր

այլ նաեւ չեն համարձակիր իրենց ոտքերը դուրս դնել իրենց դռներու սեմերէն: "

Անգարայի հինգերորդ զօրաբանակի հրամանատար Միրալայ Բալիլ Ինճայի Պէյ կը հեռագրէ Շէհապէտտինի. "Ճեր հեռագիրներէն յայտնի է որ ձեր նախընթաց հաղորդագրութիւնները չ ա փ ա զ ա ն ու ա ծ է ի ն: Հարկ է այսուհետեւ չհիմնուիլ զայմագամներու տեղեկութիւններու վրայ... Ի՞նչեւ ձեր նախընթաց հաղորդագրութիւնները չափազանցութիւններ կը պարունակեն, սակայն կարելի չէ ուրանալ քանի մը հայ հրոսակներու գոյութիւնը: Կը խնդրեմ որ կորովի եւ շուտափոյթ կերպով բնաջնջէք այդ հրոսակները եւ ինծի իմացնէք անոնց թուական կարեւորութիւնը, անոնց զէնքերուն քանակը գործոնք գրաւեցիք կամ պիտի գրաւէք...":

ԿՈՏՈՐԱՄԻ ԱՐԴԱՐԱՑՈՒՄԻ ՊԱՏՐՈՒԱԿ

Քաղաքակրթուած աշխարհի աչքերուն առջեւ Հայերու բնաջնջումի սսման եան պետութեան քաղաքականութիւնը պաշտպանելու եւ արդարացնելու համար քաղաքային եւ զինուորական իշխանութիւնները շրջաբերական հրամաններ արձակած են եւ պարտադրած են արձանագրել Հայքի կողմէ գործուած ոճիրներ, հասցուցած վնասներ, արդարացնելու համար կատարուած կոտորածները:

Ինվէրի շրջաբերականը կը հրամայէ. "Բացարձակապէս անհրաժեշտ է հաւաքել եւ կանոնաւորապէս օրէ օր պահել բոլոր ապացոյցները, բոլոր վաւերագրերը որոնք բնոյթ ունին աշխարհի աչքերուն առջեւ արդարացնելու մեր վերաբերումը եւ մեր այն միջոցները գործոնք որդեգրած ենք խորտակելու համար հայ յեղափոխական շարժումը, որպէս զի անոնք հրատարակուին... Ըմբոստներու անունները, անոնց լուսանկարները, անոնց մեզի պատճառած վնասները... պէտք է անպայման ոճիրներու մատեաններուն մէջ տեղ գտնեն եւ ամէն ամիս նոյն մատեաններէն օրինակ մը դրկուի ուղղակի ընդհանուր սպայակոյտին: "

Նոյնպէս քաղաքային իշխանութիւնը ներկայացնող ներքին գործերու նախարար Թալաթ Պէյ կը դրկէ շրջաբերական հրահանգներ բոլոր նահանգներու կուսակալներուն եւ կը յանձնարարէ անոնց հաւաքել "ըմբոստական շարժումներու մասին... վաւերագրեր կամ լուսանկարներ... հայ յեղափոխական ճգումը"

ներուն վերաբերեալ..."

Միրալայ Խալիլ Րէձայի կը պատասխանէ Անգարայի կուսակալ Աթըճ Պէյի.
"Պատիւ ունիմ իմացնելու որ զօրակոչէն մինչեւ այսօր, [Անգարայի Գ] նահանգէն ներս Հայերը չեն փորձած որեւէ կարեւոր եղեռնափորձ:" Կը ղրկէ զէնքերու ցանկեր եւ խռովարար գրքեր:

ԺԳ. զօրաբաժնի հրամանատար Սիւլէյման Պէյ կը հեռագրէ իր անմիջական մեծաւորին. "Զօրակոչի սկիզբէն մինչեւ այսօր իմ իրաւասութեանս տակ ապրող Հայերէն ոչ մէկը... յարձակում կամ ըմբոստական շարժում կամ յեղափոխական գործ ըրած է:"

ՎԱՅՐԱԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Եոզղատցի երեւելի Թուրք Միւճիթի Րիճաաթի վկայութեան համաձայն ոստիկանապետ Թէվաիֆ Պէյ Գում Գույու հայաբնակ գիւղի 150 տուները եւ 650⁵ աւելի բնակիչները այրեց. "Ողջ մնացող անմեղ մանուկները դաշոյնահար ընել տուաւ եւ հաւու պէս մորթեց եւ մորթել տուաւ:"

Շրջակայ գիւղերու իսլամ բնակիչները չկարենալով դիմանալ երկինք բարձրացող աղաղակներուն, Թէվաիֆի ղրկեցին պատուիրակութիւն^ը եւ ըսին անոր. "Այս արարքը իսլամական օրէնքին հակառակ է. ահ, Թէվաիֆ, մեզ ալ սպաննէ, բայց խնայէ սա հայ կիներուն եւ մանուկներուն:"

Թէվաիֆ պատասխանած է անոնց աղաչանքին. "Դուք իմ գործերուս արգելք կ'ըլլաք. եւ քաշեց իր ատրճանակը եւ վիրաւորեց անոնցմէ ոմանք, եւ շարու նակեց իր վայրագ կոտորածը:"

Րատի Պէյ Սեբաստիոյ նախկին երեսփոխան Նուրէտտին Պէյի հետ կը շրջի Եոզղատի եւ Զորումի շրջանները. Շէյխլէր գիւղի մօտ "Լերան վրայ կը տեսնեն Հայերու դիակներ, գարշահոտ, եւ նեխած, նետուած գետերու մէջ, արդէն փտած վիճակի մէջ եւ կտոր կտոր եղած: Այս սարսափներուն առջեւ Նուրէտտին Պէյ եւ Րատի Պէյ անէծքներ կը թափեն:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Ն Կ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն Ն Ե Ր

Նահանգներու եւ գաւառներու Թուրք պաշտօնեաները որոնք կը մերժէին

գործադրել իրենց ղրկուած՝ հայասպանութեան հրամանները, առ հասարակ պաշտօնանկ կ'ըլլային եւ իրենց տեղ^{ԿԸ} բերուէին այնպիսի պաշտօնեաներ որոնք արդէն իսկ տրամադիր էին կատարելու կոտորածի հրահանգները: Անգարայի կուսակալ Մազհար Պէյ եւ Եոզղատի կառավարիչ ձէմալ Պէյ պաշտօնանկ եղան եւ իրենց տեղ բերուեցան ուրիշներ:

Մազհար Պէյ Ռատի Պէյի հարցումին կը պատասխանէ. " Ներքին գործերու նախարարութենէն ստացած հրամաններս չհասկնալ ձեւացուցի. քիտէք որ ուրիշ նահանգներու մէջ տեղահանութեան գործողութիւնները աւարտած էին մինչ ես դեռ չէի սկսած գործադրել:

"Աթըճ Պէյ հասաւ. ինծի հաղորդեց Հայերու տեղահանութեան, կոտորածի եւ բնաջնջումի վերաբերեալ ներքին գործերու նախարարութեան բերանացի հրամանը: Ես ալ իրեն ըսի. "Ո՛չ, Աթըճ Պէյ, ես կուսակալ եմ, ոչ թէ չարագործ աւագակ. կը թողում ամբողջ. եկուր դուն տեղս եւ գործադրէ կոտորածի հրամանը:"

ձէմալ Պէյ պաշտօնանկ եղաւ 5 Օգոստոս 1915 ին եւ իր տեղ բերուեցաւ Քէմալ Պէյ որ արդէն կոտորած էր Պողազլեանի Հայերը, իսկ հազարապետ Սալիմ Պէյ պաշտօնանկ եղաւ Օգոստոս 9 ին:

Գ Ա Ղ Տ Ն Ի Հ Ր Ա Հ Ա Ն Գ Ն Ե Ր

Կեսարիայէն Եէհապէտին Պէյ Անգարայի հրամանատարին հեռագրեց 27 Յուլիս 1915 ին. "Պատիւ ունիմ ձեզի հաղորդելու որ Եոզղատի զինուորագրութեան հատուածի հաղորդագրութեան համաձայն 472 Հայերու առաջին կարաւանը, առաջնորդը, քահանաները, եւ երեւելիները ի գլուխ, ղրկուեցան երջանիկ պայմաններու մէջ Եոզղատ_Ձիլէ ուղիով: Երկրորդ կարաւանը վաղը ձամբայ պիտի ելլէ եւ թիւը առանձին պիտի հաղորդուի ըստ Եոզղատի զօրակայքի եւ զինուորագրութեան նախագահի հաղորդագրութեան:"

Եոզղատի նսակատան եւ հեռագրատան տնօրէն Կիրիտլի Հիւմի պաշտօնապէս կը վկայէ թէ Անգարայի պատասխանատու քարտուղար Նէճալի Պէյ հեռագրաթեւով Սեբաստիոյ պատասխանատու քարտուղար Ղանի Պէյի կը պատուիրէ որ Եոզղատի առաջին կարաւանի Հայերուն յաւիտենական հանգիստը ապահովէ:

Հագարապետ Սալիմ Պէյ պաշտօնապէս կը վկայէ. "Առաջին կարաւանի առաջնորդի ընթացքին 472 տեղահանուած Հայերը կոտորուեցան Սեբաստիոյ կուսակալ Մուամմէր Պէյի հրամանով՝ հակառակ այն հրամաններուն որոնք տրուեցան իրեն [Թէվաիգ Պէյի Գ] Միւթէսարըձի եւ նուստ ծառայիս կողմէ: Ինքն իսկ ընկերանալ որոշեց կարաւանին եւ յանդգնեցաւ անոնց [472 Հայերու Գ] փորել տալ հասարակաց փոս մը ինձէ հայրի մէջ տարագրուածները կոտորելու եւ թաղելու համար: Երբ իմացանք այս բանը, անմիջապէս դրկեցինք զինայրերու տեղապահ ձեւատ էփէնտին ձիշղ այն վայրը եւ իրեն պաշտօն յանձնեցինք կարաւանը առաջնորդելու դէպի Սեբաստիա եւ ետ կանչեցինք գնդապետ Թէվաիգ էփէնտին: Այսպէս սով կրցանք ոճիրին առաջքն առնել եւ կարաւանը ողջ առողջ հասաւ Սեբաստիա:"

Նէճալթի կանխապէս տեղեակ ըլլալով ձէմալ եւ Սալիմ Պէյերու բացասական տրամադրութեան, ինք անձամբ հորում գնաց եւ ջանաց ուրիշ միջոցով գործադրել տալ կոտորածի հրամանը մինչեւ որ ձէմալ եւ Սալիմ Պէյերու պաշտօնանկութեան հրամանը հասնի բարձրագոյն իշխանութենէն:

Եոզղատցի Ապտիւլ ձէպպարզատէ էտիպ Պէյ, Սելեւկիոյ նախկին կառավարիչ, իր գրաւոր պաշտօնական վկայութեամբ կը հաստատէ թէ Անգարայի պատասխանատու քարտուղար Նէճալթի Պէյ հաղորդած էր Հայերու կոտորածի հրամանը Եոզղատի կառավարիչ ձէմալ Պէյի, որ մերժած էր կատարել ջարդի հրամանը:

"Կառավարութիւնը հրահանգած է Հայերը աքսորել կանխապէս որոշուած վայրեր եւ յիշեցուցեր է Նէճալթի Պէյի թէ ինք [ձէմալ Գ] չ'ուզեր գործել կառավարութեան հրամանին հակառակ, եւ թէ ինք բացարձակապէս հակառակ է Հայերու բնաջնջումին: Ասոր վրայ Նէճալթի Պէյ իրեն ըսած է. 'Թէեւ կառավարութեան տուած հրամանը երեւութապէս Հայերը աքսորել է, սակայն աքսորի բուն նպատակը Միութիւն եւ Յառաջդիմութիւն կուսակցութեան եւ ներքին գործերու նախարարութեան համար Հայերը բնաջնջել է եւ այսպէսով ծառայութիւն մատուցանել մեր հայրենիքին:"

ՋԱՐԴԱՎԱՅՐԵՐԸ ԿՈՐՈՇՈՒԻՆ ԵՒ ԿՈՏՈՐԱԾԻ ՊԱՇՏՍՆԵԱՆԵՐ ԿՐԻՄԻՆԱԼՆԻՒՆ

Եղբայրացի զօրակալի հրամանատար հազարապետ Սալիմ Պէյ դատաւորի առջեւ գրաւորապէս կը վկայէ եւ կը ~~հաստատէ~~ ^{յայտարարէ} սպանդանոց ուրոշուած վայրերը եւ կու տայ ջարդի համար նշանակուած պաշտօնեաներու անունները:

"Գայմագամ Բէմալ երբ Եղբայրացի հասաւ, Սսման Բիագիմ Պէյ Կըզըլ Գոճայի քաղաքապետի պաշտօնէն հանուեցաւ:

"Զինայրերու հրամանատարի օգնական Նուման պաշտօն ստացաւ Սորկուն գիւղաւանի Հայերը կոտորելու:

"Քաղաքապետարանի տնօրէն Ահմէտ Էփէնտիի եղբայրը Րիզա Ջավուշ պաշտօն ստացաւ Սարայի Քըջանի Հայերը ջարդելու:

"Ջարդավայր նշանակուած Բէլլէրի կոտորածներուն պաշտօնները վստահուեցան հետեւեալներուն. Եղբայրացի ուրբերու տնօրէն Մէհմէտի, Պաքըրձի Հաձի Մահմուտի, Թէվաիզատէ Ապտուլլահ Շէվքիի, զինայրերու գնդապետ Նիւթրիի, եւ Պողազլեանի դատաւոր եւ ժամանակաւոր գայմագամ Ալի Րիզայի:

"Խաշիինարի մօտակայ ջարդավայրի տնօրէնութիւնը վստահուեցաւ դարձեալ Շիւթրիի, Իսմայիլի, Ահմէտ Ջավուշի, Ջափանգատէ Իսա Պէյի ուրդի ճէրվիշ Պէյի:

Հազարապետ Սալիմ Պէյ անմիջապէս կ'աւելցնէ. "Ամէնքն ալ իրենց պարտականութիւնը կատարեցին հնազանդելով իրենց մեծաւորներէն ստացած հրամաններուն համաձայն:"

ՏԵՂԱՀԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿՈՏՈՐԱԾ ՊԱՇՏՍՆԱՊԷՍ ՆՈՅՆԻՍԱՍՏ

Տեղահանութիւն եւ կոտորած պաշտօնապէս նոյնիմաստ բառեր էին, մէկը միւսին տեղ փոխն ի փոխ գործածուած: Բէմալի եւ Թէվաիզի հարցաքննութեան ընթացքին Հարցաքննիչ Յանձնախումբի նախագահը կարդալ կու տայ Պողազլեանի ոստիկանապետ Խուլուսի Պէյի հեռագիրը, որ "կը յայտնէ փաստացի կերպով թէ մենք "տ ե ղ ա հ ա ն ե ց ի ն ք զ ա ն ո ն ք" գործածուած է մենք "զ ա ն ո ն ք ս պ ա ն ն ե ց ի ն ք" ի տեղ:

"Ահա այս հաղորդագրութիւնը կը գործածէ "մենք տեղահանեցինք զանոնք"

ասացուածքը "Մենք ջարդեցինք զանոնք" իմաստով: "Բնաշնչեցինք" իմաստով կը գործածուի եղեր "Տեղահանեցինք" բառը:

Քէմալի եւ թէվախիզի կը հարցուի. "Ինչ ըսել է իրենց աքսորավայրը ղրկեցինք: "Ասոր իմաստը կոտորել եւ բնաշնչել է միթէ":"

Պողազլեանի զօրակայքի գնդապետ Մուսթաֆա կը հեռագրէ Անգարայի հրամանատարին. "Այս գիշեր... ձեռք անցուած Հայերէն 14 հոգի իրենց աքսորավայրը ղրկուեցան:"

Անգարայի զօրաբանակի հրամանատար Խալիլ Րէձայի հեռագրով կը հարցնէ. "Հաճէի՞ք իմացնել թէ վերոյիշեալները ինչ պատճառի համար եւ ո՞ր ղրկուեցան:"

Գնդապետ Մուսթաֆա կը պատասխանէ. "Պատիւ ունիմ ձեզի իմացնելու թէ վերոյիշեալ Հայերը կասկածելի ըլլալուն համար... տասնապետ Հիւսէին Աւնիի հսկողութեամբ ջարդուեցան:"

ԳԵՐՄԱՆ ԶՕՐԱՎԱՐՆԵՐ ԿԸ ՍՏՈՐԱԳՐԵՆ ՏԵՂԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Օսմանեան ընդհանուր սպայակոյտէն Գերման զօրավարներ կը ստորագրեն Հայերու տեղահանութեան հրահանգները. Անատոլուի Երկաթուղիի գծին ընդհանուր Տնօրէն Հեռ Ժ. Կիւնթէր միամտօրէն կը դիմէ Օսմանեան Սպայակոյտի պետ զօրավար Ժրից Պրոնզարդ Ժոն Շէլլէնտորփի, առանց գիտնալու որ ան ալ իր կարգին ստորագրած էր Հայերու տեղահանութեան հրամանը: Հեռ Կիւնթէր կ'ըսէ. "Մենք մանրամասնօրէն ծեծեցինք այս հարցը զօրավար Ժոն Պրոնզարդի հետ..."

"Հեռ Պրոնզարդ չմերժեց մեր կարծիքները որոնք հակառակ են Խուրթ կառավարութեան որոշումներուն, սակայն ան մատնանիշ ըրաւ այս խնդիրը, եւ թէ Հեռ Պրոնզարդ, իր [Պրոնզարդի Գ] մասնագէտ կցորդը, նկատեց թէ կարելի է գործադրել նախատեսուած ծրագիրը [Երկաթուղիի գծին հայ պաշտօնեաները եւ աշխատակորները տարագրել Գ]: Դեռ աւելի, ան խոստացաւ խորհրդակցիլ Գերման Դեսպանին հետ եւ գինուորական կցորդին հետ այս հարցին շուրջ... Ան այն կարծիքէն է որ եթէ ինք որոշէ հակառակ պայքար տանիլ այդ միջոցառումին դէմ,

ինք պէտք է միեւնոյն ատեն պատրաստուի հրաժարիլ եթէ չկատարէ իր տեսակէտը: "Հեռ Պոլթրիխ չբողոքեց պատերազմական նախարարութեան՝ յանձնարումբին առած որոշումներուն դէմ, այլ ինքն իսկ թոյլատրեց որ իր իսկ ստորագրութեամբ այս որոշումները վաւերացուին:"

Հեռ Կիւնթէր կ'աւելցնէ. "Օր մը մեր թշնամիները շատ մեծ գնով ձեռք պիտի անցնեն այս վաւերագիրը որովհետեւ մեր զինուորական առաքելութեան անդամներէն մէկուն ստորագրուելիք պիտի կարենան ապացուցանել թե Գերմանները հառապարութիւն եւ զինուորական իշխանութիւն Գ ոչ թէ միայն Հայերու դէմ եղած հալածանքները կասեցնելու համար ոչինչ ըրին, այլ նաեւ այդ մասին իրենցմէ տրուեցան որոշումներ, այսինքն՝ իրենց կողմէ ստորագրուեցան:

"Իրողութիւնը այն է որ վաւերագիրը, որու մասին ջաշ պիտի լսուուի ապագային, կը կրէ ոչ թէ թրքական այլ գերմանական ստորագրութիւն մը, որ արժէք պիտի ունենայ նաեւ թուրքերու համար, ինչպէս զինուորական գործավարը մատնանշեց կծու բառերով:"

Պ Ա Շ Տ Ս Ն Ա Կ Ա Ն Կ Ա Հ Ա Յ Ո Ւ Յ Ա Կ

Հանրութեան դատաստանին կը յանձնենք հայ ընտանիքէ մը գրաւուած տան գոյքերու պաշտօնական կահացուցակը գնահատուած թուրք մասնագէտներու կողմէ եւ հաստատուած բազմաթիւ ստորագրութիւններով:

Թուրք Պատերազմական Ատեանը կարդալ կու տայ նոյն կահացուցակը Բէմալի, Թէվախի եւ Կէյեազի ներկայութեան: Ան կը բովանդակէ 470 կտոր առարկաներ գնահատուած 15,120 դահեկանի: Ատեանի նախագահը կը հարցնէ Բէմալի. "Թէվախի եւ Կէյեազ Պէյերը ակումբի անունով գնահատեր են ապրանքներու գինը, եւ Դ Ո Ւ Ն անկէ մեծ քանակութեամբ ապրանքներ առերես ԱՌԱՆՑ ՀԻՆԳ ՓԱՐԱ ՎՃԱՐԵԼՈՒ:"

Հայ վաճառական Աթանասեան տեղահանուած եւ կոտորուած է իր ընտանիքի անդամներուն հետ: Անոր տունը եւ կարասիները կը գրաւեն եւ Երիտասարդ թուրքերու ակումբի կը վերածեն:

ԵՈՋՂԱՏԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՆԵՐՍԷՍ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆԻ

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ՄԱՏԱՆՈՆ

Թուրք Պատերազմական Ատեանը մասնաւորապէս կը զբաղի նաեւ Եոզղատի Առաջնորդ Ներսէս Դանիէլեանի եպիսկոպոսական մատանիով: Նախագահը կը հրամայէ մասնաւոր քննութիւն կատարել թէ ո՞ր եւ ե՞րբ մեռաւ առաջնորդը. թէ ո՞վ էր որ անոր մատէն եպիսկոպոսական մատանին հանեց, թէ ե՞րբ մատանին աճուրդով ծախուեցաւ եւ ո՞վ գնեց զայն որքան վճարելով:

Նախագահը կը հրամայէ. "Առաջնորդը ո՞ր սպանուեցաւ... Անոր մատի մատանին ի՞նչպէս եւ ո՞ր անցաւ էվզաձի տնօրէն Կէյի ձեռքը... *Ննեցէք ստուգութիւնը եւ անմիջապէս հեռագրով իմացուցէք. թուղթերն ու վաւերագրերը շուտով մեզի ղրկեցէք:"

Եոզղատի կառավարիչը քննութիւն կատարելէ ետք կը հաղորդէ Պատերազմական Ատեանին. "Առաջնորդի մատի մատանին" Լ Ո Ւ Մ Ա Ր Բ Ի Յ Ա Ն Վ Ն Ա Ռ Ո ՒՄ Բ Ի կազմակերպած աճուրդի ընթացքին երկու հազար երեք հարիւր քսան դահեկանի [812 տուար եւ յիսուն սէնթի 9] ծախուած է Կէյի պատասխանատուութեան տակ:"

Կէյի թուրք Պատերազմական Ատեանի նախագահի հարցումին պատասխանեց թէ ինք աճուրդէն գնած էր եպիսկոպոսական մատանին... անուշտ առանց դահեկան մը վճարելու:

Կ Ո Տ Ո Ր Ո Ւ Ա Մ Հ Ա Յ Ե Ր Ո Ւ Կ Ե Ն Ա Ց

Տիկին Ազնիւ Իբրանոսեան կոտորածէն ազատուեցաւ եւ հաշուակալ Վէհպի Պէյի տան մէջ մնաց ժամանակ մը: Կառավարիչ Բէմալ Պէյ եւ իր ժողովականները ամէն գիշեր Վէհպի Պէյի տան մէջ "Հայերու կենաց բաժակներ կը բարձրացնէին" եւ կ'որոշէին երկրորդ օրուան իրենց կատարելիք գործերը: Մինչ Տիկին Ազնիւ կիներու յարկաբաժինին մէջ մտիկ կ'ընէր անոնց խօսակցութիւնը եւ առած որոշումները: Ան Պատերազմական Ատեանի առջեւ կը վկայէ. "Ես պահուշտած էի այդ տան մէջ... Ամէն օր Բէմալ եւ Թէվֆիգ Վէհպիի տան այրերու յատկացուած բաժնին մէջ կը խորհրդակցէին..."

"Քէմալ . Այս կինը սուտ կը խօսի . . .

"Նախագահ . /Քէմալի կը հարցնէ/ Օղիի սեղաններու շուրջ խխախախտներ չսարքեցի՞ք :

"Ազնիւ . Այո՞, ես չեմ ^{ուրանար} ~~միտնար~~ /եղած բարիքը, բայց չեմ կրնար մոռնալ միեւնոյն ատեն որ անոնց հետ քու [Վէհաի Պէյի Գ] սենեակին մէջ կը խմէիք իրարու կրկնելով "Հայերու կենաց . . . ես դրան ետեւէն մտիկ կ'ընէի :"

Աւելի մանրամասնութիւններ փափաքողները կրնան կարդալ "Եոզղատի Հայասպանութեան Վաւերագրական Պատմութիւնը" որ անգլերէնի պարզ համառօտութիւնն է : Հայերէն հատորը գրուած էր տարիներ առաջ, Պէյրուսի մէջ Եոզղատի հայրենակցական միութեան ատենապետին խնդրանքով՝ իբր յաւելուած նոյն գաւառի պատմագրքին, որուն տպագրութիւնը կարելի չեղաւ շարունակել Պէյրուսի եղբայրսպան կռիւներու հետեւանքով :

Եոզղատի Հայասպանութեան Վաւերագրական Պատմութիւնը անգլերէն լեզուով գրուած է, մօտաւորապէս հազար էջերէ կը բաղկանայ : Հայերէն գրքէն գոյանալիք գումարը պիտի յատկացուի անգլերէնի հրատարակութեան :

Ապրիլ 24 էն մինչեւ Մայիսի վերջ եղած կանխիկ ապսպրանքները պիտի արժեն միայն 27, 50 տուար առաքումի ծախքով միասին : Մայիս 31 էն ետք գրքի գինը պիտի ըլլայ 35 տուար : *Իսթանբուլէն Կոնստանտնուպոլիս 32 և 42;*

Թող փաթաթողները իրենց չէքերը գրեն Գրիկէրօի անունով եւ դրկեն հետեւեալ հասցէին

K R I E G E R
P.O. Box 357
Forest Hills, N.Y. 11375

Սահմանափակ օրինակներ հրատարակուած են այս գրքէն որուն մէջ փոքր պաշտօնական վաւերագրերը միայն կը խօսին :

ՇՈՎՀԱՏԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎԱԽԵՐԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՆԸ

Եռզատի Հայաստանութեան վաւերագրական Պատմութիւնը գիրք մըն էնման ուրիշ գիրքերու, գեղապիպ, 468 էջերէ բաղկացած:

Սակայն ան բոլորովին տարբեր է մինչեւ հիմա հրատարակուած բոլոր գիրքերէն իր մասնայատուկ բովանդակութեամբ: Ամէն ինչ անոր մէջ նորութիւն է. ամէն ինչ յայտնութիւն է ոչ թէ միայն հայութեան այլ նաեւ ամբողջ միջազգային պատմութեան եւ իրաւարոհութեան համար:

Այս հատորը գիտական ուսումնասիրութիւն մըն է հրատարակուած հայաստանութեան 65րդ տարեդարձին պիթիւ, լոկ թուրք պաշտօնական վաւերագրերու լոյսին տակ բանաձեւուած եւ հանրութեան դատաստանին յանձնուած:

Այս գրքի թուրք պաշտօնական վաւերագրերու վաւերականութիւնը հաստատուած է նոյնինքն թուրք Պատերազմական Արտակարգ Ատեանի կողմէ, որ 1919-1921 տարիներու ընթացքին Հայերու բռնի տեղահանութեան եւ կոտորածի պատասխանատուները դատեց, Սսմանեան քաղաքային եւ զինուորական պատժագրքերու տրամադրութեան համաձայն վճիռներ արձակեց գործածելով թուրք պաշտօնական վաւերագրերու բովանդակութիւնը: Այս վճիռներէն շատեր հրատարակուած են թուրք Պատերազմական Ատեանի պաշտօնաթերթ թԱԿՈՒԻՄԸ ՎԱԳԱՅԻ ՆԻՎԱՆԸ ՀԱՐՊԻ ԷՍՐԻԻ ՄՈՒՀԱԿ ԷՄԱԹԸ ԶԱՊԻՍ ԺԵՐԻՏԷՄԻ ի յաջորդական թիւերուն մէջ:

ՎԱԽԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՆ

Պոլսոյ զօրակայքի հրամանատար եւ թէշքիլաթը Մարսուսայի վարիչ հազարապետ ձեւատ Պէյ կը փորձէ ուրանալ: Ատեանի նախագահը կարգալ կու տայ հեռագիրներ, որոնցմէ երեքը կը կրէին անոր ստորագրութիւնը:

Նախագահը կը հարցը ձեւատ Պէյի. "Այս երեք առաջին հեռագիրներուն ստորագրութիւնը ձեռն է:

"ձեւատ Պէյ. քննել է ետք ստորագրութիւնները, այդպէս կը մտածեմ: Անոնք կրնան իմս ըլլալ: Զեմ յիշեր, ժամանակ անցած է:"

Ատեանի նախագահը չի գոհանար այս տատամսոտ խոստովանութեամբ. կրկին

կը հարցնէ ամբաստանեալին. " Այս հեռագրին վարի կողմը լուսանցքի մէջ ու
թագրութիւն մը կայ. "այսպիսի կարեւոր հեռագիրներու բնագիրները պէտք է
ետ վերադարձուին կանոնի համաձայն: Կ'ըսես զանոնք պահելու համար 10էջքիլաթը
Մախսուսայի թղթածրարներու մէջ: " Ինչ ըսել կ'ուզես:

"Ճեւատ Պէյ. Ինչպէս..."

Նախագահի հրամանով քարտուղարը կը կարդայ. "10էջքիլաթը Մախսուսայի կա-
նոնին հետեւելով անհրաժեշտ է հեռագիրներու բնագիրները ետ վերադարձնել...

"Նախագահ. ասիկա ձեր ձեռագիրն է:

"Ճեւատ Պէյ. Նայիմ, Տէր Իմ, բնագիրները պէտք է ըլլան, վերադարձուած
եւ թղթածրարներու մէջ դասաւորուած ըլլալու են:

"Նախագահ. լուսանցքի վարի գրութիւնը ձեր ձեռագիրը չէ:

"Ճեւատ Պէյ. ձեռագիրն իմս պէտք ըլլայ...

"Նախագահ. Թող անգամ մըն ալ նայի:

"Ճեւատ Պէյ. այս Զեռագիրն ԻՄՍ է...

"Նախագահ. անգամ մըն ալ ցոյց տուէք:

"Ճեւատ Պէյ. ասիկա իմ ձեռագիրս է..."

Ուրիշ օրինակ մը.

Թուրք Պատերազմական Ատենի առջեւ ամբաստանեալներ եւ երբեմն ալ վկա-
ներ կ'ուրանան առ հասարակ գրութիւնն ու ստորագրութիւնը:

Կառավարիչ Քէմալ Պէյի գրաւոր հարցաքննութիւնը տեղի ունեցած էր 15
եւ 16 Դեկտեմբեր 1918 ին: Այդ առթիւ ան յայտնութիւն մը կատարած էր թէ
Հայերու տեղահանութեան վերաբերեալ հրամաններէն ոմանք ա յ ռ ու ա ծ էին
ընթերցումէն ետք՝ ղրկողի բացայայտ հրամանով:

Ատենի նախագահը կը հարցնէ կառավարիչ Քէմալի. "Նախնական հարցաքննու-
թեան մէջ ըսած էք որ տեղահանութեան թուղթերու մէկ մասը այրած ենք. ասիկա
ձեր ստորագրութեան տակ է. ո՞ր թուղթերը այրեցիք:

"Քէմալ. ես այդ վկայութիւնը գրած ատենսարդէն ձամբորդութենէ նոր եկած,

յոզնած վիճակ ունէի. ածապարանօք գրեցի, որովհետեւ միջոց չտուին հանգստա- նալու. ատիկա ձիղդ չէ:

"Ընդհանուր Դատախազ. ես այդ քննիչ մարմնոյ մէջ էի. այս հարցումներուն պատասխանը երեք չորս ժամէն գրեց. հետեւաբար իր այս խօսքը ձիղդ չէ:"

Երբ Քէմալ ուրիշ վաւերագրերու մասին ալ այսպիսի խուսափողական պատաս- խաններ տուաւ, յատկապէս հազարապետ Շէհապէտտին Պէյի 207 թուահամար 29 Յու- լիս 1915 թուակիր հեռագրի մասին, որ կը հաստատէ թէ Քէմալ կոտորել տուած է 8660 չայեր. Ատեանը Ձմիւռնիայէն կանչել տուաւ նոյն հեռագիրը ստորագրող Շէհապէտտին Պէյը, որ իր կարգին խուսափողական պատասխաններ տուաւ: Այն ատեն վկայութեան կանչուեցաւ զօրավար Խալիլ Ռէճայի Պէյ, որ ստացած էր չայերու կոտորածը տեղեկագրող Շէհապէտտինի հեռագիրները:

Նախագահի հրամանով քարտուղարը կը կարդայ 207 թուահամար հեռագիրը: Շէհապէտտին կը պատասխանէ. "Զեմ յիշեր այս խնդիրը:"

Ընդհանուր Դատախազը կը սպառնայ. "Այս վկան խուսափողական պատասխաններ տալուն համար պիտի շարտօնուի իզմիր դառնալու:" Ընդհանուր Դատախազը կ'առա- ջարկէ Շէհապէտտին Պէյի ստորագրութեամբ հեռագիրները կարդալ Ատեանին առջեւ, եւ կ'եզրափակէ որ նոյն հեռագիրները պ ա շ տ ո ն ա կ ա ն եւ վաւերական են:

Շէհապէտտին մարմրուք կ'ունեայ կամ կը ձեւացնէ:

Յ Ա Պ Ա Ղ Ո Ւ Մ

Ներկայ ուսումնասիրութեան գլխաւոր պատճառներէն մին է 1920 էն իվեր ՄԵՌԵԱԼ ԼԵՃՈՒԻ ՎԵՐԱՍՈՒԱՍ ԱՐԱԲԱՏԱՌ ԹՐՔԵՐԷՆԸ: Արաբատառ Թրքերէն կարդացող եւ հասկցող անձերու թիւը, ամբողջ աշխարհի վրայ, մատով կարելի է հաջուել. հին սերունդէն արաբատառ Թրքերէնի վարժ անհատներ եւ վարպետներ հետզհետէ կ'անհետանան եւ նոր սերունդէն շատ քիչեր կը յանդգնին նոյն դժուարին լեզուին հետամուտ ըլլալ՝:

Հին Թրքերէնի դասախօսներէն ոմանք համալսարաններու մէջ արաբատառ

Թրքերէն ձեռագիր կառուցու մեծ դժուարութիւն ունին:

ՎԱԻՇՐԱԳՐՇՐՈՒ ՎԵՐՍԱՆՈՒՄ ԵՒ ԽԱՐԿՆԱՆՈՒԹԻՒՆ

Անշուշտ խօսքը ծածկագրի մասին չէ:

Արաբատառ Թրքերէնի մասնագէտի մը յաջողաբար տրուեցաւ ձեռագիր կամ տպուած լուսատիպ օրինակը Թուրք վաւերագրերու բնագրէն կամ պաշտօնապէս վաւերացուած պատճէնէն առնուած: Առաջին մասնագէտը պաշտօն ունէ՞ր միայն կարողալու կամ վերծանելու արաբատառ Թրքերէնը եւ զայն վերածելու հայատառ կամ լատինատառ Թրքերէնի:

Առաջին մասնագէտի կարգացած վաւերագրի լուսանկարը եւ վերծանումի օրինակը տրուեցան արաբատառ Թրքերէնի երկրորդ մասնագէտի, որուն պաշտօնն էր սրբագրել սխալներ, եթէ կային, եւ արաբատառ Թրքերէնէն ուղղակի թարգմանել հայերէնի, անգլերէնի կամ գաղղիերէնի:

Արաբատառ Թրքերէն վաւերագրի լուսատիպ օրինակը, առաջին մասնագէտի վերծանումը, երկրորդ մասնագէտի կատարած սրբագրութեան եւ թարգմանութեան հետ, յանձնուեցան արաբատառ Թրքերէնի երրորդ մասնագէտի մը, որ իր կարգի սրբագրեց անհրաժեշտ սխալները, եթէ կային, թէ վերծանումի եւ թէ թարգմանութեան մէջ:

Ապա, արաբատառ Թրքերէնի առաջին, երկրորդ եւ երրորդ մասնագէտները գրողին հետ միասնաբար խղճմտօրէն վերաքննեցին վերծանումը բաղադատելով արաբատառ Թրքերէնի հետ եւ կատարուած թարգմանութեան մէջ ջանացին նուազագոյնի վերածել սպրդած սխալները:

Հաճոյքով կ'ընդունուի արաբատառ Թրքերէնի մասնագէտներու, եթէ կան, գիտական դիտողութիւնները, նկատի առնելով անշուշտ 1940-1950 տասնեակի ընթացքին թրքագէտներու կողմէ հաստատուած կանոնները:

Ընթերցողը պէտք է դիտնայ որ ներկայ հատորը հայասպանութեան ամբողջ պատմութիւնը չէ, այլ մաս մը որ կը պատկերացնէ Եոզղատ գաւառի մէջ կատարուած հայասպանութիւնը Թուրք Պատերազմական Ատենի հաւաքած պաշտօնագրերու լոյսին տակ: Հայասպանութեան ամբողջական պատմութիւնը կարելի

պիտի ըլլայ լրացնել հրատարակելով իւրաքանչիւր նահանգի եւ գաւառի հայաս-
պանութեան վաւերագրական պատմութիւնը որ նման է Եոզղատի հայասպանութեան
պատմութեան:

Ինչո՞ւ Եոզղատ եւ ոչ ուրիշ քաղաք մը կամ գաւառ մը:

Եոզղատի հայասպանութեան վաւերագրական պատմութիւնը ԱՌԱՋԻՆ ԱՆԿԱՄ
լոյս կը տեսնէ որովհետեւ Թուրք Պատերազմական Ատեանը առաջին անգամ ըլլա-
լով 5 Փետրուար 1919 ին սկսաւ Եոզղատի Հայերու տեղահանութեան եւ շարդի
պատասխանատուները դատել եւ 8 Ապրիլ 1919 ին արձակեց առաջին մահավճիռը
Թուրք պաշտօնական վաւերագրերու բովանդակութեան լոյսին տակ: Եոզղատի
կառավարիչ Քէմալ կախաղանի դատապարտուեցաւ եւ Սուլթան Մէհմէտ Զ. Վահի -
տէտտին 10 Ապրիլ 1919 ին հաստատեց մահավճիռը, եւ Քէմալ Պոլիս Պայազիտի
հրապարակին վրայ կախաղան բարձրացաւ:

Մենեւիլ է առաջ՝ կախաղանի վրայէն Քէմալ յայտարարեց. " Սիրելի ազգա-
կիցներ, ես Թուրք պաշտօնեայ մըն եմ: Ես գործադրեցի այն հրամանը զոր
ստացայ: Իմ պարտականութիւնս կատարեցի խղճամիտ կերպով: Կ'երդնում որ ես
ԱՆՄԵՂ ԵՄ: Ասիկա է իմ վերջին յայտարարութիւնս թէ այսօր եւ թէ վաղը: "

Դատարարութեան առաջին օրը կառավարիչ Քէմալի պաշտպան փաստաբանները
Ատեանի առջեւ բողոքեցին եւ առաջարկեցին նախապէս դատել Թուրք ղահլիճի
նախարարները որոնց հրամանները գործադրուած էին:

Ա ՎԱԿԱՐԿՐԵՐԷՆ ՆՄՈՅՇ ՄԸ

Կառավարիչ Քէմալ Պէյը մահուան դատապարտելու համար Թուրք Պատերազ-
մական Ատեանը գործածեց Թուրք պաշտօնական վաւերագրեր:

Պոլսոյ Հարցաքննիչ Յանձնախումբի նախագահը հետեւեալ հարցումը ուղ-
ղեց կառավարիչ Քէմալի. "Մինչեւ ԶՅ Յուլիս 1915 թուականը Պողազլեանի եւ
գիւղերու մէջ Դ Ո Ի ն երեք հազար վեց հարիւր վաթսուէն Հայեր կոտորել
տուած ես: Զօրաբաժնի հրամանատար Շէհապէտտին Պէյի կողմէ [Անգարայի Գ]
զօրաբանակին ղրկուած Զ07 թուահամար եւ ԶՅ Յուլիս 1915 թուակիր ծածկագիր
հեռագրի լուծումէն յայտնի է:

"Այս թիւը միայն մինչեւ 29 Յուլիս շարդուած Հայերու թիւն է:"

ԹԵՃՔԻՆԱԽԸ ՄԱԽՍՈՒՍԱ

Թուրք Պատերազմական Ատեանի տրամադրութեան տակ գտնուած Թուրք պաշտօնական վաւերագրերու համեմատ ներքին գործերու եւ արդարութեան նախարարներու հրամաններուն համաձայն կայսրութեան քաղաքներու մէջ կազմուեցան մասնայատուկ յանձնախումբեր որոնք բանտերէն ազատ արձակեցին դատապարտուած իսլամ ոճրագործները եւ զանոնք արձանագրեցին Թէշքիւաթր Մախսուսայի հրոսակներու ցանկերուն մէջ: Այս հրոսակները ղրկուեցան կանխապէս ջարդավայր որոշուած տեղեր հայ կարաւանները կոտորելու եւ կողոպտելու նպատակով:

Եոզղատի բանտէն 15 Մայիս 1915 ին պաշտօնապէս ազատ արձակուեցան 65 իսլամ ոճրագործներ, որոնցմէ 51 ը մարդասպանութեան եւ միւս 14 ը գողութեան կամ աւազակութեան յանցանքով բանտարկութեան դատապարտուած էին:

Այս ոճրագործները ազատ արձակող՝ Եոզղատի կառավարիչ ձեմալ Պէյ պաշտօնապէս վկայեց թէ "Բանտերու մէջ կալանաւոր ոճրագործները գործածուեցան Հայերու կոտորածը իրագործելու համար:"

Եւ նոյն կառավարիչը կ'աւելցնէ. " Որքան ալ ես աչքերովս չտեսայ կոտորածը, սակայն իմացայ թէ Եոզղատ քաղաքէն եւ շրջակայ գիւղերէն տեղահանուած հայ կարաւանները կոտորուեցան եւ բնաջնջուեցան ոստիկաններու, հրոսակներու եւ ժողովուրդին կողմէ:"

Իսկ Թուրք Պատերազմական Ատեանը կը հաստատէ թէ բանտերէն ազատ արձակուած ոճրագործները կամ Թէշքիւաթր Մախսուսայի հրոսակները հայ կարաւաններու կիներն ու մանուկները կոտորելու համար կազմակերպուած էին:

"Թէպէտեւ զօրակոչի սկիզբը 1914 Յուլիսին 4] լուր տարածուեցաւ թէ այս հրոսակները պատերազմի պիտի մասնակցէին, եւ ջանք եղաւ այդպէս համոզել միամիտները, սակայն անոնց վերաբերեալ փաստերէն եւ վաւերագրերէն կը հետեւի որ խնդրի առարկայ հրոսախումբերը կազմակերպուած էին տեղահանութեան հայ կարաւանները կոտորելու եւ բնաջնջելու նպատակով:"

Պատերազմական Ատեանի արձակած վճիռները կը հաստատեն թէ Թէշքիւաթր

Մախսուսայի հրոսակներու միջոցով գործադրուեցաւ հայ ցեղի բնաջնջումը:

ԶՕՐԱՎԱՐ ՎԷՀԻՊ ՓԱՇԱՅԻ ՎԿԱՅՈՒԽԻՒՆԸ

Կովկասի ռազմաձկատի վրայ Սսմանեան զօրաբանակի հրամանատար Վէհիպ փաշայի գրաւոր վկայութեան համաձայն "Երրորդ բանակի շրջանէն ներս Պէհաէտտին Շաքիր Պէյ կազմեց եւ գործածեց մ ա ղ ու ւ մ ս ա գ ո թ ն ե ռ...Գործուած բոլոր խժոժութիւնները, մարդկային չարիքները, ոճիրները եւ անկարգութիւնները Պէհաէտտին Շաքիր Պէյի ձեռքին տակ կազմակերպուած դէպքեր էին մասնաւոր ծրագրի մը համաձայն եւ իրագործուեցան մասնաշատուկ նպատակի մը համար..."

"Բացայայտ է որ Ընդհանուր Դատախազները եւ դատական պաշտօնեաները... պէտք անուղղակի մեղսակիցներ նկատուին:"

Զօրավար Վէհիպ փաշա կը հաստատէ թէ Հայերէն յափշտակուած գումարները եւ արժէքաւոր ինչքերը կանխապէս գոյացած համաձայնութեան մը համեմատ կը բաժնէին մէկ երրորդի համեմատութեամբ կուսակցութեան, կառավարութեան եւ Թէշքիւաթը Մախսուսայի միջեւ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՐՈՒԻՍԵԱՆ ՊԱՏՐՈՒԻՍԵՐ

Հայերը բնաջնջելու համար կուսակցութիւնը, կառավարութիւնը եւ պաշտօնեաները ամէն տեսակ պատրուակներ կը փնտռէին, եւ եթէ չգտնէին, ամէն կերպով կը հնարէին զանոնք:

Հազարապետ Ահմէտ Պէյ կը հաստատէ թէ սուտ են գայմագամներու կողմէ ղրկուած տեղեկութիւնները. "Գաւառի սահմաններէն ներս ոչ մէկ կաթիլ արիւն թափուած է որեւէ անհատի քթէն:"

Կեսարիոյ զօրաբաժնի հրամանատար հազարապետ Շէհապէտտին Պէյ կը հեռադրէ Անգարա իր անմիջական մեղաւորին. "Պահակախումբի հրամանատարը ինծի կ'իմացնէ թէ Պողազլեանի զաւառակին մէջ ոչ մէկ ըմբոստութեան շփոթումի նշան կայ, թէ այս զաւառակի հայաբնակ գիւղերը մաքրագործուած են գայմագամի եւ գիւղախումբերու շահապներու վերահսկողութեան տակ: Ոչ թէ միայն այս զաւառակի մէջ մնացած հայ ընտանիքներու զաւակները իրենց բնակած գիւղերու մէջ չեն շրջիր

այլ նաեւ չեն համարձակիր իրենց ոտքերը դուրս դնել իրենց դռներու սեմերէն: "

Անգարայի հինգերորդ գօրաբանակի հրամանատար Միրալայ Խալիլ Իէճայի Պէյ կը հեռագրէ Շէհապէտինի. "Ճեր հեռագիրներէն յայտնի է որ ձեր նախընթաց հաղորդագրութիւնները չափազանուած էին: Հարկ է այսուհետեւ շահմնուիլ գայմագամներու տեղեկութիւններու վրայ... Ի՞նչեւ ձեր նախընթաց հաղորդագրութիւնները չափազանցութիւններ կը պարունակեն, սակայն կարելի չէ ուրանալ քանի մը հայ հրոսակներու գոյութիւնը: Կը խնդրեմ որ կորովի եւ շուտափոյթ կերպով բնաջնջէք այդ հրոսակները եւ ինծի իմացնէք անոնց թուական կարեւորութիւնը, անոնց գէնքերուն քանակը գործնք գրաւեցիք կամ պիտի գրաւէք...":

ԿՈՏՈՐԱՄԻ ԱՐԴԱՐԱՑՈՒՄԻ ՊԱՏՐՈՒԽԿ

Քաղաքակրթուած աշխարհի աչքերուն առջեւ Հայերու բնաջնջումի սսման եան պետութեան քաղաքականութիւնը պաշտպանելու եւ արդարացնելու համար քաղաքային եւ զինուորական իշխանութիւնները շրջաբերական հրամաններ արձակած են եւ պարտադրած են արձանագրել Հայքի կողմէ գործուած ոճիրներ, հասցուցած վնասներ, արդարացնելու համար կատարուած կոտորածները:

Էնվէրի շրջաբերականը կը հրամայէ. "Բացարձակապէս անհրաժեշտ է հաւաքել եւ կանոնաւորապէս օրէ օր պահել բոլոր ապացոյցները, բոլոր վաւերագրերը որոնք բնոյթ ունին աշխարհի աչքերուն առջեւ արդարացնելու մեր վերաբերումը եւ մեր այն միջոցները գործնք որդեգրած ենք խորտակելու համար հայ յեղափոխական շարժումը, որպէս զի անոնք հրատարակուին... Ըմբոստներու անունները, անոնց լուսանկարները, անոնց մեզի պատճառած վնասները... պէտք է անպայման ոճիրներու մատեաններուն մէջ տեղ գտնեն եւ ամէն ամիս նոյն մատեաններէն օրինակ մը դրկուի ուղղակի ընդհանուր սպայակոյտին: "

Նոյնպէս քաղաքային իշխանութիւնը ներկայացնող ներքին գործերու նախարար Խալաթ Պէյ կը դրկէ շրջաբերական հրահանգներ բոլոր նահանգներու կուսակալներուն եւ կը յանձնարարէ անոնց հաւաքել "ըմբոստական շարժումներու մասին... վաւերագրեր կամ լուսանկարներ... հայ յեղափոխական ճգումը"

ներուն վերաբերեալ..."

Միրալայ Խալիլ Րէձայի կը պատասխանէ Անգարայի կուսակալ Աթըճ Պէյի.
"Պատիւ ունիմ իմացնելու որ զօրակոչէն մինչեւ այսօր, [Անգարայի Գ] նահանգէն ներս Հայերը չեն փորձած որեւէ կարեւոր եղեռնափորձ:" Կը ղրկէ զէնքերու ցանկեր եւ խռովարար գրքեր:

ԺԳ. զօրաբաժնի հրամանատար Սիւլէյման Պէյ կը հեռագրէ իր անմիջական մեծաւորին. "Զօրակոչի սկիզբէն մինչեւ այսօր իմ իրաւասութեանս տակ ապրող Հայերէն ոչ մէկը... յարձակում կամ ըմբոստական շարժում կամ յեղափոխական գործ ըրած է:"

ՎԱՅՐԱԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Եոզղատցի երեւելի թուրք Միւնիթէրի Ռիճաթի վկայութեան համաձայն ոստիկանապետ Թէվաիֆ Պէյ Գում Գույու հայաբնակ գիւղի 150 տուները եւ 650⁵ աւելի բնակիչները այրեց. "Ողջ մնացող անմեղ մանուկները դաշոյնահար ընել տուաւ եւ հաւու պէս մորթեց եւ մորթել տուաւ:"

Շրջակայ գիւղերու իսլամ բնակիչները չկարենալով դիմանալ երկինք բարձրացող աղաղակներուն, Թէվաիֆի ղրկեցին պատուիրակութիւն² եւ ըսին անոր. "Այս արարքը իսլամական օրէնքին հակառակ է. ահ, Թէվաիֆ, մեզ ալ սպաննէ, բայց խնայէ սա հայ կիներուն եւ մանուկներուն:"

Թէվաիֆ պատասխանած է անոնց աղաչանքին. "Դուք իմ գործերուս արգելք կ'ըլլաք. եւ քաշեց իր ատրձանակը եւ վիրաւորեց անոնցմէ ոմանք, եւ շարուսնակեց իր վայրագ կոտորածը:"

Րատի Պէյ Սեբաստիոյ նախկին երեսփոխան Նուրէտտին Պէյի հետ կը շրջի Եոզղատի եւ Զորումի շրջանները. Շէյխլէր գիւղի մօտ "լերան վրայ կը տեսնեն Հայերու դիակներ, գարշահոտ, եւ նեխած, նետուած գետերու մէջ, արդէն փտած վիճակի մէջ եւ կտոր կտոր եղած: Այս սարսափներուն առջեւ Նուրէտտին Պէյ եւ Րատի Պէյ անէծքներ կը թափեն:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Ն Կ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն Ն Ե Ր

Նահանգներու եւ գաւառներու թուրք պաշտօնեաները որոնք կը մերժէին

գործադրել իրենց ղրկուած՝ հայասպանութեան հրամանները, առ հասարակ պաշտօնանկ կ'ըլլալին եւ իրենց տեղէրուէին այնպիսի պաշտօնեաներ որոնք արդէն իսկ տրամադիր էին կատարելու կոտորածի հրահանգները: Անգարայի կուսակալ Մազհար Պէյ եւ Եոզղատի կառավարիչ ձէմալ Պէյ պաշտօնանկ եղան եւ իրենց տեղ բերուեցան ուրիշներ:

Մազհար Պէյ Ռատի Պէյի հարցումին կը պատասխանէ. " Ներքին գործերու նախարարութենէն ստացած հրամաններս չհասկնալ ձեւացուցի. Քիտէք որ ուրիշ նահանգներու մէջ տեղահանութեան գործողութիւնները աւարտած էին մինչ ես դեռ չէի սկսած գործադրել:

"Աթրած Պէյ հասաւ. ինծի հաղորդեց Հայերու տեղահանութեան, կոտորածի եւ բնաջնջումի վերաբերեալ ներքին գործերու նախարարութեան բերանացի հփամանը: Ես ալ իրեն ըսի. "Ո՛չ, Աթրած Պէյ, ես կուսակալ եմ, ոչ թէ չարագործ աւագակ. կը թողում աթոռս. եկուր դուն տեղս եւ գործադրէ կոտորածի հրամանը:"

ձէմալ Պէյ պաշտօնանկ եղաւ 5 Օգոստոս 1915 ին եւ իր տեղ բերուեցաւ Քէմալ Պէյ որ արդէն կոտորած էր Պողազլեանի Հայերը, իսկ հազարապետ Սալիմ Պէյ պաշտօնանկ եղաւ Օգոստոս 9 ին:

Գ Ա Ղ Տ Ն Ի Հ Ր Ա Հ Ա Ն Գ Ն Ե Ր

Կեսարիայէն Շէհապէտին Պէյ Անգարայի հրամանատարին հեռագրեց 27 Յուլիս 1915 ին. "Պատիւ ունիմ ձեզի հաղորդելու որ Եոզղատի զինուորագրութեան հատուածի հաղորդագրութեան համաձայն 472 Հայերու առաջին կարաւանը, առաջնորդը, քահանաները, եւ երեւելիները ի գլուխ, ղրկուեցան երջանիկ պայմաններու մէջ Եոզղատ_Ձիլէ ուղիով: Երկրորդ կարաւանը վաղը ձամբայ պիտի ելլէ եւ թիւը առանձին պիտի հաղորդուի ըստ Եոզղատի զօրակայքի եւ զինուորագրութեան նախագահի հաղորդագրութեան:"

Եոզղատի նսակատան եւ հեռագրատան տնօրէն Կիրիտլի Հիւմի պաշտօնապէս կը վկայէ թէ Անգարայի պատասխանատու քարտուղար Նէճաթի Պէյ հեռագրալիով Սեբաստիոյ պատասխանատու քարտուղար Ղանի Պէյի կը պատուիրէ որ Եոզղատի առաջին կարաւանի Հայերուն յաւիտենական հանգիստը ապահովէ:

Հազարապետ Սալիմ Պէյ պաշտօնապէս կը վկայէ. "Առաջին կարաւանի առաջումի ընթացքին 472 տեղահանուած Հայերը կոտորուեցան Սեբաստիոյ կուսակալ Մուամմէր Պէյի հրամանով՝ հակառակ այն հրամաններուն որոնք տրուեցան իրեն [Թէվաիզ Պէյի Գ] Միւթէսարըձի եւ նուաստ ծառայիս կողմէ: Ինքն իսկ ընկերանալ որոշեց կարաւանին եւ յանդգնեցաւ անոնց [472 Հայերու Գ] փորել տալ հասարակաց փոս մը ինձէ Զայիրի մէջ տարագրուածները կոտորելու եւ թաղելու համար: Երբ իմացանք այս բանը, անմիջապէս դրկեցինք զինայրերու տեղապահ ձեւատ էֆէնտին ձիշղ այն վայրը եւ իրեն պաշտօն յանձնեցինք կարաւանը առջնորդելու դէպի Սեբաստիա եւ ետ կանչեցինք գնդապետ Թէվաիզ էֆէնտին: Այսպէս սով կրցանք ոճիրին առաջքն առնել եւ կարաւանը ողջ առողջ հասաւ Սեբաստիա:"

Նէձաթի կանխապէս տեղեակ ըլլալով ձէմալ եւ Սալիմ Պէյերու բացասական տրամադրութեան, ինք անձամբ Զորում գնաց եւ ջանաց ուրիշ միջոցով գործադրել տալ կոտորածի հրամանը մինչեւ որ ձէմալ եւ Սալիմ Պէյերու պաշտօնանկութեան հրամանը հասնի բարձրագոյն իշխանութենէն:

Եոզղատցի Ապտիւլ ձէպպարզատէ էտիպ Պէյ, Սելեւկիոյ նարկին կառավարիչ, իր գրաւոր պաշտօնական վկայութեամբ կը հաստատէ թէ Անգարայի պատասխանատու քարտուղար Նէձաթի Պէյ հաղորդած էր Հայերու կոտորածի հրամանը Եոզղատի կառավարիչ ձէմալ Պէյի, որ մերժած էր կատարել ջարդի հրամանը:

"Կառավարութիւնը հրահանգած է Հայերը աքսորել կանխապէս որոշուած վայրեր եւ յիշեցուցեր է Նէձաթի Պէյի թէ ինք [ձէմալ Գ] չ'ուզեր գործել կառավարութեան հրամանին հակառակ, եւ թէ ինք բացարձակապէս հակառակ է Հայերու բնաջնջումին: Ասոր վրայ Նէձաթի Պէյ իրեն ըսած է. 'Թէեւ կառավարութեան տուած հրամանը երեւութապէս Հայերը աքսորել է, սակայն աքսորի բուն նպատակը Միութիւն եւ Յառաջդիմութիւն կուսակցութեան եւ ներքին գործերու նախարարութեան համար Հայերը բնաջնջել է եւ այսպէսով ծառայութիւն մատուցանել մեր հայրենիքին:"

ՋԱՐԴԱՎԱՅՐԵՐԸ ԿՈՐՈՇՈՒԻՆ ԵՒ ԿՈՏՈՐԱՍԻ ՊԱՇՏՍՆԵԱՆԵՐ ԿՍԱՆՈՒԱՆՈՒԻՆ

Եղբայրացի զօրակայքի հրամանատար հազարապետ Սալիմ Պէյ դատաւորի առջեւ գրաւորապէս կը վկայէ եւ կը ~~հաստատէ~~ ^{յայտնէ} սպանդանոց որոշուած վայրերը եւ կու տայ ջարդի համար նշանակուած պաշտօնեաներու անունները:

"Գայմազամ Բէմալ երբ Եղբայր հասաւ, Սսման Թիւրքիմ Պէյ Կըզըլ Գոճայի քաղաքապետի պաշտօնէն հանուեցաւ:

"Զինայրերու հրամանատարի օգնական նուման պաշտօն ստացաւ Սորկուն դիւղաւանի Հայերը կոտորելու:

"Քաղաքապետարանի տնօրէն Ահմէտ Էփէնտիի եղբայրը Ռիզա Ջավուշ պաշտօն ստացաւ Սարայի Քըջանի Հայերը ջարդելու:

"Ջարդավայր նշանակուած Բէլլէրի կոտորածներուն պաշտօնները վստահուեցան հետեւեալներուն. Եղբայր որբերու տնօրէն Մէհմէտի, Պաքըրձի Հաձի Մահմուտի, Թէվփիզատէ Ապտուլլահ Շէվքիի, զինայրերու գնդապետ Շիւքրիի, եւ Պողազլեանի դատաւոր եւ ժամանակաւոր գայմազամ Ալի Ռիզայի:

"Խաշփինարի մօտակայ ջարդավայրի տնօրէնութիւնը վստահուեցաւ դարձեալ Շիւքրիի, Իսմայիլի, Ահմէտ Ջավուշի, Ջափանգատէ Իսա Պէյի որդի Տէրվիշ Պէյի:

Հազարապետ Սալիմ Պէյ անմիջապէս կ'աւելցնէ. "Ամէնքն ալ իրենց պարտականութիւնը կատարեցին հնազանդելով իրենց մեծաւորներէն ստացած հրամաններուն համաձայն:"

ՏԵՂԱՀԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿՈՏՈՐԱՍԻ ՊԱՇՏՍՆԱՊԷՍ ՆՈՅՆԻՄԱՍՏ

Տեղահանութիւն եւ կոտորած պաշտօնապէս նոյնիմաստ բառեր էին, մէկը միւսին տեղ փոխն ի փոխ գործածուած: Բէմալի եւ Թէվփիզի հարցաքննութեան ընթացքին Հարցաքննիչ Յանձնախումբի նախագահը կարգաւ կու տայ Պողազլեանի ոստիկանապետ Խուլուսի Պէյի հեռագիրը, որ "կը յայտնէ փաստացի կերպով թէ մենք "տ ե ղ ա հ ա ն ե ց ի ն ք զ ա ն ո ն ք" գործածուած է մենք "զ ա ն ո ն ք ս պ ա ն ն ե ց ի ն ք" ի տեղ:

"Ահա այս հաղորդագրութիւնը կը գործածէ "մենք տեղահանեցինք զանոնք

ասացուածքը "մենք ջարդեցինք զանոնք" իմաստով: "Բնաջնջեցինք" իմաստով կը գործածուի եղեր "Տեղահանեցինք" բառը:

Քէմալի եւ Թէվֆիգի կը հարցուի. "Ինչ ըսել է իրենց աքսորավայրը ղրկեցինք: "Ասոր իմաստը կոտորել եւ բնաջնջել է միթէ":

Պողազլեանի զօրակայքի գնդապետ Մուսթաֆա կը հեռագրէ Անգարայի հրամանատարին. "Այս գիշեր... ձեռք անցուած Հայերէն 14 հոգի իրենց աքսորավայրը ղրկուեցան:"

Անգարայի զօրաբանակի հրամանատար Խալիլ Րէճայի հեռագրով կը հարցնէ. "Հաճէի՞ք իմացնել թէ վերոյիշեալները ինչ պատճառի համար եւ ո՞ր ղրկուեցան:"

Գնդապետ Մուսթաֆա կը պատասխանէ. "Պատիւ ունիմ ձեզի իմացնելու թէ վերոյիշեալ Հայերը կասկածելի ըլլալուն համար... տասնապետ Հիւսէին Աւնիի հսկողութեամբ ջարդուեցան:"

ԳԵՐՄԱՆ ԶՕՐԱՎԱՐՆԵՐ ԿԸ ՍՏՈՐԱԳՐԵՆ ՏԵՂԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Օսմանեան ընդհանուր սպայակոյտէն Գերման զօրավարներ կը ստորագրեն Հայերու տեղահանութեան հրահանգները. Անատոլուի Երկաթուղիի գծին ընդհանուր Տնօրէն Հեռ Ժ. Կիւնթէր միամտօրէն կը ղիմէ Օսմանեան Սպայակոյտի պետ զօրավար Ժրից Պրոնզարդ Ժոն Շէլլէնտորֆի, առանց գիտնալու որ ան ալ իր կարգին ստորագրած էր Հայերու տեղահանութեան հրամանը: Հեռ Կիւնթէր կ'ըսէ. "Մենք մանրամասնօրէն ծեծեցինք այս հարցը զօրավար Ժոն Պրոնզարդի հետ..."

"Հեռ Պրոնզարդ չմերժեց մեր կարծիքները որոնք հակառակ են Խուրթ կառավարութեան որոշումներուն, սակայն ան մատնանիշ ըրաւ այս լնդիւրը, եւ թէ Հեռ Պրոնզարդ, իր [Պրոնզարդի Գ] մասնագէտ կցորդը, նկատեց թէ կարելի է գործադրել նախատեսուած ծրագիրը [Երկաթուղիի գծին հայ պաշտօնեաները եւ աշխատակորները տարագրել Գ]: Դեռ աւելի, ան խոստացաւ խորհրդակցիլ Գերման Դեսպանին հետ եւ գինուորական կցորդին հետ այս հարցին շուրջ... Ան այն կարծիքէն է որ եթէ ինք որոշէ հակառակ պայթար տանիլ այդ միջոցառումին դէմ,

ինք պէտք է միեւնոյն ատեն պատրաստուի հրաժարիլ եթէ չկատարէ իր տեսակէտը։
"Հեռ Պոլորիս չբողոքեց պատերազմական նախարարութեան՝ յանձնարումբին առած
որոշումներուն դէմ, այլ ինքն իսկ թոյլատրեց որ իր իսկ ստորագրութեամբ
այս որոշումները վաւերացուին։"

Հեռ Կիւնթէր կ'աւելցնէ. "Օր մը մեր թշնամիները շատ մեծ գնով ձեռք
պիտի անցնեն այս վաւերագիրը որովհետեւ մեր զինուորական առաքելութեան
անդամներէն մէկուն ս տ ո ղ ա գ ը ու թ ե ա մ ք պիտի կարենան ապացու-
ցանել թե Գերմանները [հառավարութիւն եւ զինուորական իշխանութիւն Գ]
ոչ թէ միայն Հայերու դէմ եղած հալածանքները կասեցնելու համար ոչինչ ըրին,
այլ նաեւ այդ մասին իրենցմէ տրուեցան որոշումներ, այսինքն՝ իրենց կողմէ
ս տ ո ղ ա գ ը ու ե ց ա ն։

"Իրողութիւնը այն է որ վաւերագիրը, որու մասին ջաջ պիտի լսուուի
ապագային, կը կրէ ոչ թէ թրքական այլ գերմանական ստորագրութիւն մը, որ
արժէք պիտի ունենայ նաեւ թուրքերու համար, ինչպէս զինուորական գործավարը
մատնանշեց կծու բառերով։"

Պ Ա Շ Տ Ս Ն Ա Կ Ա Ն Կ Ա Հ Ա Յ Ո Ւ Ց Ա Կ

Հանրութեան դատաստանին կը յանձնենք հայ ընտանիքէ մը գրաւուած տան
գոյքերու պաշտօնական կահացուցակը գնահատուած թուրք մասնագէտներու կողմէ
եւ հաստատուած բազմաթիւ ստորագրութիւններով։

Թուրք Պատերազմական Ատեանը կարդալ կու տայ նոյն կահացուցակը Թէմալի,
Թէվաիզի եւ Կէյեազի ներկայութեան։ Ան կը բովանդակէ 470 կտոր առարկաներ
գնահատուած 15,120 դահեկանի։ Ատեանի նախագահը կը հարցնէ Թէմալի. "Թէվ-
Կիզ եւ Կէյեազ Պէյերը ակումբի անունով գնահատեր են ապրանքներու գինը,
եւ Դ Ո Ւ Ն անկէ մեծ քանակութեամբ ապրանքներ առեր ես ԱՌԱՆՑ ՀԻՆԳ
ՓԱՐԱ ՎՃԱՐԵԼՈՒ։"

Հայ վաճառական Աթանասեան տեղահանուած եւ կոտորուած է իր ընտանիքի
անդամներուն հետ։ Անոր տունը եւ կարասիները կը գրաւեն եւ Երիտասարդ
Թուրքերու ակումբի կը վերածեն։

ԵՈՉՂԱՏԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՆԵՐՍԷՍ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆԻ

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ՄԱՏԱՆՈՆ

Թուրք Պատերազմական Ատեանը մասնաւորապէս կը զբաղի նաեւ Եոզղատի Առաջնորդ Ներսէս Դանիէլեանի եպիսկոպոսական մատանիով: Նախագահը կը հրամայէ մասնաւոր քննութիւն կատարել թէ ո՞ր եւ ե՞րբ մեռաւ առաջնորդը. թէ ո՞վ էր որ անոր մատէն եպիսկոպոսական մատանին հանեց, թէ ե՞րբ մատանին աճուրդով ծարուեցաւ եւ ո՞վ գնեց զայն որքան վճարելով:

Նախագահը կը հրամայէ. "Առաջնորդը ո՞ր սպանուեցաւ... Անոր մատի մատանին ինչպէս եւ ո՞ր անցաւ էվզափ տնօրէն Կէյի ձեռքը... *ննեցէք ստուգութիւնը եւ անմիջապէս հեռագրով իմացուցէք. թուղթերն ու վաւերագրերը շուտով մեզի ղրկեցէք:"

Եոզղատի կառավարիչը քննութիւն կատարելէ ետք կը հաղորդէ Պատերազմական Ատեանին. "Առաջնորդի մատի մատանին՝ Լ Ո Ւ Մ Ա Ր Բ Ի Յ Ա Ն Չ Ն Ա Ր Ո ՒՄ Բ Ի կազմակերպած աճուրդի ընթացքին երկու հազար երեք հարիւր քսան դահեկանի [812 տուլար եւ յիսուն սէնթի Գ] ծախուած է Կէյի պատասխանատուութեան տակ:"

Կէյ թուրք Պատերազմական Ատեանի նախագահի հարցումին պատասխանեց թէ ինք աճուրդէն գնած էր եպիսկոպոսական մատանին... անուշտ առանց դահեկան մը վճարելու:

Կ Ո Տ Ո Ր Ո Ւ Ա Մ Հ Ա Յ Ե Ր Ո Ւ Կ Ե Ն Ա Ց

Տիկին Ազնիւ Իբրանոսեան կոտորածէն ազատուեցաւ եւ հաշուակալ Վէհպի Պէյի տան մէջ մնաց ժամանակ մը: Կառավարիչ Բէմալ Պէյ եւ իր ժողովականները ամէն գիշեր Վէհպի Պէյի տան մէջ "Հայերու կենաց բաժակներ կը բարձրացնէին" եւ կ'որոշէին երկրորդ օրուան իրենց կատարելիք գործերը: Մինչ Տիկին Ազնիւ կիներու յարկաբաժինին մէջ մտիկ կ'ընէր անոնց խօսակցութիւնը եւ առած որոշումները: Ան Պատերազմական Ատեանի առջեւ կը վկայէ. "Ես պահուշտած էի այդ տան մէջ... Ամէն օր Բէմալ եւ Թէվֆիգ Վէհպիի տան այրերու յատկացուած բաժնին մէջ կը խորհրդակցէին..."

"Քէմալ. Այս կինը սուտ կը խօսի...

"Նախագահ. /Քէմալի կը հարցնէ/ Օղիի սեղաններու շուրջ խախճանքներ չսարքեցի՞ք:

"Ազնիւ. Այո՛, ես չեմ ^{ուրանար} ~~մտնար~~ /եղած բարիքը, բայց չեմ կրնար մոռնալ միեւնոյն ատեն որ անոնց հետ քու [Վէհպի Պէյի Գ] սենեակին մէջ կը խմէիք իրարու կրկնելով "Հայերու կենաց... Ես դրան ետեւէն մտիկ կ'ընէի:"

Աւելի մանրամասնութիւններ փափաքողները կրնան կարդալ "Եոզղատի Հայասպանութեան Վաւերագրական Պատմութիւնը" որ անգլերէնի պարզ համառօտութիւնն է: Հայերէն հատորը գրուած էր տարիներ առաջ, Պէյրութի մէջ Եոզղատի հայրենակցական միութեան ատենապետին խնդրանքով՝ իբր յաւելուած նոյն գաւառի պատմագրքին, որուն տպագրութիւնը կարելի չեղաւ շարունակել Պէյրութի եղբայրսպան կռիւներու հետեւանքով:

Եոզղատի Հայասպանութեան Վաւերագրական Պատմութիւնը անգլերէն լեզուով գրուած է, մօտաւորապէս հազար էջերէ կը բաղկանայ: Հայերէն գրքէն գոյանալիք գումարը պիտի յատկացուի անգլերէնի հրատարակութեան:

Ապրիլ 24 էն մինչեւ Մայիսի վերջ եղած կանխիկ ապսպրանքները պիտի արժեն միայն 27, 50 տուար առաքումի ծախքով միասին: Մայիս 31 էն ետք գրքի գինը պիտի ըլլայ 35 տուար: *Գրանարկան արդար 32 և 42!*

Թող փաքաքողները իրենց չէքերը գրեն Գրիկէրի անունով եւ դրկեն հետեւեալ հասցէին

K R I E G E R
P.O. Box 357
Forest Hills, N.Y. 11375

Սահմանափակ օրինակներ հրատարակուած են այս դրքէն որուն մէջ փոքր պաշտօնական վաւերագրերը միայն կը խօսին:

ՇՈՎԱՆԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎԱԵՐԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՆԸ

Երկրորդ շրջանի շրջանառության վաւերագրական Պատմութիւնը գիրք մընչնման ուրիշ գիրքերու, գեղապատկեր, 468 էջերէ բաղկացած:

Սակայն ան բոլորովին տարբեր է մինչեւ հիմա հրատարակուած բոլոր գիրքերէն իր մասնաշատուկ բովանդակութեամբ: Ամէն ինչ անոր մէջ նորութիւն է. ամէն ինչ յայտնութիւն է ոչ թէ միայն հայութեան այլ նաեւ ամբողջ միջազգային պատմութեան եւ իրաւարոհութեան համար:

Այս հատորը գիտական ուսումնասիրութիւն մըն է հրատարակուած հայաստանութեան 65րդ տարեդարձին առթիւ, լոկ թուրք պաշտօնական վաւերագրերու լոյսին տակ բանաձեւուած եւ հանրութեան դատաստանին յանձնուած:

Այս գրքի թուրք պաշտօնական վաւերագրերու վաւերականութիւնը հաստատուած է նոյնինքն թուրք Պատերազմական Արտակարգ Ատեանի կողմէ, որ 1919-1921 տարիներու ընթացքին Հայերու բռնի տեղահանութեան եւ կոտորածի պատասխանատուները դատեց, Սոմանեան քաղաքային եւ զինուորական պատժագրքերու տրամադրութեան համաձայն վճիռներ արձակեց գործածելով թուրք պաշտօնական վաւերագրերու բովանդակութիւնը: Այս վճիռներէն շատեր հրատարակուած են թուրք Պատերազմական Ատեանի պաշտօնաթերթ ԹԱԳՈՒԻՄԸ ՎԱԳԱՅԻ ՏԻՎԱՆԸ ՀԱՐՊԻ ԷՍՐՁԻ ՄՈՒՀԱԿ ԵՄԱՅԸ ԶԱՊԻՍ ԸԵՐԻՏԵՍԻ ի յաջորդական թիւերուն մէջ:

ՎԱԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՆ

Պոլսոյ զօրակայքի հրամանատար եւ Թէշքիլաթը Մարսուսայի վարիչ հազարապետ ձեւատ Պէյ կը փորձէ ուրանալ: Ատեանի նախագահը կարգաւ կու տայ հեռագիրներ, որոնցմէ երեքը կը կրէին անոր ստորագրութիւնը:

Նախագահը կը հարցնէ ձեւատ Պէյի. "Այս երեք առաջին հեռագիրներուն ստորագրութիւնը ձերն է:

"ձեւատ Պէյ. քննել է ետք ստորագրութիւնները, այդպէս կը մտածեմ: Անոնք կընան իմս ըլլալ: Զեմ յիշեր, ժամանակ անցած է:"

Ատեանի նախագահը չի գոհանար այս տատամսոտ խոստովանութեամբ. կրկին

կը հարցնէ ամբաստանեալին. " Այս հեռագրին վարի կողմը լուսանցքի մէջ նոթագրութիւն մը կայ. "այսպիսի կարեւոր հեռագիրներու բնագիրները պէտք է ետ վերադարձուին կանոնի համաձայն: Կ'ըսես զանոնք պահելու համար Ինքնաշարժ Մախուսայի թղթածրարներու մէջ:" Ինչ ըսել կ'ուզես:

"Ճեւատ Պէյ. Ինչպէս..."

Նախագահի հրամանով քարտուղարը կը կարդայ. "Ինքնաշարժ Մախուսայի կանոնին հետեւելով անհրաժեշտ է հեռագիրներու բնագիրները ետ վերադարձնել...

"Նախագահ. ասիկա ձեր ձեռագիրն է:

"Ճեւատ Պէյ. Նայիմ, Տէր Իմ, բնագիրները պէտք է ըլլան, վերադարձուած եւ թղթածրարներու մէջ դասաւորուած ըլլալու են:

"Նախագահ. լուսանցքի վարի գրութիւնը ձեր ձեռագիրը չէ":

"Ճեւատ Պէյ. ձեռագիրն իմս պէտք ըլլայ..."

"Նախագահ. Թող անգամ մըն ալ նայի:

"Ճեւատ Պէյ. այս Զեռնագիրն իմս է..."

"Նախագահ. անգամ մըն ալ ցոյց տուէք:

"Ճեւատ Պէյ. ասիկա իմ ձեռագիրս է..."

Ուրիշ օրինակ մը.

Թուրք Պատերազմական Ատենի առջեւ ամբաստանեալներ եւ երբեմն ալ վկաներ կ'ուրանան առ հասարակ գրութիւնն ու ստորագրութիւնը:

Կառավարիչ Քէմալ Պէյի գրաւոր հարցաքննութիւնը տեղի ունեցած էր 15 եւ 16 Դեկտեմբեր 1918 ին: Այդ առթիւ ան յայտնութիւն մը կատարած էր թէ Հայերու տեղահանութեան վերաբերեալ հրամաններէն ոմանք ա յ ռ ու ա ծ էին ընթերցումէն ետք՝ դրկողի բացայայտ հրամանով:

Ատենի նախագահը կը հարցնէ կառավարիչ Քէմալի. "Նախնական հարցաքննութեան մէջ ըսած էք որ տեղահանութեան թուղթերու մէկ մասը այրած ենք. ասիկա ձեր ստորագրութեան տակ է. ո՞ր թուղթերը այրեցիք:

"Քէմալ. ես այդ վկայութիւնը գրած ատենսարդէն ձամբորդութենէ նոր եկած,

յոգնած վիճակ ունէի. աճապարանօք գրեցի, որովհետեւ միջոց չտուին հանգստանալու. ատիկա ձիղղ չէ:

"Ընդհանուր Դատախազ. ես այդ քննիչ մարմնոյ մէջ էի. այս հարցումներուն պատասխանը երեք չորս ժամէն գրեց. հետեւեալը իր այս խօսքը ձիղղ չէ:"

Երբ Քէմալ ուրիշ վաւերագրերու մասին ալ այսպիսի խուսափողական պատասխաններ տուաւ, յատկապէս հազարապետ Շէհապէտտին Պէյի 207 թուահամար 29 Յուլիս 1915 թուակիր հեռագրի մասին, որ կը հաստատէ թէ Քէմալ կոտորել տուած է 9660 հայեր. Ատեանը Ձմիւռնիայէն կանչել տուաւ նոյն հեռագիրը ստորագրող Շէհապէտտին Պէյը, որ իր կարգին խուսափողական պատասխաններ տուաւ: Այն ատեն վկայութեան կանչուեցաւ զօրավար Խալիլ Ռէճայի Պէյ, որ ստացած էր հայերու կոտորածը տեղեկագրող Շէհապէտտինի հեռագիրները:

Նախագահի հրամանով քարտուղարը կը կարդայ 207 թուահամար հեռագիրը: Շէհապէտտին կը պատասխանէ. "Զեմ յիշեր այս խնդիրը:"

Ընդհանուր Դատախազը կը սպառնայ. "Այս վկան խուսափողական պատասխաններ տալուն համար պիտի չարտօնուի իզմիր դառնալու:" Ընդհանուր Դատախազը կ'առաջարկէ Շէհապէտտին Պէյի ստորագրութեամբ հեռագիրները կարդալ Ատեանին առջեւ, եւ կ'եզրափակէ որ նոյն հեռագիրները պ ա շ տ օ ն ա կ ա ն եւ վաւերական են: Շէհապէտտին մարմրուք կ'ունեայ կամ կը ձեւացնէ:

Յ Ա Պ Ա Ղ Ո Ւ Մ

Ներկայ ուսումնասիրութեան գլխաւոր պատճառներէն մին է 1925 էն իվեր ՄԵՌԵԱԼ ԼԵՃՈՒԻ ՎԵՐԱՍՈՒԱՍ ԱՐԱԲԱՏԱՌ ԽՐՔԵՐԷՆԸ: Արաբատառ թրքերէն կարդացող եւ հասկցող անձերու թիւը, ամբողջ աշխարհի վրայ, մատով կարելի է հաշուել. հին սերունդէն արաբատառ թրքերէնի վարժ անհատներ եւ վարպետներ հետզհետէ կ'անհետանան եւ նոր սերունդէն շատ քիչեր կը յանդգնին նոյն դժուարին լեզուին հետամուտ ըլլալիս:

Հին թրքերէնի դասախօսներէն ոմանք համալսարաններու մէջ արաբատառ

Թրքերէն ձեռագիր կառուցու մեծ դժուարութիւն ունին:

ՎԱԻՇՐԱԳՐՇՐՈՒ ՎԵՐԾԱՆՈՒՄ ԵՒ ԽԱՐԳՍԱՆՈՒԹԻՒՆ

Անշուշտ խօսքը ծածկագրի մասին չէ:

Արաբատառ Թրքերէնի մասնագէտի մը յաջողութեամբ տրուեցաւ ձեռագիր կամ տպուած լուսատիպ օրինակը Թուրք վաւերագրերու բնագրէն կամ պաշտօնապէս վաւերացուած պատճէնէն առնուած: Առաջին մասնագէտը պաշտօն ունէ՞ր միայն կարգալու կամ վերծանելու արաբատառ թրքերէնը եւ զայն վերածելու հայատառ կամ լատինատառ թրքերէնի:

Առաջին մասնագէտի կարգացած վաւերագրի լուսանկարը եւ վերծանումի օրինակը տրուեցան արաբատառ թրքերէնի երկրորդ մասնագէտի, որուն պաշտօնն էր սրբագրել սխալները, եթէ կային, եւ արաբատառ թրքերէնէն ուղղակի թարգմանել հայերէնի, անգլերէնի կամ գաղղիերէնի:

Արաբատառ թրքերէն վաւերագրի լուսատիպ օրինակը, առաջին մասնագէտի վերծանումը, երկրորդ մասնագէտի կատարած սրբագրութեան եւ թարգմանութեան հետ, յանձնուեցան արաբատառ թրքերէնի երրորդ մասնագէտի մը, որ իր կարգի սրբագրեց անհրաժեշտ սխալները, եթէ կային, թէ վերծանումի եւ թէ թարգմանութեան մէջ:

Ապա, արաբատառ թրքերէնի առաջին, երկրորդ եւ երրորդ մասնագէտները գրողին հետ միասնաբար խղճամօրէն վերաքննեցին վերծանումը բաղդատելով արաբատառ թրքերէնի հետ եւ կատարուած թարգմանութեան մէջ ջանացին նուազագոյնի վերածել սպրդած սխալները:

Հաճոյքով կ'ընդունուի արաբատառ թրքերէնի մասնագէտներու, եթէ կան, գիտական դիտողութիւնները, նկատի առնելով անշուշտ 1940-1950 տասնեակի ընթացքին թրքագէտներու կողմէ հաստատուած կանոնները:

Ընթերցողը պէտք է գիտնայ որ ներկայ հատորը հայասպանութեան ամբողջ պատմութիւնը չէ, այլ մաս մը որ կը պատկերացնէ Եոզղատ գաւառի մէջ կատարուած հայասպանութիւնը Թուրք Պատերազմական Ատեանի հաւաքած պաշտօնագրերու լոյսին տակ: Հայասպանութեան ամբողջական պատմութիւնը կարելի

պիտի ըլլայ լրացնել հրատարակելով իւրաքանչիւր նահանգի եւ գաւառի հայաս-
պանութեան վաւերագրական պատմութիւնը որ նման է Եոզղատի հայասպանութեան
պատմութեան:

Ինչո՞ւ Եոզղատ եւ ոչ ուրիշ քաղաք մը կամ գաւառ մը:

Եոզղատի հայասպանութեան վաւերագրական պատմութիւնը ԱՌԱՋԻՆ ԱՆԿԱՄ
լոյս կը տեսնէ որովհետեւ Թուրք Պատերազմական Ատեանը առաջին անգամ ըլլա-
լով 5 Փետրուար 1919 ին սկսաւ Եոզղատի Հայերու տեղահանութեան եւ ջարդի
պատասխանատուները դատել եւ 8 Ապրիլ 1919 ին արձակեց աջ շին մահավճիռը
Թուրք պաշտօնական վաւերագրերու բովանդակութեան լոյսին տակ: Եոզղատի
կառավարիչ Քէմալ կախաղանի դատապարտուեցաւ եւ Սուլթան Մէհմէտ Զ. Վահի _
տէտտին 10 Ապրիլ 1919 ին հաստատեց մահավճիռը, եւ Քէմալ Պոլիս Պայազիտի
հրապարակին վրայ կախաղան բարձրացաւ:

Մենեւէ է առաջ՝ կախաղանի վրայէն Քէմալ յայտարարեց. " Սիրելի ազգա-
կիցներ, ես Թուրք պաշտօնեայ մըն եմ: Ես գործադրեցի այն հրամանը զոր
ստացայ: Իմ պարտականութիւնս կատարեցի խղճամիտ կերպով: Կ'երդնում որ ես
ԱՆՄԵՂ ԵՄ: Ասիկա է իմ վերջին յայտարարութիւնս թէ այսօր եւ թէ վաղը: "

Դատարարութեան առաջին օրը կառավարիչ Քէմալի պաշտպան փաստաբանները
Ատեանի առջեւ բողոքեցին եւ առաջարկեցին նախապէս դատել Թուրք դահլիճի
նախարարները որոնց հրամանները գործադրուած էին:

Ա ՎԱԻՇՐԳՐԵՐԷՆ ՆՄՈՅՏ ՄԸ

Կառավարիչ Քէմալ Պէյը մահուան դատապարտելու համար Թուրք Պատերազ-
մական Ատեանը գործածեց Թուրք պաշտօնական վաւերագրեր:

Պոլսոյ Հարցաքննիչ Յանձնախումբի նախագահը հետեւեալ հարցումը ուղ-
ղեց կառավարիչ Քէմալի. "Մինչեւ ԶՅ Յուլիս 1915 թուականը Պողազլեանի եւ
գիւղերու մէջ Դ Ո Ւ Ն երեք հազար վեց հարիւր վաթսուէն Հայեր կոտորել
տուած ես: Զօրաբաժնի հրամանատար Շէհապէտտին Պէյի կողմէ [Անգարայի Գ]
զօրաբանակին ղրկուած Զ07 թուահամար եւ ԶՅ Յուլիս 1915 թուակիր ծածկագիր
հեռագրի լուծումէն յայտնի է:

"Այս թիւը միայն մինչեւ 29 Յուլիս շարդուած Հայերու թիւն է:"

ԹԵՂԵԿԻԼԱՍԸ ՄԱՐՍՈՒՍԱ

Թուրք Պատերազմական Ատեանի տրամադրութեան տակ գտնուած Թուրք պաշտօնական վաւերագրերու համեմատ ներքին գործերու եւ արդարութեան նախարարներու հրամաններուն համաձայն կայսրութեան քաղաքներու մէջ կազմուեցան մասնայատուկ յանձնախումբեր որոնք բանտերէն ազատ արձակեցին դատապարտուած իսլամ ոճրագործները եւ զանոնք արձանագրեցին Թէշքիւաթր Մախսուսայի հրոսակներու ցանկերուն մէջ: Այս հրոսակները ղրկուեցան կանխապէս շարդավայր որոշուած տեղեր հայ կարաւանները կոտորելու եւ կողոպտելու նպատակով:

Եոզղատի բանտէն 15 Մայիս 1915 ին պաշտօնապէս ազատ արձակուեցան 65 իսլամ ոճրագործներ, որոնցմէ 51 ը մարդասպանութեան եւ միւս 14 ը գողութեան կամ աւազակութեան յանցանքով բանտարկութեան դատապարտուած էին:

Այս ոճրագործները ազատ արձակող՝ Եոզղատի կառավարիչ ձեմալ Պէյ պաշտօնապէս վկայեց թէ "Բանտերու մէջ կալանաւոր ոճրագործները գործածուեցան Հայերու կոտորածը իրագործելու համար:"

Եւ նոյն կառավարիչը կ'աւելցնէ. " Որքան ալ ես աչքերովս չտեսայ կոտորածը, սակայն իմացայ թէ Եոզղատ քաղաքէն եւ շրջակայ գիւղերէն տեղահանուած հայ կարաւանները կոտորուեցան եւ բնաջնջուեցան ոստիկաններու, հրոսակներու եւ ժողովուրդին կողմէ:"

Իսկ Թուրք Պատերազմական Ատեանը կը հաստատէ թէ բանտերէն ազատ արձակուած ոճրագործները կամ Թէշքիւաթր Մախսուսայի հրոսակները հայ կարաւաններու կիներն ու մանուկները կոտորելու համար կազմակերպուած էին:

"Թէպէտեւ զօրակոչի սկիզբը 1914 Յուլիսին 4] լուր տարածուեցաւ թէ այս հրոսակները պատերազմի պիտի մասնակցէին, եւ ջանք եղաւ այդպէս համոզել միամիտները, սակայն անոնց վերաբերեալ փաստերէն եւ վաւերագրերէն կը հետեւի որ խնդրի առարկայ հրոսախումբերը կազմակերպուած էին տեղահանութեան հայ կարաւանները կոտորելու եւ բնաջնջելու նպատակով:"

Պատերազմական Ատեանի արձակած վճիռները կը հաստատեն թէ Թէշքիւաթր

Մախսուսայի հրոսակներու միջոցով գործադրուեցաւ հայ ցեղի բնաշնչումը:

ԶՕՐԱՎԱՐ ՎԷՀԻՊ ՓԱՇԱՅԻ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

Կովկասի ռազմաձակատի վրայ Սսմանեան զօրաբանակի հրամանատար Վէհիպ փաշայի գրաւոր վկայութեան համաձայն "Երրորդ բանակի շրջանէն ներս Պէհաէտտին Շաքիր Պէյ կազմեց եւ գործածեց մ ա ղ ու լ մ ս ա գ ո թ ն ե ռ... Գործուած բոլոր խժոժութիւնները, մարդկային չարիքները, ոճիրները եւ անկարգութիւնները Պէհաէտտին Շաքիր Պէյի ձեռքին տակ կազմակերպուած դէպքեր էին մասնաւոր ծրագրի մը համաձայն եւ իրագործուեցան մասնաշատուկ նպատակի մը համար..."

"Բացայայտ է որ Ընդհանուր Դատախազները եւ դատական պաշտօնեաները... պէտք անուղղակի մեղսակիցներ նկատուին:"

Զօրավար Վէհիպ փաշա կը հաստատէ թէ Հայերէն յափշտակուած գումարները եւ արժէքաւոր ինչքերը կանխապէս գոյացած համաձայնութեան մը համեմատ կը բաժնէին մէկ երրորդի համեմատութեամբ կուսակցութեան, կառավարութեան եւ Թէշքիւաթը Մախսուսայի միջեւ:

ՀԱՅԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՐՈՒԻԱԿՆԵՐ

Հայերը բնաշնչելու համար կուսակցութիւնը, կառավարութիւնը եւ պաշտօնեաները ամէն տեսակ պատրուակներ կը փնտռէին, եւ եթէ չգտնէին, ամէն կերպով կը հնարէին զանոնք:

Հազարապետ Ահմէտ Պէյ կը հաստատէ թէ սուտ են գայմագամներու կողմէ ղրկուած տեղեկութիւնները. "Գաւառի սահմաններէն ներս ոչ մէկ կաթիլ արիւն թափուած է որեւէ անհատի քթէն:"

Կեսարիոյ զօրաբաժնի հրամանատար հազարապետ Շէհապէտտին Պէյ կը հեռադրէ Անգարա իր անմիջական մեթաւորին. "Պահակախումբի հրամանատարը ինծի կ'իմացնէ թէ Պողոզլեանի գաւառակին մէջ ոչ մէկ ըմբոստութեան շարժումի նշան կայ, թէ այս գաւառակի հայաբնակ գիւղերը մաքրագործուած են գայմագամի եւ գիւղախումբերու շահապններու վերահսկողութեան տակ: Ոչ թէ միայն այս գաւառակի մէջ մնացած հայ ընտանիքներու գաւակները իրենց բնակած գիւղերու մէջ չեն շրջիր

այլ նաեւ չեն համարձակիր իրենց ոտքերը դուրս դնել իրենց դռներու սեմերէն: "

Անգարայի հինգերորդ զօրաբանակի հրամանատար Միրալայ Խալիլ Ինձայի Պէյ կը հեռագրէ Շէհապէտտինի. "Ճեր հեռագիրներէն յայտնի է որ ձեր նախընթաց հաղորդագրութիւնները չափազանուած էին: Հարկ է այսուհետեւ չհիմնուիլ գայմագամներու տեղեկութիւններու վրայ... Ի՞նչեւ ձեր նախընթաց հաղորդագրութիւնները չափազանցութիւններ կը պարունակեն, սակայն կարելի չէ ուրանալ քանի մը հայ հրոսակներու գոյութիւնը: Կը լսողըմ որ կորովի եւ շուտափոյթ կերպով բնաջնջէք այդ հրոսակները եւ ինծի իմացնէք անոնց թուական կարեւորութիւնը, անոնց զէնքերուն քանակը գործնք գրաւեցիք կամ պիտի գրաւէք..."

ԿՈՏՈՐԱՄԻ ԱՐԴԱՐԱՅՈՒՄԻ ՊԱՏՐՈՒԱԿ

Քաղաքակրթուած աշխարհի աչքերուն առջեւ Հայերու բնաջնջումի սամանեան պետութեան քաղաքականութիւնը պաշտպանելու եւ արդարացնելու համար քաղաքային եւ զինուորական իշխանութիւնները շրջաբերական հրամաններ արձակած են եւ պարտադրած են արձանագրել Հայքի կողմէ գործուած ոճիրներ, հասցուցած վնասներ, արդարացնելու համար կատարուած կոտորածները:

Էնվէրի շրջաբերականը կը հրամայէ. "Բացարձակապէս անհրաժեշտ է հաւաքել եւ կանոնաւորապէս օրէ օր պահել բոլոր ապացոյցները, բոլոր վաւերագրերը որոնք բնոյթ ունին աշխարհի աչքերուն առջեւ արդարացնելու մեր վերաբերումը եւ մեր այն միջոցները գործնք ուղեգրած ենք խորտակելու համար հայ յեղափոխական շարժումը, որպէս զի անոնք հրատարակուին... Ըմբոստներու անուները, անոնց լուսանկարները, անոնց մեզի պատճառած վնասները... պէտք է անպայման ոճիրներու մատեաններուն մէջ տեղ գտնեն եւ ամէն ամիս նոյն մատեաններէն օրինակ մը դրկուի ուղղակի ընդհանուր սպայակոյտին: "

Նոյնպէս քաղաքային իշխանութիւնը ներկայացնող ներքին գործերու նախարար Խալաթ Պէյ կը դրկէ շրջաբերական հրահանգներ բոլոր նահանգներու կուսակալներուն եւ կը յանձնարարէ անոնց հաւաքել "ըմբոստական շարժումներու մասին... վաւերագրեր կամ լուսանկարներ... հայ յեղափոխական ճգումը"

ներուն վերաբերեալ..."

Միրալայ Խալիլ Ռէձայի կը պատասխանէ Անգարայի կուսակալ Աթըճ Պէյի.
"Պատիւ ունիմ իմացնելու որ զօրակոչէն մինչեւ այսօր, [Անգարայի Գ] նահանգէն ներս Հայերը չեն փորձած որեւէ կարեւոր եղեռնափորձ:" Կը ղրկէ զէնքերու ցանկեր եւ խռովարար գրքեր:

ԺԳ. զօրաբաժնի հրամանատար Սիւլէյման Պէյ կը հեռագրէ իր անմիջական մեծաւորին. "Զօրակոչի սկիզբէն մինչեւ այսօր իմ իրաւասութեանս տակ ապրող Հայերէն ոչ մէկը... յարձակում կամ ըմբոստական շարժում կամ յեղափոխական գործ ըրած է:"

ՎԱՅՐԱԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Եոզղատցի երեւելի Խուրթ Միւշթէրի Ռիճաթի վկայութեան համաձայն ոստիկանապետ Թէվաիգ Պէյ Գում Գույու հայաբնակ գիւղի 150 տուները եւ 650⁵ աւելի բնակիչները այրեց. "Ողջ մնացող անմեղ մանուկները դաշոյնահար ընել տուաւ եւ հաւու պէս մորթեց եւ մորթել տուաւ:"

Շրջակայ գիւղերու իսլամ բնակիչները չկարենալով դիմանալ երկինք բարձրացող աղաղակներուն, Թէվաիգի ղրկեցին պատուիրակութիւն^ը եւ ըսին անոր.
"Այս արարքը իսլամական օրէնքին հակառակ է. ահ, Թէվաիգ, մեզ ալ սպաննէ, բայց խնայէ սա հայ կիներուն եւ մանուկներուն:"

Թէվաիգ պատասխանած է անոնց աղաչանքին. "Դուք իմ գործերուս արգելք կ'ըլլաք. եւ քաշեց իր ատրձանակը եւ վիրաւորեց անոնցմէ ոմանք, եւ շարու նակեց իր վայրագ կոտորածը:"

Րատի Պէյ Սեբաստիոյ նախկին երեսփոխան Նուրէտտին Պէյի հետ կը շրջի Եոզղատի եւ Զորումի շրջանները. Շէյխլէր գիւղի մօտ "լերան վրայ կը տեսնեն Հայերու դիակներ, գարշահոտ, եւ նեխած, նետուած գետերու մէջ, արդէն փտած վիճակի մէջ եւ կտոր կտոր եղած: Այս սարսափներուն առջեւ Նուրէտտին Պէյ եւ Րատի Պէյ անէծքներ կը թափեն:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Ն Կ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն Ն Ե Ր

Նահանգներու եւ գաւառներու Խուրթ պաշտօնեաները որոնք կը մերժէին

գործադրել իրենց ղրկուած՝ հայասպանութեան հրամանները, առ հասարակ պաշտօնանկ կ'ըլլային եւ իրենց տեղ^{էր} բերուէին այնպիսի պաշտօնեաներ որոնք արդէն իսկ տրամադիր էին կատարելու կոտորածի հրահանգները: Անգարայի կուսակալ Մազհար Պէյ եւ Եոզղատի կառավարիչ ձէմալ Պէյ պաշտօնանկ եղան եւ իրենց տեղ բերուեցան ուրիշներ:

Մազհար Պէյ Ռատի Պէյի հարցումին կը պատասխանէ. " Ներքին գործերու նախարարութենէն ստացած հրամաններս չհասկնալ ձեւացուցի. քիտէք որ ուրիշ նահանգներու մէջ տեղահանութեան գործողութիւնները աւարտած էին մինչ ես դեռ չէի սկսած գործադրել:

"Աթրած Պէյ հասաւ. ինծի հաղորդեց Հայերու տեղահանութեան, կոտորածի եւ բնաջնջումի վերաբերեալ ներքին գործերու նախարարութեան բերանացի հրամանը: Ես ալ իրեն ըսի. "Ո՛չ, Աթրած Պէյ, ես կուսակալ եմ, ոչ թէ չարագործ աւագակ. կը թողում աթոռս. եկուր դուն տեղս եւ գործադրէ կոտորածի հրամանը:"

ձէմալ Պէյ պաշտօնանկ եղաւ 5 Օգոստոս 1915 ին եւ իր տեղ բերուեցաւ Քէմալ Պէյ որ արդէն կոտորած էր Պողազլեանի Հայերը, իսկ հազարապետ Սալիմ Պէյ պաշտօնանկ եղաւ Օգոստոս 9 ին:

Գ Ա Ղ Տ Ն Ի Հ Ր Ա Հ Ա Ն Գ Ն Ե Ր

Կեսարիայէն Եէհապէտին Պէյ Անգարայի հրամանատարին հեռագրեց 27 Յուլիս 1915 ին. "Պատիւ ունիմ ձեզի հաղորդելու որ Եոզղատի զինուորագրութեան հատուածի հաղորդագրութեան համաձայն 472 Հայերու առաջին կարաւանը, առաջնորդը, քահանաները, եւ երեւելիները ի գլուխ, ղրկուեցան երջանիկ պայմաններու մէջ Եոզղատ_Ձիլէ ուղիով: Երկրորդ կարաւանը վաղը ձամբայ պիտի ելլէ եւ թիւը առանձին պիտի հաղորդուի ըստ Եոզղատի գօրակայքի եւ զինուորագրութեան նախագահի հաղորդագրութեան:"

Եոզղատի նսակատան եւ հեռագրատան տնօրէն Կիրիտլի Հիլմի պաշտօնապէս կը վկայէ թէ Անգարայի պատասխանատու քարտուղար Նէճաթի Պէյ հեռագրաթեւով Սեբաստիոյ պատասխանատու քարտուղար Ղանի Պէյի կը պատուիրէ որ Եոզղատի առաջին կարաւանի Հայերուն յաւիտենական հանգիստը ապահովէ:

Հագարապետ Սալիմ Պէյ պաշտօնապէս կը վկայէ. "Առաջին կարաւանի առաջ-
քուսի ընթացքին 472 տեղահանուած Հայերը կոտորուեցան Սեբաստիոյ կուսակալ
Մուամմէր Պէյի հրամանով՝ հակառակ այն հրամաններուն որոնք տրուեցան իրեն
[Թէվաիգ Պէյի Գ] Միւթէսարըձի եւ նուաստ ծառայիս կողմէ: Ինքն իսկ ընկերա-
նալ որոշեց կարաւանին եւ յանդգնեցաւ անոնց [472 Հայերու Գ] փորել տալ հա-
սարակաց փոս մը ինձէ Զայիրի մէջ տարագրուածները կոտորելու եւ թաղելու
համար: Երբ իմացանք այս բանը, անմիջապէս դրկեցինք զինայրերու տեղապահ
ձեւատ Էփէնտին ձիշղ այն վայրը եւ իրեն պաշտօն յանձնեցինք կարաւանը առաջ-
նորդելու դէպի Սեբաստիա եւ ետ կանչեցինք գնդապետ Թէվաիգ Էփէնտին: Այսպէս
սով կրցանք ոճիրին առաջքն առնել եւ կարաւանը ողջ առողջ հասաւ Սեբաստիա:"

Նէճալթի կանխապէս տեղեակ ըլլալով ձէմալ եւ Սալիմ Պէյերու բացասական
տրամադրութեան, ինք անձամբ Զորում գնաց եւ ջանաց ուրիշ միջոցով գործա-
դրել տալ կոտորածի հրամանը մինչեւ որ ձէմալ եւ Սալիմ Պէյերու պաշտօնան-
կութեան հրամանը հասնի բարձրագոյն իշխանութենէն:

Եոզղատցի Ապտիւլ ձէպպարզատէ Էտիպ Պէյ, Սելեւկիոյ նախկին կառավարիչ,
իր գրաւոր պաշտօնական վկայութեամբ կը հաստատէ թէ Անգարայի պատասխանատու
քարտուղար Նէճալթի Պէյ հաղորդած էր Հայերու կոտորածի հրամանը Եոզղատի կա-
ռավարիչ ձէմալ Պէյի, որ մերժած էր կատարել ջարդի հրամանը:

"Կառավարութիւնը հրահանգած է Հայերը աքսորել կանխապէս որոշուած
վայրեր եւ յիշեցուցեր է Նէճալթի Պէյի թէ ինք [ձէմալ Գ] չ'ուզեր գործել
կառավարութեան հրամանին հակառակ, եւ թէ ինք բացարձակապէս հակառակ է Հա-
յերու բնաջնջումին: Ասոր վրայ Նէճալթի Պէյ իրեն ըսած է. 'Թէեւ կառավարու-
թեան տուած հրամանը երեւութապէս Հայերը աքսորել է, սակայն աքսորի բուն
նպատակը Միութիւն եւ Յառաջդիմութիւն կուսակցութեան եւ ներքին գործերու
նախարարութեան համար Հայերը բնաջնջել է եւ այսպէսով ծառայութիւն մատու-
ցանել մեր հայրենիքին:"

ՋԱՐԴԱՎԱՅՐԵՐԸ ԿՈՐՈՇՈՒԻՆ ԵՒ ԿՈՏՈՐԱՍԻ ՊԱՇՏՍՆԵԱՆԵՐ ԿՐԱՆՈՒԱՆՈՒԻՆ

Եոզղատի գորակայքի հրամանատար հազարապետ Սալիմ Պէյ դատաւորի առջեւ գրաւորապէս կը վկայէ եւ կը ~~հաստատէ~~ ^{յայտնէ} սպանդանոց որոշուած վայրերը եւ կու տայ ջարդի համար նշանակուած պաշտօնեաներու անունները:

"Գայմագամ Բէմալ երբ Եոզղատ հասաւ, Սսման Բիագիմ Պէյ Կըզըլ Գոձայի քաղաքապետի պաշտօնէն հանուեցաւ:

"Զինայրերու հրամանատարի օգնական Նուման պաշտօն ստացաւ Սորկուն գիւղաւանի Հայերը կոտորելու:

"Քաղաքապետարանի տնօրէն Ահմէտ Էփէնտիի եղբայրը Ռիզա Ջավուշ պաշտօն ստացաւ Սարայի Քըջանի Հայերը ջարդելու:

"Ջարդավայր նշանակուած Բէլլէրի կոտորածներուն պաշտօնները վստահուեցան հետեւեալներուն. Եոզղատի որբերու տնօրէն Մէհմէտի, Պաքըրձի Հաձի Մահմուտի, Թէվաիզատէ Ապտուլլահ Շէվքիի, զինայրերու գնդապետ Շիւքրիի, եւ Պողազլեանի դատաւոր եւ ժամանակաւոր գայմագամ Ալի Ռիզայի:

"Խաշփինարի մօտակայ ջարդավայրի տնօրէնութիւնը վստահուեցաւ դարձեալ Շիւքրիի, Իսմայիլի, Ահմէտ Ջավուշի, Ջափանզատէ Իսա Պէյի որդի Տէրվիշ Պէյի: Հազարապետ Սալիմ Պէյ անմիջապէս կ'աւելցնէ. "Ամէնքն ալ իրենց պարտականութիւնը կատարեցին հնազանդելով իրենց մեծաւորներէն ստացած հրամաններուն համաձայն:"

ՏԵՂԱՀԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿՈՏՈՐԱՍԻ ՊԱՇՏՍՆԱՊԷՍ ՆՈՅՆԻՍԱՍՏ

Տեղահանութիւն եւ կոտորած պաշտօնապէս նոյնիմաստ բառեր էին. մէկը միւսին տեղ փոխն ի փոխ գործածուած: Բէմալի եւ Թէվաիզի հարցաքննութեան ընթացքին Հարցաքննիչ Յանձնախումբի նախագահը կարգաւ կու տայ Պողազլեանի ոստիկանապետ Խուլուսի Պէյի հեռագիրը, որ "կը յայտնէ փաստացի կերպով թէ մենք "տ ե ղ ա հ ա ն ե ց ի ն ք զ ա ն ո ն ք" գործածուած է մենք "զ ա ն ո ն ք ս պ ա ն ն ե ց ի ն ք" ի տեղ:

"Ահա այս հաղորդագրութիւնը կը գործածէ "մենք տեղահանեցինք զանոնք | |

ասացուածքը "մենք ջարդեցինք զանոնք" իմաստով: "Բնաջնջեցինք" իմաստով կը գործածուի եղեր "Տեղահանեցինք" բառը:

Քէմալի եւ Թէվփիգի կը հարցուի. "Ինչ ըսել է իրենց աքսորավայրը ղրկեցինք: "Ասոր իմաստը կոտորել եւ բնաջնջել է միթէ":"

Պողազլեանի զօրակայքի գնդապետ Մուսթաֆա կը հեռագրէ Անգարայի հրամանատարին. "Այս գիշեր... ձեռք անցուած Հայերէն 14 հոգի իրենց աքսորավայրը ղրկուեցան:"

Անգարայի զօրաբանակի հրամանատար Խալիլ Րէճայի հեռագրով կը հարցնէ. "Հաճէի՞ք իմացնել թէ վերոյիշեալները ինչ պատճառի համար եւ ո՞ր ղրկուեցան:"

Գնդապետ Մուսթաֆա կը պատասխանէ. "Պատիւ ունիմ ձեզի իմացնելու թէ վերոյիշեալ Հայերը կասկածելի ըլլալուն համար... տասնապետ Հիւսէին Աւնիի հսկողութեամբ ջարդուեցան:"

ԳԵՐՄԱՆ ԶՕՐԱՎԱՐՆԵՐ ԿԸ ՍՏՈՐԱԳՐԵՆ ՏԵՂԷԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԵՌԱԿՐՈՆԵՐ

Օսմանեան ընդհանուր սպայակոյտէն Գերման զօրավարներ կը ստորագրեն Հայերու տեղահանութեան հրահանգները. Անատոլուի Երկաթուղիի գծին ընդհանուր Տնօրէն Հեռ ժ. Կիւնթէր միամտօրէն կը դիմէ Օսմանեան Սպայակոյտի պետ զօրավար Ժրից Պրոնզարդ Ժոն Շէլլէնտորփի, առանց գիտնալու որ ան ալ իր կարգին ստորագրած էր Հայերու տեղահանութեան հրամանը: Հեռ Կիւնթէր կ'ըսէ. "Մենք մանրամասնօրէն ծեծեցինք այս հարցը զօրավար Ժոն Պրոնզարդի հետ..."

"Հեռ Պրոնզարդ չմերժեց մեր կարծիքները որոնք հակառակ են ինչ կառավարութեան որոշումներուն, սակայն ան մատնանիշ ըրաւ այս խնդիրը, եւ թէ Հեռ Պրոնզի, իր [Պրոնզարդի Գ] մասնագէտ կցորդը, նկատեց թէ կարելի է գործադրել նախատեսուած ծրագիրը [Երկաթուղիի գծին հայ պաշտօնեաները եւ աշխատակորները տարագրել Գ]: Դեռ աւելի, ան խոստացաւ խորհրդակցիլ Գերման Դեսպանին հետ եւ զինուորական կցորդին հետ այս հարցին շուրջ... Ան այն կարծիքէն է որ եթէ ինք որոշէ հակառակ պայքար տանիլ այդ միջոցառումին դէմ,

ինք պէտք է միեւնոյն ատեն պատրաստուի հրաժարիլ եթէ չկատարէ իր տեսակէտը։
"Հեռ Պոլթրիս չբողոքեց պատերազմական նախարարութեան՝ յանձնարումբին առած
որոշումներուն դէմ, այլ ինքն իսկ թոյլատրեց որ իր իսկ ստորագրութեամբ
այս որոշումները վաւերացուին։"

Հեռ Կիւնթէր կ'աւելցնէ. "Օր մը մեր թշնամիները շատ մեծ գնով ձեռք
պիտի անցնեն այս վաւերագիրը որովհետեւ մեր զինուորական առաքելութեան
անդամներէն մէկուն ս տ ո ղ ա գ ը ու թ ե ա մ ք պիտի կարենան ապացու-
ցանել թե Գերմանները հառավարութիւն եւ զինուորական իշխանութիւն Գ
ոչ թէ միայն Հայերու դէմ եղած հալածանքները կասեցնելու համար ոչինչ ըրին,
այլ նաեւ այդ մասին իրենցմէ տրուեցան որոշումներ, այսինքն՝ իրենց կողմէ
ս տ ո ղ ա գ ը ու ե ց ա ն։

"Իրողութիւնը այն է որ վաւերագիրը, որու մասին ջաշ պիտի լսուուի
ապագային, կը կրէ ոչ թէ թրջական այլ գերմանական ստորագրութիւն մը, որ
արժէք պիտի ունենայ նաեւ թուրքերու համար, ինչպէս զինուորական գործավարը
մատնանշեց կծու բառերով։"

Պ Ա Շ Տ Ս Ն Ա Կ Ա Ն Կ Ա Հ Ա Յ Ո Ւ Յ Ա Կ

Հանրութեան դատաստանին կը յանձնենք հայ ընտանիքէ մը գրաւուած տան
գոյքերու պաշտօնական կահացուցակը գնահատուած թուրք մասնագէտներու կողմէ
եւ հաստատուած բազմաթիւ ստորագրութիւններով։

Թուրք Պատերազմական Ատեանը կարդալ կու տայ նոյն կահացուցակը Բէմալի,
Թէվաիզի եւ Ֆէյեազի ներկայութեան։ Ան կը բովանդակէ 470 կտոր առարկաներ
գնահատուած 15,120 դահեկանի։ Ատեանի նախագահը կը հարցնէ Բէմալի. "Թէվ-
ֆիզ եւ Ֆէյեազ Պէյերը ակումբի անունով գնահատեր են ապրանքներու գինը,
եւ Դ Ո Ւ Ն անկէ մեծ քանակութեամբ ապրանքներ առերես ԱՌԱՆՑ ՀԻՆԳ
ՓԱՐԱ ՎՃԱՐԵԼՈՒ։"

Հայ վաճառական Աթանասեան տեղահանուած եւ կոտորուած է իր ընտանիքի
անդամներուն հետ։ Անոր տունը եւ կարասիները կը գրաւեն եւ Երիտասարդ
Թուրքերու ակումբի կը վերածեն։

ԵՈՋՂԱՏԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՆԵՐՍԷՍ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆԻ

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ՄԱՏԱՆՈՆ

Թուրք Պատերազմական Ատեանը մասնաւորապէս կը զբաղի նաեւ Եոզղատի Առաջնորդ Ներսէս Դանիէլեանի եպիսկոպոսական մատանիով: Նախագահը կը հրամայէ մասնաւոր քննութիւն կատարել թէ ո՞ր եւ ե՞րբ մեռաւ առաջնորդը. թէ ո՞վ էր որ անոր մատէն եպիսկոպոսական մատանին հանեց, թէ ե՞րբ մատանին աճուրդով ծարուեցաւ եւ ո՞վ գնեց զայն որքան վճարելով:

Նախագահը կը հրամայէ. "Առաջնորդը ո՞ր սպանուեցաւ... Անոր մատի մատանին ի՞նչպէս եւ ո՞ր անցաւ էվգաձի տնօրէն Կէյի ձեռքը... *Ննեցէք ստուգութիւնը եւ անմիջապէս հեռագրով իմացուցէք. թուղթերն ու վաւերագրերը շուտով մեզի ղրկեցէք:"

Եոզղատի կառավարիչը քննութիւն կատարելէ ետք կը հաղորդէ Պատերազմական Ատեանին. "Առաջնորդի մատի մատանին՝ Լ Ո Ւ Մ Ա Ր Բ Ի Յ Ա Ն Վ Ն Ա Ռ Ո ՒՄ Բ Ի կազմակերպած աճուրդի ընթացքին երկու հազար երեք հարիւր քսան դահեկանի [812 տուար եւ յիսուն սէնթի 9] ծախուած է Կէյի պատասխանատուութեան տակ:"

Կէյի Թուրք Պատերազմական Ատեանի նախագահի հարցումին պատասխանեց թէ ինք աճուրդէն գնած էր եպիսկոպոսական մատանին... անուշտ առանց դահեկան մը վճարելու:

Կ Ո Վ Ո Ր Ո Ւ Ա Մ Հ Ա Յ Ե Ր Ո Ւ Կ Ե Ն Ա Յ

Տիկին Ազնիւ Իբրանոսեան կոտորածէն ազատուեցաւ եւ հաշուակալ Վէհպի Պէյի տան մէջ մնաց ժամանակ մը: Կառավարիչ Քէմալ Պէյ եւ իր ժողովականները ամէն գիշեր Վէհպի Պէյի տան մէջ "Հայերու կենաց բաժակներ կը բարձրացնէին" եւ կ'որոշէին երկրորդ օրուան իրենց կատարելիք գործերը: Մինչ Տիկին Ազնիւ կիներու յարկաբաժինին մէջ մտիկ կ'ընէր անոնց խօսակցութիւնը եւ առած որոշումները: Ան Պատերազմական Ատեանի առջեւ կը վկայէ. "Ես պահուելուս չեմ այդ տան մէջ... Ամէն օր Քէմալ եւ Թէվփիգ Վէհպիի տան այրերու յատկացուած բաժնին մէջ կը խորհրդակցէին..."

"Քէմալ. Այս կինը սուտ կը խօսի...

"Նախագահ. /Քէմալի կը հարցնէ/ Օղիի սեղաններու շուրջ խմբախմբներ չսարքեցի՞ք:

"Ազնիւ. Այո՛, ես չեմ ^{ուրանար} ~~մտնար~~ /եղած բարիքը, բայց չեմ կրնար մոռնալ միեւնոյն ատեն որ անոնց հետ քու [Վէհպի Պէյի Գ] սենեակին մէջ կը խմէիք իրարու կրկնելով "Հայերու կենաց... Ես դրան ետեւէն մտիկ կ'ընէի:"

Աւելի մանրամասնութիւններ փափաքողները կրնան կարդալ "Եոզղատի Հայասպանութեան Վաւերագրական Պատմութիւնը" որ անգլերէնի պարզ համառօտութիւնն է: Հայերէն հատորը գրուած էր տարիներ առաջ, Պէյրուսի մէջ Եոզղատի հայրենակցական միութեան ատենապետին խնդրանքով՝ իբր յաւելուած նոյն գաւառի պատմագրին, որուն տպագրութիւնը կարելի չեղաւ շարունակել Պէյրուսի եղբայրս պան կռիւներու հետեւանքով:

Եոզղատի Հայասպանութեան Վաւերագրական Պատմութիւնը անգլերէն լեզուով գրուած է, մօտաւորապէս հազար էջերէ կը բաղկանայ: Հայերէն գրքէն գոյանալիք գումարը պիտի յատկացուի անգլերէնի հրատարակութեան:

Ապրիլ 24 էն մինչեւ Մայիսի վերջ եղած կանխիկ ապսպրանքները պիտի արժեն միայն 27, 50 տուար առաքումի ծախքով միասին: Մայիս 31 էն ետք գրքի գինը պիտի ըլլայ 35 տուար: *Քա՛ղաքա՛կա՛ն Կոլար 32 և 42!*

Թող փաքաքողները իրենց չէքերը գրեն Գրիկէրի անունով եւ զրկեն հետեւեալ հասցէին

K R I E G E R
P.O. Box 357
Forest Hills, N.Y. 11375

Սահմանափակ օրինակներ հրատարակուած են այս գրքէն որուն մէջ Խուրճ պաշտօնական վաւերագրերը միայն կը խօսին:

ՇՈՎՀԱՍԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎԱԽԵՐԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՆՆԸ

Եռզջատի Հայաստանութեան վաւերագրական Պատմութիւնը գիրք մըն էնման ուրիշ գիրքերու, գեղապատ, 468 էջերէ բաղկացած:

Սակայն ան բոլորովին տարբեր է մինչեւ հիմա հրատարակուած բոլոր գիրքերէն իր մասնայատուկ բովանդակութեամբ: Ամէն ինչ անոր մէջ նորութիւն է. ամէն ինչ յայտնութիւն է ոչ թէ միայն հայութեան այլ նաեւ ամբողջ միջազգային պատմութեան եւ իրաւարոհութեան համար:

Այս հատորը գիտական ուսումնասիրութիւն մըն է հրատարակուած հայաստանութեան 65րդ տարեդարձին պոթիւ, լոկ թուրք պաշտօնական վաւերագրերու լոյսին տակ բանաձեւուած եւ հանրութեան դատաստանին յանձնուած:

Այս գրքի թուրք պաշտօնական վաւերագրերու վաւերականութիւնը հաստատուած է նոյնինքն թուրք Պատերազմական Արտակարգ Ատեանի կողմէ, որ 1919-1921 տարիներու ընթացքին Հայերու բռնի տեղահանութեան եւ կոտորածի պատասխանատուները դատեց, Սսմանեան քաղաքային եւ զինուորական պատժագրքերու տրամադրութեան համաձայն վճիռներ արձակեց գործածելով թուրք պաշտօնական վաւերագրերու բովանդակութիւնը: Այս վճիռներէն շատեր հրատարակուած են թուրք Պատերազմական Ատեանի պաշտօնաթերթ թԱԳՈՒԻՄԸ ՎԱԳԱՅԻ ՏԻՎԱՆԸ ՀԱՐՊԻ ԷՍՐԾԻ ՄՈՒՀԱԿԷՄԱԹԸ ԶԱՊԻՍ ԺԵՐԻՏԷՍԻ ի յաջորդական թիւերուն մէջ:

ՎԱԽԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՆ

Պոլսոյ զօրակայքի հրամանատար եւ Թէշքիլաթը Մարսուսայի վարիչ հազարապետ ձեւատ Պէյ կը փորձէ ուրանալ: Ատեանի նախագահը կարգալ կու տայ հեռագիրներ, որոնցմէ երեքը կը կրէին անոր ստորագրութիւնը:

Նախագահը կը հարցնէ ձեւատ Պէյի. "Այս երեք առաջին հեռագիրներուն ստորագրութիւնը ձեռն է:

"ձեւատ Պէյ. քննել է ետք ստորագրութիւնները, այդպէս կը մտածեմ: Անոնք կընան իմս ըլլալ: Զեմ յիշեր, ժամանակ անցած է:"

Ատեանի նախագահը չի գոհանար այս տատամսոտ խոստովանութեամբ. կրկին

կը հարցնէ ամբաստանեալին. " Այս հեռագրին վարի կողմը լուսանցքի մէջ ու
թագրութիւն մը կայ. "այսպիսի կարեւոր հեռագիրներու բնագիրները պէտք է
ետ վերադարձուին կանոնի համաձայն: Կ'ըսես զանոնք պահելու համար Իփէշքիլաթը
Մայսուսայի թղթածրարներու մէջ:" Ինչ ըսել կ'ուզես:

"Ճեւատ Պէյ. Ինչպէս..."

Նախագահի հրամանով քարտուղարը կը կարդայ. "Իփէշքիլաթը Մայսուսայի կա-
նոնին հետեւելով անհրաժեշտ է հեռագիրներու բնագիրները ետ վերադարձնել..."

"Նախագահ. ասիկա ձեր ձեռագիրն է:

"Ճեւատ Պէյ. Նայիմ, Տէր Իմ, բնագիրները պէտք է ըլլան, վերադարձուած
եւ թղթածրարներու մէջ դասաւորուած ըլլալու են:

"Նախագահ. լուսանցքի վարի գրութիւնը ձեր ձեռագիրը չէ":

"Ճեւատ Պէյ. ձեռագիրն իմս պէտք ըլլայ..."

"Նախագահ. Թող անգամ մըն ալ նայի:

"Ճեւատ Պէյ. այս Զեռափորն ԻՄՍ է..."

"Նախագահ. անգամ մըն ալ ցոյց տուէք:

"Ճեւատ Պէյ. ասիկա իմ ձեռագիրս է..."

Ուրիշ օրինակ մը.

Թուրք Պատերազմական Ատենի առջեւ ամբաստանեալներ եւ երբեմն ալ վկա-
ներ կ'ուրանան առ հասարակ գրութիւնն ու ստորագրութիւնը:

Կառավարիչ Քէմալ Պէյի գրաւոր հարցաքննութիւնը տեղի ունեցած էր 15
եւ 16 Դեկտեմբեր 1918 ին: Այդ առթիւ ան յայտնութիւն մը կատարած էր թէ
Հայերու տեղահանութեան վերաբերեալ հրամաններէն ոմանք ա յ ռ ու ա ծ էին
ընթերցումէն ետք՝ դրկողի բացայայտ հրամանով:

Ատենի նախագահը կը հարցնէ կառավարիչ Քէմալի. "Նախնական հարցաքննու-
թեան մէջ ըսած էք որ տեղահանութեան թուղթերու մէկ մասը այրած ենք. ասիկա
ձեր ստորագրութեան տակ է. ո՞ր թուղթերը այրեցիք:

"Քէմալ. ես այդ վկայութիւնը գրած ատենսարդէն ձամբորդութենէ նոր եկած,

յոզնած վիճակ ունէի. աճապարանօք գրեցի, որովհետեւ միջոց չտուին հանգստա- նալու. ատիկա ձիջդ չէ:

"Ընդհանուր Դատախազ. ես այդ քննիչ մարմնոյ մէջ էի. այս հարցումներուն պատասխանը երեք չորս ժամէն գրեց. հետեւաբար իր այս խօսքը ձիջդ չէ:"

Երբ Քէմալ ուրիշ վաւերագրերու մասին ալ այսպիսի խուսափողական պատաս- խաններ տուաւ, յատկապէս հազարապետ Շէհապէտին Պէյի 207 թուահամար 29 Յու- լիս 1915 թուակիր հեռագրի մասին, որ կը հաստատէ թէ Քէմալ կոտորել տուած է 8660 Հայեր. Ատեանը Ձմիւռնիայէն կանչել տուաւ նոյն հեռագիրը ստորագրող Շէհապէտին Պէյը, որ իր կարգին խուսափողական պատասխաններ տուաւ: Այն ատեն վկայութեան կանչուեցաւ զօրավար Խալիլ Րէճայի Պէյ, որ ստացած էր Հայերու կոտորածը տեղեկագրող Շէհապէտինի հեռագիրները:

Նախագահի հրամանով քարտուղարը կը կարդայ 207 թուահամար հեռագիրը: Շէհապէտին կը պատասխանէ. "Զեմ յիշեր այս խնդիրը:"

Ընդհանուր Դատախազը կը սպառնայ. "Այս վկան խուսափողական պատասխաններ տալուն համար պիտի չարտօնուի իզմիր դահնալու:" Ընդհանուր Դատախազը կ'առա- ջարկէ Շէհապէտին Պէյի ստորագրութեամբ հեռագիրները կարդալ Ատեանին առջեւ, եւ կ'եզրափակէ որ նոյն հեռագիրները պ ա շ տ օ ն ա կ ա ն եւ վաւերական են: Շէհապէտին մարմրուք կ'ունեայ կամ կը ձեւացնէ:

Յ Ա Պ Ա Ղ Ո Ւ Մ

Ներկայ ուսումնասիրութեան գլխաւոր պատճառներէն մին է 1925 էն իվեր ՄԵՌԵԱԼ ԼԵՃՈՒԻ ՎԵՐԱՄՈՒԱՍ ԱՐԱԲԱՏԱՌ ԽՐԶԵՐԷՆԸ: Արաբատառ թրքերէն կարդացող եւ հասկցող անձերու թիւը, ամբողջ աշխարհի վրայ, մատով կարելի է հաջուել. հին սերունդէն արաբատառ թրքերէնի վարժ անհատներ եւ վարպետներ հետզհետէ կ'անհետանան եւ նոր սերունդէն շատ քիչեր կը յանդգնին նոյն դժուարին լեզուին հետամուտ ըլլալ՝:

Հին թրքերէնի դասախօսներէն ոմանք համալսարաններու մէջ արաբատառ

Թրքերէն ձեռագիր կառուցու մեծ դժուարութիւն ունին:

ՎԱԻՇՐԱԳՐՇՐՈՒ ՎԵՐՍԱՆՈՒՄ ԵՒ ԽԱՐԳՆԱՆՈՒԹԻՒՆ

Անշուշտ խօսքը ծածկագրի մասին չէ:

Արաբատառ Թրքերէնի մասնագէտի մը յաջող դաբար տրուեցաւ ձեռագիր կամ տպուած լուսատիպ օրինակը Թուրք վաւերագրերու բնագրէն կամ պաշտօնապէս վաւերացուած պատճէնէն առնուած: Առաջին մասնագէտը պաշտօն ունէ՞ր միայն կարողալու կամ վերծանելու արաբատառ Թրքերէնը եւ զայն վերածելու հայատառ կամ լատինատառ Թրքերէնի:

Առաջին մասնագէտի կարգացած վաւերագրի լուսանկարը եւ վերծանումի օրինակը տրուեցան արաբատառ Թրքերէնի երկրորդ մասնագէտի, որուն պաշտօնն էր սրբագրել սխալներ, եթէ կային, եւ արաբատառ Թրքերէնէն ուղղակի թարգմանել հայերէնի, անգլերէնի կամ գաղղիերէնի:

Արաբատառ Թրքերէն վաւերագրի լուսատիպ օրինակը, առաջին մասնագէտի վերծանումը, երկրորդ մասնագէտի կատարած սրբագրութեան եւ թարգմանութեան հետ, յանձնուեցան արաբատառ Թրքերէնի երրորդ մասնագէտի մը, որ իր կարգի սրբագրեց անհրաժեշտ սխալները, եթէ կային, թէ վերծանումի եւ թէ թարգմանութեան մէջ:

Ապա, արաբատառ Թրքերէնի առաջին, երկրորդ եւ երրորդ մասնագէտները գրողին հետ միասնաբար խղճմտօրէն վերաքննեցին վերծանումը բաղադատելով արաբատառ Թրքերէնի հետ եւ կատարուած թարգմանութեան մէջ ջանացին նուազագոյնի վերածել սպրդած սխալները:

Հաճոյքով կ'ընդունուի արաբատառ Թրքերէնի մասնագէտներու, եթէ կան, գիտական դիտողութիւնները, նկատի առնելով անշուշտ 1940-1950 տասնեակի ընթացքին թրքագէտներու կողմէ հաստատուած կանոնները:

Ընթերցողը պէտք է դիտնայ որ ներկայ հատորը հայասպանութեան ամբողջ պատմութիւնը չէ, այլ մաս մը որ կը պատկերացնէ Եոզղատ գաւառի մէջ կատարուած հայասպանութիւնը Թուրք Պատերազմական Ատեանի հաւաքած պաշտօնագրերու լոյսին տակ: Հայասպանութեան ամբողջական պատմութիւնը կարելի

պիտի ըլլայ լրացնել հրատարակելով իւրաքանչիւր նահանգի եւ գաւառի հայաս-
պանութեան վաւերագրական պատմութիւնը որ նման է Եոզղատի հայասպանութեան
պատմութեան:

Ինչո՞ւ Եոզղատ եւ ոչ ուրիշ քաղաք մը կամ գաւառ մը:

Եոզղատի հայասպանութեան վաւերագրական պատմութիւնը ԱՌԱՋՐՆ ԱՆԿԱՄ
լոյս կը տեսնէ որովհետեւ Թուրք Պատերազմական Ատեանը առաջին անգամ ըլլա-
լով 5 Փետրուար 1919 ին սկսաւ Եոզղատի Հայերու տեղահանութեան եւ ջարդի
պատասխանատուները դատել եւ 8 Ապրիլ 1919 ին արձակեց առաջին մահավճիռը
Թուրք պաշտօնական վաւերագրերու բովանդակութեան լոյսին տակ: Եոզղատի
կառավարիչ Քէմալ կախաղանի դատապարտուեցաւ եւ Սուլթան Մէհմէտ Զ. Վահի —
տէտտին 10 Ապրիլ 1919 ին հաստատեց մահավճիռը, եւ Քէմալ Պոլիս Պայազիտի
հրապարակին վրայ կախաղան բարձրացաւ:

Մեռնել է առաջ՝ կախաղանի վրայէն Քէմալ յայտարարեց. " Սիրելի ազգա-
կիցներ, ես Թուրք պաշտօնեայ մըն եմ: Ես գործադրեցի այն հրամանը զոր
ստացայ: Իմ պարտականութիւնս կատարեցի խղճամիտ կերպով: Կ'երդնում որ ես
ԱՆՄԵՆ ԵՄ: Ասիկա է իմ վերջին յայտարարութիւնս թէ այսօր եւ թէ վաղը: "

Դատարարութեան առաջին օրը կառավարիչ Քէմալի պաշտպան փաստաբանները
Ատեանի առջեւ բողոքեցին եւ առաջարկեցին նարսպէս դատել Թուրք դահլիճի
նախարարները որոնց հրամանները գործադրուած էին:

Կ

ՎԱԻՇՆԻԳՐԵՐԷՆ ՆՄՈՅՏ ՄԸ

Կառավարիչ Քէմալ Պէյը մահուան դատապարտելու համար Թուրք Պատերազ-
մական Ատեանը գործածեց Թուրք պաշտօնական վաւերագրեր:

Պոլսոյ Հարցաքննիչ Յանձնախումբի նախագահը հետեւեալ հարցումը ուղ-
ղեց կառավարիչ Քէմալի. "Մինչեւ ԶՅ Յուլիս 1915 թուականը Պողոզլեանի եւ
գիւղերու մէջ Դ Ո Ւ Ն երեք հազար վեց հարիւր վաթսուէն Հայեր կոտորել
տուած ես: Զօրաբաժնի հրամանատար Շէհապէտտին Պէյի կողմէ [Անգարայի Գ]
զօրաբանակին ղրկուած Զ07 թուահամար եւ ԶՅ Յուլիս 1915 թուակիր ծածկագիր
հեռագրի լուծումէն յայտնի է:

"Այս թիւը միայն մինչեւ 29 Յուլիս շարդուած Հայերու թիւն է:"

ԹԵՇՔԻՆԱԽԸ ՄԱՌՍՈՒՍԱ

Թուրք Պատերազմական Ատեանի տրամադրութեան տակ գտնուած Թուրք պաշտօնական վաւերագրերու համեմատ ներքին գործերու եւ արդարութեան նախարարներու հրամաններուն համաձայն կայսրութեան քաղաքներու մէջ կազմուեցան մասնայատուկ յանձնախումբեր որոնք բանտերէն ազատ արձակեցին դատապարտուած իսլամ ոճրագործները եւ զանոնք արձանագրեցին Թէշքիւաթը Մախսուսայի հրոսակներու ցանկերուն մէջ: Այս հրոսակները ղրկուեցան կանխապէս շարդավայր որոշուած տեղեր հայ կարաւանները կոտորելու եւ կողոպտելու նպատակով:

Եոզղատի բանտէն 15 Մայիս 1915 ին պաշտօնապէս ազատ արձակուեցան 65 իսլամ ոճրագործներ, որոնցմէ 51 ը մարդասպանութեան եւ միւս 14 ը գողութեան կամ աւազակութեան յանցանքով բանտարկութեան դատապարտուած էին:

Այս ոճրագործները ազատ արձակող՝ Եոզղատի կառավարիչ ձէմալ Պէյ պաշտօնապէս վկայեց թէ "Բանտերու մէջ կալանաւոր ոճրագործները գործածուեցան Հայերու կոտորածը իրագործելու համար:"

Եւ նոյն կառավարիչը կ'աւելցնէ. " Որքան ալ ես աչքերովս չտեսայ կոտորածը, սակայն իմացայ թէ Եոզղատ քաղաքէն եւ շրջակայ գիւղերէն տեղահանուած հայ կարաւանները կոտորուեցան եւ բնաջնջուեցան ոստիկաններու, հրոսակներու եւ ժողովուրդին կողմէ:"

Իսկ Թուրք Պատերազմական Ատեանը կը հաստատէ թէ բանտերէն ազատ արձակուած ոճրագործները կամ Թէշքիւաթը Մախսուսայի հրոսակները հայ կարաւաններու կիներն ու մանուկները կոտորելու համար կազմակերպուած էին:

"Թէպէտեւ զօրակոչի սկիզբը [1914 Յուլիսին 4] լուր տարածուեցաւ թէ այս հրոսակները պատերազմի պիտի մասնակցէին, եւ ջանք եղաւ այդպէս համոզել միամիտները, սակայն անոնց վերաբերեալ փաստերէն եւ վաւերագրերէն կը հետեւի որ խնդրի առարկայ հրոսախումբերը կազմակերպուած էին տեղահանութեան հայ կարաւանները կոտորելու եւ բնաջնջելու նպատակով:"

Պատերազմական Ատեանի արձակած վճիռները կը հաստատեն թէ Թէշքիւաթը

Մախսուսայի հրոսակներու միջոցով գործադրուեցաւ հայ ցեղի բնաջնջումը:

ԶՕՐԱՎԱՐ ՎԷՀԻՊ ՓԱՇԱՅԻ ՎԿԱՅՈՒԻՒԻՆԸ

Կովկասի ռազմաձևատի վրայ Սսմանեան զօրաբանակի հրամանատար Վէհիպ փաշայի գրաւոր վկայութեան համաձայն "Երրորդ բանակի շրջանէն ներս Պէհաէտտին Շաքիր Պէյ կազմեց եւ գործածեց մ ա ղ ու լ մ ս ա գ ո ղ ծ ն ե ռ...Գործուած բոլոր խժոժութիւնները, մարդկային չարիքները, ոճիրները եւ անկարգութիւնները Պէհաէտտին Շաքիր Պէյի ձեռքին տակ կազմակերպուած դէպքեր էին մասնաւոր ծրագրի մը համաձայն եւ իրագործուեցան մասնաշատուկ նպատակի մը համար..."

"Բացայայտ է որ Ընդհանուր Դատախազները եւ դատական պաշտօնեաները... պէտք անուղղակի մեղսակիցներ նկատուին:"

Զօրավար Վէհիպ փաշա կը հաստատէ թէ Հայերէն յափշտակուած գումարները եւ արժէքաւոր ինչքերը կանխապէս գոյացած համաձայնութեան մը համեմատ կը բաժնէին մէկ երրորդի համեմատութեամբ կուսակցութեան, կառավարութեան եւ Թէշքիւթի Մախսուսայի միջեւ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՐՈՒԻԱԿՆԵՐ

Հայերը բնաջնջելու համար կուսակցութիւնը, կառավարութիւնը եւ պաշտօնեաները ամէն տեսակ պատրուակներ կը փնտռէին, եւ եթէ չգտնէին, ամէն կերպով կը հնարէին զանոնք:

Հազարապետ Ահմէտ Պէյ կը հաստատէ թէ սուտ են գայմագամներու կողմէ ղրկուած տեղեկութիւնները. "Գաւառի սահմաններէն ներս ոչ մէկ կաթիլ արիւն թափուած է որեւէ անհատի քթէն:"

Կեսարիոյ զօրաբաժնի հրամանատար հազարապետ Շէհապէտտին Պէյ կը հեռագրէ Անգարա իր անմիջական մեծաւորին. "Պահակախումբի հրամանատարը ինծի կ'իմացնէ թէ Պողազլեանի գաւառակին մէջ ոչ մէկ ըմբոստութեան շարժումի նշան կայ, թէ այս գաւառակի հայաբնակ գիւղերը մաքրագործուած են գայմագամի եւ գիւղախումբերու շահապնդու վերահսկողութեան տակ: Ոչ թէ միայն այս գաւառակի մէջ մնացած հայ ընտանիքներու գաւակները իրենց բնակած գիւղերու մէջ չեն շրջիր

այլ նաեւ չեն համարձակիր իրենց ոտքերը դուրս դնել իրենց դռներու սեմերէն: "

Անգարայի հինգերորդ զօրաբանակի հրամանատար Միրալայ Խալիլ Ինձայի Պէյ կը հեռագրէ Շէհապէտտինի. "Ճեր հեռագիրներէն յայտնի է որ ձեր նախընթաց հաղորդագրութիւնները չափազանց առաջնորդ էին: Հարկ է այսուհետեւ չհիմնուիլ գայմագամներու տեղեկութիւններու վրայ... Ի՞նչեւ ձեր նախընթաց հաղորդագրութիւնները չափազանցութիւններ կը պարունակեն, սակայն կարելի չէ ուրանալ քանի մը հայ հրոսակներու գոյութիւնը: Կը խնդրեմ որ կորովի եւ շուտափոյթ կերպով բնաջնջէք այդ հրոսակները եւ ինծի իմացնէք անոնց թուական կարեւորութիւնը, անոնց գէնքերուն քանակը գործոնք գրաւեցիք կամ պիտի գրաւէք...":

ԿՈՏՈՐԱՍԻ ԱՐԴԱՐԱՑՈՒՄԻ ՊԱՏՐՈՒԱԿ

Քաղաքակրթուած աշխարհի աչքերուն առջեւ Հայերու բնաջնջումի սսման եան պետութեան քաղաքականութիւնը պաշտպանելու եւ արդարացնելու համար քաղաքային եւ զինուորական իշխանութիւնները շրջաբերական հրամաններ արձակած են եւ պարտադրած են արձանագրել Հայքի կողմէ գործուած ոճիրներ, հասցուցած վնասներ, արդարացնելու համար կատարուած կոտորածները:

Ինվէրի շրջաբերականը կը հրամայէ. "Բացարձակապէս անհրաժեշտ է հաւաքել եւ կանոնաւորապէս օրէ օր պահել բոլոր ապացոյցները, բոլոր վաւերագրերը որոնք բնոյթ ունին աշխարհի աչքերուն առջեւ արդարացնելու մեր վերաբերումը եւ մեր այն միջոցները գործոնք որդեգրած ենք խորտակելու համար հայ յեղափոխական շարժումը, որպէս զի անոնք հրատարակուին... Ըմբոստներու անունները, անոնց լուսանկարները, անոնց մեզի պատճառած վնասները... պէտք է անպայման ոճիրներու մատեաններուն մէջ տեղ գտնեն եւ ամէն ամիս նոյն մատեաններէն օրինակ մը դրկուի ուղղակի ընդհանուր սպայակոյտին: "

Նոյնպէս քաղաքային իշխանութիւնը ներկայացնող ներքին գործերու նախարար Խալաթ Պէյ կը դրկէ շրջաբերական հրահանգներ բոլոր նահանգներու կուսակալներուն եւ կը յանձնարարէ անոնց հաւաքել "ըմբոստական շարժումներու մասին... վաւերագրեր կամ լուսանկարներ... հայ յեղափոխական ճգտում

ներուն վերաբերեալ..."

Միրալայ Խալիլ Րէձայի կը պատասխանէ Անգարայի կուսակալ Աթըճ Պէյի.
"Պատիւ ունիմ իմացնելու որ զօրակոչէն մինչեւ այսօր, [Անգարայի Գ] նահանգէն ներս Հայերը չեն փորձած որեւէ կարեւոր եղեւնափորձ:" Կը ղրկէ գէնքերու ցանկեր եւ խռովարար գրքեր:

ԺԳ. զօրաբաժնի հրամանատար Սիւլէյման Պէյ կը հեռագրէ իր անմիջական մեծաւորին. "Զօրակոչի սկիզբէն մինչեւ այսօր իմ իրաւասութեանս տակ ապրող Հայերէն ոչ մէկը... յարձակում կամ ըմբոստական շարժում կամ յեղափոխական գործ ըրած է:"

ՎԱՅՐԱԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Եոզղատցի երեւելի թուրք Միւսթէրի Րիճաթի վկայութեան համաձայն ոստիկանապետ Թէվաթիկ Պէյ Գում Գույու հայաբնակ գիւղի 150 տուները եւ 650⁵ աւելի բնակիչները այրեց. "Ողջ մնացող անմեղ մանուկները դաշոյնահար ընել տուաւ եւ հաւու պէս մորթեց եւ մորթել տուաւ:"

Շրջակայ գիւղերու իսլամ բնակիչները չկարենալով դիմանալ երկինք բարձրացող աղաղակներուն, Թէվաթիկ ղրկեցին պատուիրակուիւն^ը եւ ըսին անոր. "Այս արարքը իսլամական օրէնքին հակառակ է. ահ, Թէվաթիկ, մեզ ալ սպաննէ, բայց խնայէ սա հայ կիներուն եւ մանուկներուն:"

Թէվաթիկ պատասխանած է անոնց աղաչանքին. "Դուք իմ գործերուս արգելք կ'ըլլաք. եւ քաշեց իր ատրձանակը եւ վիրաւորեց անոնցմէ ոմանք, եւ շարունակեց իր վայրագ կոտորածը:"

Րատի Պէյ Սեբաստիոյ նախկին երեսփոխան Նուրէտտին Պէյի հետ կը շրջի Եոզղատի եւ Զորումի շրջանները. Շէյխլէր գիւղի մօտ "Լերան վրայ կը տեսնեն Հայերու դիակներ, գարշահոտ, եւ նեխած, նետուած գետերու մէջ, արդէն փտած վիճակի մէջ եւ կտոր կտոր եղած: Այս սարսափներուն առջեւ Նուրէտտին Պէյ եւ Րատի Պէյ անէծքներ կը թափեն:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Ն Կ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն Ն Ե Ր

Նահանգներու եւ գաւառներու թուրք պաշտօնեաները որոնք կը մերժէին

գործադրել իրենց ղրկուած՝ հայաստանութեան հրամանները, առ հասարակ պաշտօնանկ կ'ըլլալին եւ իրենց տեղ^{կը} բերուէին այնպիսի պաշտօնեաներ որոնք արդէն իսկ տրամադիր էին կատարելու կոտորածի հրահանգները: Անգարայի կուսակալ Մազհար Պէյ եւ Եոզղատի կառավարիչ ձէմալ Պէյ պաշտօնանկ եղան եւ իրենց տեղ բերուեցան ուրիշներ:

Մազհար Պէյ Րատի Պէյի հարցումին կը պատասխանէ. " Ներքին գործերու նախարարութենէն ստացած հրամաններս չհասկնալ ձեւացուցի. ~~քիտէք~~ որ ուրիշ նահանգներու մէջ տեղահանութեան գործողութիւնները աւարտած էին մինչ ես դեռ չէի սկսած գործադրել:

"Աթըած Պէյ հասաւ. ինծի հաղորդեց Հայերու տեղահանութեան, կոտորածի եւ բնաջնջումի վերաբերեալ ներքին գործերու նախարարութեան բերանացի հրամանը: Ես ալ իրեն ըսի. "Ո՛չ, Աթըած Պէյ, ես կուսակալ եմ, ոչ թէ չարագործ աւագակ. կը թողում ալժոռս. եկուր դուն տեղս եւ գործադրէ կոտորածի հրամանը:"

ձէմալ Պէյ պաշտօնանկ եղաւ 5 Օգոստոս 1915 ին եւ իր տեղ բերուեցաւ Բէմալ Պէյ որ արդէն կոտորած էր Պողազլեանի Հայերը, իսկ հազարապետ Սալիմ Պէյ պաշտօնանկ եղաւ Օգոստոս 9 ին:

Գ Ա Ղ Տ Ն Ի Հ Ր Ա Հ Ա Ն Գ Ն Ե Ր

Կեսարիայէն Շէհապէտին Պէյ Անգարայի հրամանատարին հեռագրեց 27 Յուլիս 1915 ին. "Պատիւ ունիմ ձեզի հաղորդելու որ Եոզղատի զինուորագրութեան հատուածի հաղորդագրութեան համաձայն 472 Հայերու առաջին կարաւանը, առաջնորդը, քահանաները, եւ երեւելիները ի գլուխ, ղրկուեցան երջանիկ պայմաններու մէջ Եոզղատ_Ձիլէ ուղիով: Երկրորդ կարաւանը վաղը ձամբայ պիտի ելլէ եւ թիւը առանձին պիտի հաղորդուի ըստ Եոզղատի զօրակայքի եւ զինուորագրութեան նախագահի հաղորդագրութեան:"

Եոզղատի նսակատան եւ հեռագրատան տնօրէն Կիրիտլի Հիւմի պաշտօնապէս կը վկայէ թէ Անգարայի պատասխանատու քարտուղար Նէճաթի Պէյ հեռագրալիով Սեբաստիոյ պատասխանատու քարտուղար Ղանի Պէյի կը պատուիրէ որ Եոզղատի առաջին կարաւանի Հայերուն յաւիտենական հանգիստը ապահովէ:

Հագարապետ Սալիմ Պէյ պաշտօնապէս կը վկայէ. "Առաջին կարաւանի առաջումի ընթացքին 472 տեղահանուած Հայերը կոտորուեցան Սեբաստիոյ կուսակալ Մուամմէր Պէյի հրամանով՝ հակառակ այն հրամաններուն որոնք տրուեցան իրեն [Թէվաիզ Պէյի Գ] Միւթէսարըձի եւ նուաստ ծառայիս կողմէ: Ինքն իսկ ընկերանալ որոշեց կարաւանին եւ յանդգնեցաւ անոնց [472 Հայերու Գ] փորել տալ հասարակաց փոս մը ինձէ Զայիրի մէջ տարագրուածները կոտորելու եւ թաղելու համար: Երբ իմացանք այս բանը, անմիջապէս դրկեցինք զինայրերու տեղապահ ձեւատ էֆէնտին ձիշղ այն վայրը եւ իրեն պաշտօն յանձնեցինք կարաւանը առաջնորդելու դէպի Սեբաստիա եւ ետ կանչեցինք գնդապետ Թէվաիզ էֆէնտին: Այսպէս սով կրցանք ոճիրին առաջքն առնել եւ կարաւանը ողջ առողջ հասաւ Սեբաստիա:"

Նէճալթի կանխապէս տեղեակ ըլլալով ձէմալ եւ Սալիմ Պէյերու բացասական տրամադրութեան, ինք անձամբ Զորում գնաց եւ ջանաց ուրիշ միջոցով գործադրել տալ կոտորածի հրամանը մինչեւ որ ձէմալ եւ Սալիմ Պէյերու պաշտօնանկութեան հրամանը հասնի բարձրագոյն իշխանութենէն:

Եոզղատցի Ապտիւլ ձէպպարզատէ էտիպ Պէյ, Սելեւկիոյ նարկին կառավարիչ, իր գրաւոր պաշտօնական վկայութեամբ կը հաստատէ թէ Անգարայի պատասխանատու քարտուղար Նէճալթի Պէյ հաղորդած էր Հայերու կոտորածի հրամանը Եոզղատի կառավարիչ ձէմալ Պէյի, որ մերժած էր կատարել ջարդի հրամանը:

"Կառավարութիւնը հրահանգած է Հայերը աքսորել կանխապէս որոշուած վայրեր եւ յիշեցուցեր է Նէճալթի Պէյի թէ ինք [ձէմալ Գ] չ'ուզեր գործել կառավարութեան հրամանին հակառակ, եւ թէ ինք բացարձակապէս հակառակ է Հայերու բնաջնջումին: Ասոր վրայ Նէճալթի Պէյ իրեն ըսած է. 'Թէեւ կառավարութեան տուած հրամանը երեւութապէս Հայերը աքսորել է, սակայն աքսորի բուն նպատակը Միութիւն եւ Յառաջդիմութիւն կուսակցութեան եւ ներքին գործերու նախարարութեան համար Հայերը բնաջնջել է եւ այսպէսով ծառայութիւն մատուցանել մեր հայրենիքին:"

ՋԱՐԴԱՎԱՅՐԵՐԸ ԿՈՐՈՇՈՒԻՆ ԵՒ ԿՈՏՈՐԱՍԻ ՊԱՇՏՍՆԵԱՆԵՐ ԿՍԱՆՈՒԱՆՈՒԻՆ

Եոզղատի զօրակայքի հրամանատար հազարապետ Սալիմ Պէյ դատաւորի առջեւ գրաւորապէս կը վկայէ եւ կը ~~հաստատէ~~ ^{յայտնէ} սպանդանոց որոշուած վայրերը եւ կու տայ շարդի համար նշանակուած պաշտօնեաներու անունները:

"Գայմագամ Բէմալ երբ Եոզղատ հասաւ, Սսման Քիւզլիմ Պէյ Կըզըլ Գոձայի քաղաքապետի պաշտօնէն հանուեցաւ:

"Զինայրերու հրամանատարի օգնական նուման պաշտօն ստացաւ Սորկուն ղիւղաւանի Հայերը կոտորելու:

"Քաղաքապետարանի տնօրէն Ահմէտ Էփէնտիի եղբայրը Րիզա Ջավուշ պաշտօն ստացաւ Սարայի Քըջանի Հայերը շարդելու:

"Ջարդավայր նշանակուած Բէլլէրի կոտորածներուն պաշտօնները վստահուեցան հետեւեալներուն. Եոզղատի որբերու տնօրէն Մէհմէտի, Պաքըրձի Հաձի Մահմուտի, Թէվփիզատէ Ապտուլլահ Շէվքիի, ղինայրերու գնդապետ Շիւքրիի, եւ Պողազլեանի դատաւոր եւ ժամանակաւոր գայմագամ Ալի Րիզայի:

"Խաշփինարի մօտակայ շարդավայրի տնօրէնութիւնը վստահուեցաւ դարձեալ Շիւքրիի, Իսմայիլի, Ահմէտ Ջավուշի, Ջափանգատէ Իսա Պէյի որդի ճէրվիշ Պէյի:

Հազարապետ Սալիմ Պէյ անմիջապէս կ'աւելցնէ. "Ամէնքն ալ իրենց պարտականութիւնը կատարեցին հնազանդելով իրենց մեծաւորներէն ստացած հրամաններուն համաձայն:"

ՏԵՂԱՀԱՆՈՒԻՑԻՆ ԵՒ ԿՈՏՈՐԱՍԻ ՊԱՇՏՍՆԱՊԷՍ ՆՈՅՆՈՍԱՍՏ

Տեղահանութիւն եւ կոտորած պաշտօնապէս նոյնիմաստ բառեր էին, մէկը միւսին տեղ փոխն ի փոխ գործածուած: Բէմալի եւ Թէվփիզի հարցաքննութեան ընթացքին Հարցաքննիչ Յանձնախումբի նախագահը կարդալ կու տայ Պողազլեանի ոստիկանապետ Խուլուսի Պէյի հեռագիրը, որ "կը յայտնէ փաստացի կերպով թէ մենք "տ ե ղ ա հ ա ն ե ց ի ն ք զ ա ն ո ն ք" գործածուած է մենք

"զ ա ն ո ն ք ս պ ա ն ն ե ց ի ն ք" ի տեղ:

"Ահա այս հաղորդագրութիւնը կը գործածէ "մենք տեղահանեցինք զանոնք"

ասացուածքը "մենք ջարդեցինք զանոնք" իմաստով: "Բնաջնջեցինք" իմաստով կը գործածուի եղեր "Տեղահանեցինք" բառը:

Քէմալի եւ Թէվփիգի կը հարցուի. "Ինչ ըսել է իրենց աքսորավայրը ղրկեցինք: "Ասոր իմաստը կոտորել եւ բնաջնջել է միթէ":"

Պողազլեանի զօրակայքի գնդապետ Մուսթաֆա կը հեռագրէ Անգարայի հրամանատարին. "Այս գիշեր... ձեռք անցուած Հայերէն 14 հոգի իրենց աքսորավայրը ղրկուեցան:"

Անգարայի զօրաբանակի հրամանատար Խալիլ Րէճայի հեռագրով կը հարցնէ. "Հաճէի՞ք իմացնել թէ վերոյիշեալները ինչ պատճառի համար եւ ո՞ր ղրկուեցան:"

Գնդապետ Մուսթաֆա կը պատասխանէ. "Պատիւ ունիմ ձեզի իմացնելու թէ վերոյիշեալ Հայերը կասկածելի ըլլալուն համար... տասնապետ Հիւսէին Աւնիի հսկողութեամբ ջարդուեցան:"

ԳԵՐՄԱՆ ԶՕՐԱՎԱՐՆԵՐ ԿԸ ՍՏՈՐԱԳՐԵՆ ՏԵՂԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Օսմանեան ընդհանուր սպայակոյտէն Գերման զօրավարներ կը ստորագրեն Հայերու տեղահանութեան հրահանգները. Անատոլուի Երկաթուղիի գծին ընդհանուր Տնօրէն Հեռ ժ. Կիւնթէր միամտօրէն կը դիմէ Օսմանեան Սպայակոյտի պետ զօրավար Վրից Պրոնզարդ խոն Շէլլէնտորփի, առանց գիտնալու որ ան ալ իր կարգին ստորագրած էր Հայերու տեղահանութեան հրամանը: Հեռ Կիւնթէր կ'ըսէ. "Մենք մանրամասնօրէն ծեծեցինք այս հարցը զօրավար խոն Պրոնզարդի հետ..."

"Հեռ Պրոնզարդ չմերժեց մեր կարծիքները որոնք հակառակ են Խուրթ կառավարութեան որոշումներուն, սակայն ան մատնանիշ ըրաւ այս խնդիրը, եւ թէ Հեռ Պրոնզարդ, իր [Պրոնզարդի Գ] մասնագէտ կցորդը, նկատեց թէ կարելի է գործադրել նախատեսուած ծրագիրը [Երկաթուղիի գծին հայ պաշտօնեաները եւ աշխատակորները տարագրել Գ]: Դեռ աւելի, ան խոստացաւ խորհրդակցիլ Գերման Դեսպանին հետ եւ զինուորական կցորդին հետ այս հարցին շուրջ... Ան այն կարծիքէն է որ եթէ ինք որոշէ հակառակ պայքար տանիլ այդ միջոցառումին դէմ,

ինք պէտք է միեւնոյն ատեն պատրաստուի հրաժարիլ եթէ չկատարէ իր տեսակէտը: "Հեռ Պոլիթիկ չբողոքեց պատերազմական նախարարութեան՝ յանձնարումբին առած որոշումներուն դէմ, այլ ինքն իսկ թոյլատրեց որ իր իսկ ստորագրութեամբ այս որոշումները վաւերացուին:"

Հեռ Կիւնթէր կ'աւելցնէ. "Օր մը մեր թշնամիները շատ մեծ գնով ձեռք պիտի անցնեն այս վաւերագիրը որովհետեւ մեր զինուորական առաքելութեան անդամներէն մէկուն ս տ ո ղ ա գ ղ ու թ ե ա մ ք պիտի կարենան ապացուցանել թե Գերմանները [առավարութիւն եւ զինուորական իշխանութիւն Գ] ոչ թէ միայն Հայերու դէմ եղած հալածանքները կասեցնելու համար ոչինչ ըրին, այլ նաեւ այդ մասին իրենցմէ տրուեցան որոշումներ, այսինքն՝ իրենց կողմէ ս տ ո ղ ա գ ղ ու ե ց ա ն:

"Իրողութիւնը այն է որ վաւերագիրը, որու մասին ջաշ պիտի լսուուի ապագային, կը կրէ ոչ թէ թրքական այլ գերմանական ստորագրութիւն մը, որ արժէք պիտի ունենայ նաեւ թուրքերու համար, ինչպէս զինուորական գործավարը մատնանշեց կծու բառերով:"

Պ Ա Շ Տ Ս Ն Ա Կ Ա Ն Կ Ա Հ Ա Յ Ո Ւ Յ Ա Կ

Հանրութեան դատաստանին կը յանձնենք հայ ընտանիքէ մը գրաւուած տան գոյքերու պաշտօնական կահացուցակը գնահատուած թուրք մասնագէտներու կողմէ եւ հաստատուած բազմաթիւ ստորագրութիւններով:

Թուրք Պատերազմական Ատեանը կարդալ կու տայ նոյն կահացուցակը Բէմալի, Թէվաիգի եւ Ֆէյեազի ներկայութեան: Ան կը բովանդակէ 470 կտոր առարկաներ գնահատուած 15,120 դահեկանի: Ատեանի նախագահը կը հարցնէ Բէմալի. "Թէվաիգ եւ Ֆէյեազ Պէյերը ակումբի անունով գնահատեր են ապրանքներու գինը, եւ Դ Ո Ւ Ն անկէ մեծ քանակութեամբ ապրանքներ առերես ԱՄԱՆՑ ՀԻՆԳ ՓԱՐԱ ՎՃԱՐԵԼՈՒ:"

Հայ վաճառական Աթանասեան տեղահանուած եւ կոտորուած է իր ընտանիքի անդամներուն հետ: Անոր տունը եւ կարասիները կը գրաւեն եւ Երիտասարդ Թուրքերու ակումբի կը վերածեն:

ԵՈՋՂԱՏԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՆԵՐՍԷՍ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆԻ

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ՄԱՏԱՆԻՆ

Թուրք Պատերազմական Ատեանը մասնաւորապէս կը զբաղի նաեւ Եոզղատի Առաջնորդ Ներսէս Դանիէլեանի եպիսկոպոսական մատանիով: Նախագահը կը հրամայէ մասնաւոր քննութիւն կատարել թէ ո՞ր եւ ե՞րբ մեռաւ առաջնորդը. թէ ո՞վ էր որ անոր մատէն եպիսկոպոսական մատանին հանեց, թէ ե՞րբ մատանին աճուրդով ծախուեցաւ եւ ո՞վ գնեց զայն որքան վճարելով:

Նախագահը կը հրամայէ. "Առաջնորդը ո՞ր սպանուեցաւ... Անոր մտի մատանին ինչպէս եւ ո՞ր անցաւ էվզաձի տնօրէն Կէյի ձեռքը... *Ննեցէք ստուգութիւնը եւ անմիջապէս հեռագրով իմացուցէք. թուղթերն ու վաւերագրերը շուտով մեզի ղրկեցէք:"

Եոզղատի կառավարիչը քննութիւն կատարելէ ետք կը հաղորդէ Պատերազմական Ատեանին. "Առաջնորդի մտի մատանին՝ Լ Ո Ւ Մ Ա Ր Բ Ի Յ Ա Ն Չ Ն Ա Ր Ո ՒՄ Բ Ի կազմակերպած աճուրդի ընթացքին երկու հազար երեք հարիւր քսան դահեկանի [812 տուար եւ յիսուն սէնթի 9] ծախուած է Կէյի պատասխանատուութեան տակ:"

Կէյ թուրք Պատերազմական Ատեանի նախագահի հարցումին պատասխանեց թէ ինք աճուրդէն գնած էր եպիսկոպոսական մատանին... անուշտ առանց դահեկան մը վճարելու:

Կ Ո Ս Ո Ր Ո Ւ Ա Մ Հ Ա Յ Ե Ր Ո Ւ Կ Ե Ն Ա Յ

Տիկին Ազնիւ Իբրանոսեան կոտորածէն ազատուեցաւ եւ հաշուակալ Վէհպի Պէյի տան մէջ մնաց ժամանակ մը: Կառավարիչ Քէմալ Պէյ եւ իր ժողովականները ամէն գիշեր Վէհպի Պէյի տան մէջ "Հայերու կենաց բաժակներ կը բարձրացնէին" եւ կ'որոշէին երկրորդ օրուան իրենց կատարելիք գործերը: Մինչ Տիկին Ազնիւ կիներու յարկաբաժինին մէջ մտիկ կ'ընէր անոնց խօսակցութիւնը եւ առած որոշումները: Ան Պատերազմական Ատեանի առջեւ կը վկայէ. "Ես պահուշտած էի այդ տան մէջ... Ամէն օր Քէմալ եւ Թէվֆիգ Վէհպիի տան այրերու յատկացուած բաժնին մէջ կը խորհրդակցէին..."

"Քէմալ. Այս կինը սուտ կը խօսի...

"Նախագահ. /Քէմալի կը հարցնէ/ Օղիի սեղաններու շուրջ խմբախմբանքներ չսարքեցիք:

"Ազնիւ. Այո՛, ես չեմ ^{ուրանար} ~~մտադրեցիք~~/ եղած բարիքը, բայց չեմ կրնար մոռնալ միեւնոյն ատեն որ անոնց հետ քու [Վէհպի Պէյի Գ] սենեակին մէջ կը խմէիք իրարու կրկնելով "Հայերու կենաց... Ես դրան ետեւէն մտիկ կ'ընէի:"

Աւելի մանրամասնութիւններ փափաքողները կրնան կարդալ "Եոզղատի Հայասպանութեան Վաւերագրական Պատմութիւնը" որ անգլերէնի պարզ համառօտութիւնն է: Հայերէն հատորը գրուած էր տարիներ առաջ, Պէյրուսի մէջ Եոզղատի հայրենակցական միութեան ատենապետին խնդրանքով՝ իբր յաւելուած նոյն գաւառի պատմագրին, որուն տպագրութիւնը կարելի չեղաւ շարունակել Պէյրուսի եղբայրասպան կոիւններու հետեւանքով:

Եոզղատի Հայասպանութեան Վաւերագրական Պատմութիւնը անգլերէն լեզուով գրուած է, մօտաւորապէս հազար էջերէ կը բաղկանայ: Հայերէն գրքէն գոյնալիք գումարը պիտի յատկացուի անգլերէնի հրատարակութեան:

Ապրիլ 24 էն մինչեւ Մայիսի վերջ եղած կանխիկ ապսպրանքները պիտի արժեն միայն 27, 50 տուար առաքումի ծախքով միասին: Մայիս 31 էն ետք գրքի գինը պիտի ըլլայ 35 տուար:

Թող փաքաքողները իրենց չէքերը գրեն Գրիկէթի անունով եւ ղրկեն հետեւեալ հասցէին

K R I E G E R
P.O. Box 357
Forest Hills, N.Y. 11375

Սահմանափակ օրինակներ հրատարակուած են այս գրքէն որուն մէջ փոքր պաշտօնական վաւերագրերը միայն կը խօսին:

Գարարնամէ

Ինճիսախընը ի՛իլան էտն "Իթթիհատ վէ Թերազգի" ձեմիյէթինին
 րէիսի ումոււմիսի Սաիտ Հալիմ փաշա իլէ, մէձլիսի ումոււմիսինին
 ա՛ազաի թապի՛իյէսինտէն օլան, Թալէաթ, Էնվէր, ձեմալ, Իպրահիմ,
 Շիւքրի, Խալիլ վէ Ահմէտ Նէսիմի, վէ քեաթիպի ումոււմիսի Միտհաթ
 Շիւքրի, վէ Ջիա Կէօք Ալի, Տօթթօր Բուսուլի, Քիւշիւք Թալէաթ, վէ
 Եինէ մերթէզի ումոււմի ա՛ազասընտան օլուպ "Թէշթիլաթը Մախսուսէ"յէ
 մէմուր պուլոււնան Տօթթօր Պէհաէտտին Շաքիր, Տօթթօր Նազըմ, Աթըն,
 Բիզա, վէ Թէշթիլաթը ԱՔԱՁՁՁՁՁ մեզթիւրէ էնձիւմէն իտարէսինէ տախիլ
 օլան էմնիյէթի ումոււմիյէ միւտիրի էսպազի Ազիզ, վէ մերթէզ գօման
 տանը սապըզը ձէվատ Պէյլէր հազըրնտա իձրա գըլընան թահազիաթը
 միւթէտամմին էվրազը իսթինթազիյէ վէ թէճէրըուաթը իլէ տիվանը
 հարպը էօրճի միւտտաի ումոււմիլիյինին մէսթուր իտտիանամէսի միւ
 թա՛ալա վէ թէտազիգ օլոււնտը:

Մեզթիւր իտտիանամէտէ "Իթթիհատ վէ Թերազգի" ձեմիյէթի
 պիրի փրօկրամա վէ Նիզամնամէլ տախիլիյէ միւսթէնիլտ գահիրի
 վէ ա՛ալէնի, տիկէրի թալիմաթը շիճահիյէ վէ մահրէմանէյէ միւպթէնի
 մէսթուր վէ խաճի իթի մահիյէթի միւթէլատէյի ձամի օլուպ տէլաիլ
 վէ պերահինի մէվձուտէ միւէտտասընտան շախսիյէթի մա՛անէվիյէսինին
 պիր սիլսիլէի գըթալ վէ ղարաթ վէ սուէի իսթիմալաթ իլէ մազնոււնը
 ալէյհ պուլոււնտուղը վէ իձրա՛աթը վազըրնտան միւթէվէլլիտ
 մէսուլիյէթի գանոււնիյէյի միւթահամմէլ օլմասը ձեմիյէթլէր
 գանոււնը ահթեամը սերիհէսիյլէ միւէյյէտ օլան ձեմիյէթի մեզթիւ
 րէնին պալատէ մեզթիւր էլ էսամի րուէսաի միւհհիմմէ վէ էրթեանը

միւթէնէնեմհիդէսինն մաս^պիհհիւ մազնունիյէթի իզահ վէ քէնտիլէրինէ
իսնատ օլունան ձէրաիմ պասթ վէ թէմհիտ էտիլմէթտէ քննաթիւթիք

+ վէ էզան ձիւմլէ կէշէն իւշ եիւզ օթուզ սէնէսի թէմմուզընտա
րուէսաի ձէմիյէթլէ պիլ իսթիշարէ ի՞իլան օլունան սէնէրպլէրլիք
իւզէրինէ ձէմիյէթին զի նուհուզ էրթեանընտան օլուպ հիրարլարընտան
տօլայը սիլթի ասթէրիտէն մաթրուտ էնվէր, վէ ձէմալ, վէ քէզա
հիրարի թալէաթ Պէյլէրլէ րուհեկասը Աւրօփանըն մէշղուլ օլտուզը
հարպը ումուսիտէն պիլ իսթիհատէ իզա՞ան վէ իզթիտար վէ աուի
վէտատա վէ հիթմէթ վէ րաէհէթլէ հալլ օլունմասը իձապ էտէն մէսաիլի
մուալլազա վէ զավաիլի միւստիլէյի հէր քէսէ իպրազը շիտտէթ
վէ հէր թարահա իլզաի տէհշէթլէ հալլ վէ հասլ սէվտասընա տիւշէթէթ
մուհատտէրաթը միլլէթ իւզէրինտէ թահավվիւլաթը ազիմէ վէ թէշէվ
վիւշաթը պի նիհայէյի միւնթաձ իհա՞ալ վէ իձրա՞աթը վէնիմէյէ
ձիւրաիթ վէ սուրէթտա քնն ամալը միլլիյէյի թաթմին մազսատըյլա
վէ հազիզաթտա իսէ պիր զաիլէի ուզմա իհտասս իլէ սէտաի միլլէթի
սուստուրմազ վէ պու հըրսաթտան պիլ իսթիհատէ իձրաի թահազգիւմ
վէ թէղալլիւպ իլէ իտտիխարը սէրվէթ վէ սաման էթմէք էմնիյէսի
իլէ հարէթէթ էյլէտիթլէրի վէ հարպը ումուսիյէ իշթիրազը պիր
թազըմ հիյէլ վէ տէսաիս իսթիիմալըյլա էմրի վազը հալընա կէթիւ
տիթտէն սօնրա թաթպիզի մէնվիյաթա պիլ իպթիտար, հարէթաթը հարպիյէ
սըրալարընտա մէզսաիտի խահիյէլէրինի մէվզիի հի՞իլէ իսալ
զարազըյլա խուսուսի վէ մախհի զօմիթէձէսինէ
սահիհէ 5

իհա՞ալ վէ հարէթեաթը իշթիղալ էթմէք վէ հապսխանէլէրտէն թախլիյէ
էթտիրտիթլէրի զավահիլի միւձրիմինն հարաթեաթը ձինայէթթեալ
նէլէրինէ էսասլար հազըրլամազ վէ պուշլարա էմավիր վէ թալիմաթ

վերմէք վե պիւթիւն պու գապիւ հաղթեալը խափիյէ իւէ Իսթանպօլտա
 իշթիղալ էթմէք իւզրէ "Թէշթիւաթը Մախսուսէ" նամը թահթընտա
 վիճուտա կէթիըտիթլէրի պիր գօմիթէտէնէմնիյէթի ումումիյէ միւտիըի
 էսպազը Ազիզ վէ մերթէզի ումումի ա՞զազսընտան Աթըճ վէ Տէթթօր
 նազըմ Պէյլէր ատէթա մերթէզ էրթեան հարպլիյիսի վէ մերթէզ գօման
 տանը ձէվատ Պէյ տախի անլէր թարաճընտան իթթիխազ օլուենան մուզար
 ըրերաթըն թաստիք վէ թաթպիզիսի իճա էտիպ իսթիխտամ էյլէտիթլէրի
 էշխասա թիւլիյէթլի փարալար թէվզիի վէ մանաթըզը մուսթէլիճէյէ
 սէվզ վէ ի՞իզամ վէ Տէթթօր Պէհաէտտին Շաթիր կիպի ըուէսասընա
 շիճրէ միճթահալարը վէրիպ էմըլէրինիէ օթօմօպիլլէր, մէպզուլլէն
 նուզուտ վէ էվազիմի թախրիպիյէ թէվտիի վէ թախսիս էյլէմիշ վէ
 պու վէճհլէ իթթիհատ վէ Թերազզի ձէմիյէթի ըուէսասընըն մէզասի
 տինի կիզլի պիր ուսուլ տաիրէսիստէ թէնճիզ վէ իճրայա գօյուլմըշ
 օլտուզլարը տերմիյան օլուենմազտատըր, պու գօմիթէնին թաշրայա
 տաղըթտըղը էճրատընտան պազըլարը ըէիսլէրինին թէլթին վէ իշարէթ
 լէրի վէ ախըր մահալլէրին իթթիհատ վէ Թերազզի մուրախխասլարըյլա
 ձէմիյէթի իճթիճա՞ա ղարազըյլա միւթի վէ մուենգատ պազը մէմուրին
 իլէ սաիզէի սաճվէթ վէ եա իլճայի ձէհալէթլէ անլէրէ իլթիհազ
 էտէն մըզտարը փէք թճճճճճ զալիլ պազը էշխասըն տէլալէթ վէ մուա
 վէնէթիյլէ թազթիլի նուճուս, նէհպի էմվալ վէ նուզուտ վէ իհրազը
 մէպանի վէ էճսատ, հէթթի ըրզ իշթէնճէ վէ էզա ճէզայիհիսի իզա՞ա
 էյլէտիթլէրի պու մէսաիպէ հէտէճ օլալնլար պիւա թէճրիզի ձինա
 վէ մէզհէպ վէ էպնայի մէմլէթէթ օլուպ պու մէյանտա մաղտուրինին
 գըսմը միւհիմմի կերչի երմէնիլէր իսէտէ գըսմը թիւլլիսիտէ անա
 սըրը սաիրէ պէ պիլ խասսա հէր վազըթ վէ հէր երտէ Թիւրթլէր օլտուզը

Պէհաէտտին Շաքիր Պէյէ խիթապէն 150 նօմրօլու բարարը միւհթէվի
 "Ղալաթալը Խալիլին բօմիթէձէ թէձգիյէսի մաթլոպէպտըր, էմանէթ
 փօսթախանէտէն իսթիրտար էտիլէձէք, իձապընտա էհալիյէ վէրիլէձէ—
 յինին թէպլիղի", իպարէսինի վէ գիյրինտէ "Ագիգ, Աթըն, Նագըմ"
 իմգաի գաթիլէրինի հավի վէ ալթընտա "Մուվաճըգտըր. ձէվատ", թաստիգ
 վէ իմգասընը վէ տահա ալթընտա "էսպապը խըյանէթ փարա թօփլամագ"
 իպարէսինի շամիլ օլան վարագա իլէ սապիթտիր. պու բարարնամէնին
 մէրպուէթը վարագա իսէ քէյճիյէթին "Արթուէնտէ, Պէհաէտտին Շաքիր
 Պէյէ պիլգաթ հալլ օլու նաձագտըր", իշարէթիյլէ "Ա. ձէվատ"
 իմգասըյլա շիճրէլի թէլէկրաճլա էմր վէ իշաճար օլու նտուղը իրաէ
 էտէր:

"Թէշթիլաթը Մախսուսէ" տէ ճիրարի էնվէր Պէյին ամուձասը
 Խալիլ փաշանընտա մէրթէգ բօմանտանլըղը ք գէմանընտա տախիլ պու—
 լու նտուղը վէ "Թէշթիլաթը" մէգթիւրէնին իթթիհատ վէ Թէրագի
 ձէմիյէթիյլէ իրթիպաթընա "Թէրթիպ նօմրօ 10, վէսիգա 4/, Միտհաթ
 Շիւքրի Պէյէ խիթապէն Եազըլան "Խալիլ, Նագըմ, Աթըն, Ագիգ" իմգա—
 յարընը հավի վէ 59 նօմրօլու թէգթէրէ տէլիլ վէ պու ուղուրտա
 սէրկէրտէ ձէմի վէ թէպարիթ վէ մահպուսլարը թախիլյէ էթտիրտիթ—
 լէրինիէտէ մումաիլէյհ Խալիլ Պէյին իգմիթ մութէսարըճլըղընա
 կէօնտէրիլէն 67 նօմրօլու թէլէկրաճը պիւրհանտըր.

"Թէշթիլաթը Մախսուսէ" յէ մէվատտը թախրիպիյէ վէրիլտիյինի մումա—
 իլէյհ Խալիլ Պէյին հարպիյէ տաիրէսի միւտիրիյէթինին 68 նօմրօ
 իլէ 16 Թէշթիլաթի Սանի սէնէ 80 թարիխինտէ Եագտըղը թէգթէրէ կէս—
 թէրմէթտէ վէ պու նա միւմասիլ վէսաիթէ "Թէշթիլաթը Մախսուսէ" նին
 էվրագը միւթէպագիյէսի մէյանընտա թէսատիւն էտիլմէթտէ պու նուսլա

պէրապէր թէտգիգաթը վազըատան պու տաիրէյէ աիտ էվրագտան պիր գըսմը միւհիմմինին վէ մերթեգի ումուսինին պիւթիւն էվրագ վէ տէճաթիրինին աշըրըլտըղը անլաշըլմագլա վէ հաթթա էմնիյէթի ումուսիյէ միւտիրի էսպազը Ազիգ Պէյին Թալէաթ Պէյին իսթիճասընտան էվվէլ տաիրէտէն ալտըղը մալիւմաթ վէ մուխապէրաթը միւհիմմէյէ պաիր տօսիէլէրի ինճիսալընտան սօնրա իատէ էթմէտիյի տախիլիյէ նէգարէթի ձէլիլէսինին թէգթէրէսի միւնտէրէճաթը վէ շէհատաթը մագպութէ տէլալէթիյէ սու պութ պուլմաթա /թէրթիպ նօմրօ 81/ ի իլանը հարպտան խայլը միւտտէթ ագտէմ հարէթեաթը հարպիյէյէ նիյէթ օլուճտուղը վէ պուճուճ ձէմիյէթճէ գաստ վէ արգու օլուճտուղը 17 Աղօսթօս 80 թարիխինտէ թեաթիպի ումուսի Միտհաթ Շիւթրի Պէյին իմգասըլա վէ երգրուճ վալիսի վասը թասըլա Պէհաէտտին Շաթիր Պէյէ օլան իշաճարտան իսթիտլալ օլուճմագ տատըր :

Տիարպէթիրտէ իճաճ էտիլէն գըթալ Ֆէճայիին Ֆիրարի Թալէաթ Պէյին իղմագ վէ թէշվիգիյէ թէվալի էյլէտիյինի /թէրթիպ 8 վէսիգա 1/ Զօր Միւթէսարըլճը Ալի Սուատ Պէյին միւմաիլէյհ Թալէաթ Պէյէ թէշիտէ էտիպ միւնտէրէճաթը վալի վէ եավէրիյէ գօմիսէր Մէմուհհըն ի իտամճն թէճգիյէլէրի վիճուպընա տաիր օլան շիճրէլի թէլէկրաճ նամէնին "հըճգ" իշարէթիյէ իպթալը թէյիտ էտէր :

Տախիլիյէ նէգարէթի գալէմի մախսուս միւտիրի իհսան Պէյ Բիլիս գայմագամը իթէն, Տէրսէատէթտէն Հալէպէ կէօնտէրիլէն Ապտուլ Ահատ Նուրի Պէյին թէհճիրին իմհա մագսատընա միւսթէնիտ պուլուճտուղը վէ "Թալէաթ պէյլէ թէմաս էթտիմ իմհա էմրլէրինի պիլգաթ ալտըմ մէմլէթէթին սէլամէթի պուճտատըր", տէյերէթ թէնտիսինէտէ իգնաէ չալըշտըղընը իթեան էյլէմէթտէտիր /էվրագը իսթինթագիյէ սահիճէ 15/ :

Պրուսա թեաթիպի մէսուլը Տօթթօր Միտհաթ Պէյին Պօլու

իսթեմէյիզ դատապը իլնհիտէն գորգարըզ, քիւնքը իլէ հիւթիւմէթ
 փայտար օլուըր գուլմ իլէ փայտար օլմազ. աման ընձա էտերիզ
 պիզիմ վիլայէթտէ պէօյլէ պիր մուսամէլէ եսփըլմասըն" տէտիթլէրի
 վէ վալիի միւշարիլէյհ ձանիպիտէն պէօյլէ պիր հալէ գաթիէն
 մէյտան վէրիլմէյէձէյի պէյան վէ թէմին էտիլմէսի իւզերինէ
 մէսէրրէթլէրինտէն կէօզլէրի եաշատարազ կիթտիթլէրինի իթինձի
 մէրպութըն օնպէշինձի սահիթէսինտէթի պէյանաթը թահրիրիյէ իլէ
 միւլէյյիտտիր:

սիւնակ թ ա.

"Թէշթիլաթը Մախսուսէ"նին վէ անա մուլհաթ պազը ժանտարմա
 լարըն երզրուս վիլայէթի միւլհազաթընտա երմէնիլէրի օլան թէատ
 տիյաթ վէ թէձավուզաթընը թէվզիհ էտէն Թահսին Պէյ էսէնտինին
 15 Թէմուզ 881 թարիխի շիճրէլի Թէլէկրահնամէսի "Ճայըզ նա
 մընտա պիր միւլազըմըն Արապեանըն տէօրթ գըզընը ալտըղընը վէ
 միւլազիմ Բեամիլ էսէնտինինտէ 1868 վէ օթուզ պէշ եիւթ էշեա
 վէ փէթ չօթ միւլէվհէրաթ չալտըղընը փարա վէ գատըն ընգալէթինին
 փէթ խէձալէթ ավէր վէ մէրտլիյէ մուխալիճ օլտուղուընը վէ պու
 հալլար խաթիմէ վէ պիլ խասսա "Թէշթիլաթը Մախսուսէ" նամը ալ
 թընտա թէօրէյէն չէթէլէրէ հեր թարահտան նիհայէթ վէրիլմէսի վէ
 Մամուրէթ Ուլ Ազիզ վալիսի պիւթիւն եօլլար գատըն վէ չօձուզ
 ձէնազէլէրիյլէ տօլուտըր, տէճն էթմէյէ եթիշմէյօրուզ, տէյօր
 մէրտլիյիմիզի թարիխի միլլիմիզի մուհահազա էթսէթ էյի օլուըր
 ձիւմլէլէրի միւհթէվիտիր", /Թէրթիպ 8, վէսիզա 4/ : Իշպու
 թէլէկրահնամէնին մէձլիսի մէպուսանըն պէշինձի շիւպէսինտէ
 Յիրարի Թալէաթ Պէյէ աիտ էվրազ մէյանընտա պուլուընմասը Զօր
 միւթէսարըըճը Սուատ Պէյին պալատէ գիթրի կէշէն շիճրէլի Թէլէ
 կրահնամէի միւհիմմէսինին քէյճիյէթ վէ մագսատը հըճազ վէ իպթա

Լընը Թէէյիտ էթմէթտէտիրօ

Երգրուամ Թէէյիտ թը Մախսուսէ րէիսի Պէհատտին Շաքիր Պէյ
 Իմգասըյլա Մամուրէթ Ուլ Ազիզ վալիսի Սապիթ Պէյէ Նազըմ Պէյէ
 աիտ օլմազ Իւզրէ քէշիտէ գըլընան վէ Տօթօկրահիսի տօգուգուենը
 Թէրթիպտէ պուլուենան շիֆրէլի Թէլէկրահնամէնին միւնտէրէձաթը
 "Օրատան սէվզ էտիլէն էրմէնիլէր Թասաիյէ օլուենոյօրմը Եօզսա
 նէֆի վէ Թէղրիպ օլուենտուղուենը պիլիտիրինիզ էշխասը մուգիրրէ
 Իմհա էտիլիյօրմու, Եօզսա Եալընըզձա սէվզ վէ Ի'իզմամը օլուէթու
 յօր, վազիհէն պիլտիրինիզ, գարտաշըմ", սուրէթիտէթի մուամիլէյհ
 Րէսնէլի Նազըմ Պէյին օ սըրատա Մամուրէթ Ուլ Ազիզ Իթթիհատ վէ
 Թէրազզի միւնտէթթիշիլիյիտէ վէ էլէէվմ հալը ֆիրարտա պուլուենմասը
 "Թէէյիտ թը Մախսուսէ" նին Իմհա վազիֆէսիյլէ մէշղուլ ձթ օլարազ
 ձէմիյէթլէ Իրթիպթը միւնտէթթի վէ սաիգտէնտիրօ

Սամսուսն քեթիպի մէսուլը Րիւշտի Իմգասըյլա Իթթիհատ վէ
 Թէրազզի մէրթէզի ումուսիսիննէ շէթիլիպ Միտհաթ Շիւքրի Պէյ Թարա
 Ֆընտան "Թէէյիտ թը Մախսուսէ" յէ մէմուր Տձթօր Նազըմա 16 Բ Գա
 նուենը Եվվէլ ԵՅՑ Թարիլիտէ հէվալէ էտիլէն Թէլէկրահնամէ տախի
 "Պէշիւնձի շէթէ օլարազ Թուհան Աղա Պօմանտասըյլա էլլի պէշ քիշի
 Լիթ պիր շէթէնին մօթօր Իլէ Եօլա չըզարըլտըղընը" միւպէյյին
 օլմասը "Թէէյիտ թը Մախսուսէ" Իլէ ձէմիյէթին Իրթիպթ վէ միւնա
 սիպէթինի վէ շուպպթ'ը ձէմիյէթիտէ Եթէտէնպէրու շէթէլէրթ
 Թէրթիպիյլէ Իշթիղալ էթտիթէրի մուսավվարտըր, Եինէ պուենը
 Միւէյյիտ "Պալըթէսէր Իթթիհատ վէ Թէրազզի միւնտէթթիշի Մուսա
 Իմգասըյլա 20 Թէշրինի Սանի ԵՅՑ Թարիլի Միտհաթ Շիւքրի Պէյէ
 միւրսէլ վէ Տօթօր Նազըմա մուհավվէլ մէթթուպ միւնտէրթէձաթը
 այրըձա տաքիլիյէ նէզարէթիյլէ ձէմիյէթին պու շէթէլէրթլէ մէշղուլ

Աւար

Աւար

8
5.1.19

Լատինի շէհատե սթրզար մուսթանթըզուղընձա ձելպ վե
իճատեսի իսթիմա վե զապթ էտիլեն սթրզար մեվթի
թմանտան վե շիւպե ըէիսի էսպագ Սալիմ էճէնտիսին
իճատեի վազըասըտըր:

9 Գանուենը եվվել 885:

Բայսերի Ֆըրզա թմանտանլըղընտան միւպալաղ, վե 18 Ռեձէպ
888 վե Մայիս 881 Գանուենըն պիրինձի մատտեսիստե, վազթը սէճերտե
օրտու վե զօլ օրտու, Ֆըրզա թմանտանլարըյլա, պուենլարըն վեթիլ
լերի, վե միւսթագիլ մեվթի թմանտանլարը, էհալի թարաճընտան հեր
հանկը պիր սուրեթլէ էվամիրի հեթիւմեթե, վե միւտաճաի մեմլէթեթ
վե մուհաճագաի ասայիշե միւթեալլըզ իձրաթ վե թերթիպաթա զարշը
մուխալէճէթ, վե սիլահլա թեճավուզ, վե մուզավեմեթ կեօրիւլլերսե,
տերագապ գուվվաի ասթերիյէ իլէ էն շիտտեթլի թ սուրեթտե թետիպաթ
եպիմաղա, վե թեճավուզ վե մուզավեմեթի էսասընտան իմհա էթմէյէ
մեզուեն վե մեճպուը պուլուենտութլարընա, իթինձի մատտեսիստե մեզթիւթ
թմանտանլար իճապաթը ասթերիյէյէ մեպնի, վե եա ձասուսլըզ վե
ձիւնայեթլէրիսի հիսս էթտիթլէրի գուրա վե զասապաթ էհալիսիսի
միւնճերիտեն, վե եա միւճթեմիէն տիկեր մահալլերտե սեվզ վե իսթան
էիէ էթտիրեպիլիլեր:

Վե 22 նիսան 881 թարիսլի գէյլնամե իլէ միւպալաղ Գանուենը
մուվազաթըն պիր մատտեսիստե 19 վե 20 եաշլարընտաթի էճրատտան
մատտե, էլի սիլահ թութապիլէն էճրատըն սիլահ ալթընա ալընմասընա
հարպիյէ նեզարեթիսին մեզուեն, վե պու թեշթիւթըն էն գիյատե
շօզ օլան մահալլերտե թեթպիզ էտիլէձէյի պիլիթիլլէն:

Վե 5 Մարտ 881 վե 29 նօմրօլու մահրեմ էմրին իւշիւնձիւ

մատուցանելու հետ կապված միջոցառումները վե մուծապասըր պուլուումազլա պերապեր պիլիպիլ թեճավուզ իմարաթը կեօրիւմէյէն եերլէրտէ էհալիյի թետհիշ էտէճէթ թազիիզաթտան իճթիճնապ,վէ պու սուրէթլէ իթասթ սէտազաթտան այրըլմամըշ օլանլարըն զարար կեօրմէյէճէթլէրի զանաաթը թազվիյէ էտիլմէլի, վէ էհալիյի եէէսէ տիւշիւրէրէթ ասապիյէթլէ սէվզէյլէմէմէլիտիր:

18 Թեմուզ 881 վէ 198 շիճրէտէ ասայիշ վէ ընզըպաթա նիճ միւթէալուզ իշլէրէ մէմուրէյնի միւլթիյէտէն հազը միւտախալէսի օլմատըղը, վէ պիւթիւն մէսուլիյէթ միւնհասիրէն ճիհէթի ասթէրիյէյէ աիտ օլտուղը, վէ եաղմակիրլիյէ մէյտան վերիլմէմէսի, վէ միւթէ ճասըրլարընըն հապը ասթէրի մէմուրլարըն գուզվէի մուսալըհալարընա սահիպ օլմասը, վէ թէնտի էմիրլէրի խարիճիճտէ հիշ պիր իշ կեօրմէմէլէրի Ծոզղատ, Զօրուճ սանճազլարը տախիլիճտէթի մուզիր վէ շիւպհէլի էրմէնիլէրին Բայսէրիտէ եաիրլտըղը կիպի ուսուլէն վէ մունթազամէն Բայսէրի թարիզիյէ մէնճալարընա սէվզ վէ թէպիիտ էտիլէն վէ էտիլէճէթ օլան էրմէնիլէրին մալ վէ ճանլարընըն թէմա մըյլա մուհազազասընա սօն տէրէճէ իիթիճնա վէ նազարը էհէմիյէթէ ալընմասը վէ ույղուսուզլըղա մէյտան վերիլմէմէսի:

վէ 20 Թեմուզ 881 վէ 198 նօմրօլու շիճրէտէտէ մա աիլէ կիտէճէթ էրմէնիլէրին օրատաթի էմվալ վէ էմլազը էմրի մուճիպիճէ էմվալը մէթրուքէ գօմիսիօնը թէշթիլ էտիլէրէթ սաթըլմասը, վէ էսմա նընըն սահիպլէրինէ թէսլիմ էտիլմէսի, վէ պու կիպի նէճի էտիլէ ճէթլէրին մալ վէ ճանլարընըն թահթը թէմիճն վէ մուհաճազատա պուլոււն տուրմասը էհէմիյէթլէ մասլահաթ իճապընտանտըր:

Հիյնի նազլ վէ սէվզլէրինտէ զինհար եաղմա, վէ թեճավուզ կիպի ահվալը զայրը լաիթէ վուզուընա մէյտան վերիլմէմէսի, վէ նէճի

մուսմէլէսի գանուէն մուճիպինձէ գօմանտանլար թարանընտան իճրա
 տիլէճէյինտէն մէսուլիյէթի մատիյէ, վէ մանէվիյէնին տախի գօ
 մանտանլարա րաճի պուլուստուղուստան օնա կէօրէ մուգթէգասընըն
 իճասը, վէ պուէնա միւմասիլ միւթէատտիտ, վէ միւէթթէտ էմրլէրլէ
 ատալէթ տախրէսիստէ իճայի մուսմէլէ տիլմէսի էմր պույուրուլ
 մազտա, վէ էվամիր սուրէթլէրի միւթէսարըճլըգ մազամէը ալիսինէ
 գիյլէն թազտիմ տիլէրէթ, էլ պիրլիյի իլէ իճայը հէօսնիւ խըտմէթէ
 սաի, վէ դայրէթ տիլմէթտէ իտի:

Հայճաթի ամալը խասիսէ վէ դայրը մէշրուէ իլէ գէնկին
 օլմազ հէվէսինէ մուգատտէս վաթաննն շան վէ շէրէճ վէ նամուս
 վէ վազարը միլլիյի Ֆէտատան շէթինմէյէն պազը էշխասը, վէ պիթաիս
 սիս իթթիհատ վէ թէրազգի ճէմիյէթի մալումէի մէօհթէրէմիսինէ
 շէրէճ վէ ինթիսապլա միւթէթէլէթ թիմսէլէր ւէվա սայիշինին իսլալը
 իշիւն թէրթիպաթը Ֆէսատիյէյէ թէշէպպիւս էտէրէթ, էրմէնիլէրի
 ւէթէլէյէպիլէճէթ րէսմի վէ դայրը րէսմի մուսարրա իշարաթլա
 մազամաթը իշղալ, վէ հէօթիւմէթին էրմէնիլէրի գարշը մաարուզը
 գանուէնը թաթլիգ էյլէմէսի էսպապընը վէսաիթի միւթէմէլէի մէվճու
 տիլէրիյլէ իհզար էտիյօրլարտը, պու վասըթա իսէ իթթիհատ թէրազգի
 ճէմիյէթինին թեաթիպի մէսուլը նէճաթի Պէյ իտի, փօլիս վէ գապըթա
 իճատէլէրինէ աթճէն վէ Ֆըրգա գօմանտանլըղընա րէ՛եսէն, վէ պազը
 իսթիլամաթա ճէվապէն Եոզղատ էրմէնիլէրինին թաշնակսիօն վէ Հնշակ
 Եան գօմիթէլէրիյլէ պիր ալազասը օլմատըղը պիլ տէճա՛աթ արգ էտիլ
 միշթէն, էշխասը մէրգումէնին նէճաթի Պէյ վասըթասըյլա գօլ օրտու
 վէ Ֆըրգա գօմանտանլըզլարը նէգտինտէթի թէշէպպիւս, վէ տէլալէթ
 ւէրի իլէ Եոզղատա մէվհոււմ պիր էրմէնի գօմիթէսինին մէվճուտի
 յէթինէ մազամաթը մաարազէ իգնա էտիլէրէթ, էսլաթհա թահարի վէ

տերձի վե միւթեազըպէն երմենիւերին նեօիսի եմուերինի իսթիհասաւ
էյլէտիթլերի կիպի իձրասթը հեօթիւմէթի թէնդիտ եօլլու պազը էշխաս
թարահընտան մեմուերէյնի ընդըպաթիյլէ վուզու պուլան թարուզ վե
թէհտիլլերտէ մեվձուտ վե մահնուզ ըեսմի ըափօրլարլա սապիթտիրօ

երմենիթ գուերասընտան պազըլարընտա իձրա էյլէտիյի կէշթի
կիւզար էսնասընտա գօմիթէյէ մէնսուպիյէթլլերիյի պեհանեսիյլէ պիլա
տէլիլ վե իմարէ իմհա էթտիրտիյի երմենիւերլէ թեսթինի աթշ էամէյէն
ժանտարմա թապուր գօմանտանը եիւզպաշը թէվձիդ եօնեստինին իշարընա
աթեէն մազամը միւթէսարընիյէ 18 Հազիրան 881 թարիխիյլէ ալընան
թէզթերէտէ տօգուզուճու ամէլէ թապուրընտաթի եթմէնի էօրատընըն
հարազաթը իիթիլալիյէ իշթիրադ էտէձէթլերի թաժաթիլէն շայը օլտու
ղը պէյանըյլա էօրատը մերգուեմենին Գըր Շէհրի լէվասը տաիլիինտէթի
թապուրը մեզթիւրըն իւշիւնձի տօրտիւնձի պէօլիւթլերինէ իիզամ
էտիլմէլլերինի իսթիրհամ էյլէմէթտէ օլտուղը վե պու սուրէթլէ
մերթեղ լէվա ասայիշիինն անգարիպ իհլալ էտիլէձէյի իհասս էտիլ
մէթտէ իտիօ

Մուպէլլիդ էվամիր տաիրէսինտէ իձրաի հարէթէթ էյլէմէսի
պիլտէօասաթ թարահը միւթէսարիօիտէն էմր պույուրուլան միւմաիլէյհ
եիւզպաշը թէվձիդ եօնեստինին թէձավուզ մերձիի Սիվաս վալիսի Մուամ
մէր Պէյտէն թալիմաթ իսթէմէթլէ, վե միւթէսարըն Պէյի իշթիթայէ
գալըշմասը ձէսարէթիինն պէօլիւթ պիր միւտիւրըտըր. Սարը Համգալի
Զիթթլիկի վուզուաթընտա 18 երմենիինն գաթլը վե պէշիինն ձերհի
իւզերինէ մահալլը վազըրայ ազիմէթ էտէն մեմուերէյնի ատլիյէնին
մազնուենէն տերտէսթ վե թձձթթ թէվզիօ էթտիրտիթլերի էշխասը
հապսխանէտէն երմենիւերին սեվգի էսնասընտա սալըվէվրերէթ. վե
ձիհէթի ատլիյէձէ միւձրիմիյէթ գարարըյլա հապսխանէտէ մեվգուհ

երմենիւների Ձալանը գարիյեսի ձիվարընտա իտամ էթտիրերէք, հախսխանէտէն Կիրար էթմիշլեր/տիր, ԵՕԼԼԸԸ ձիհէթի աալիյէյիտէ իղճալէ ձերաէթ էթմէսի խօնրիզլիթտէթի ձէսարէթինին միիպարըտըրօ:

Իլք գաճիլէ օլարազ սէվզ էտիլէն 472 նէճէրին "քի պուսնլար Սիվաստա վալի Մուսամէր Պէյին էմրիլլէ գաթլ էտիլմիշլերտիր", հիյնի սէվզինտէ միւթէսարըճ Պէյլէ թարաճ աճիզէթտէն վերիլէն էմր խիլաճընտա ըէյի խօտըյլա մէզթիւր գաճիլէ էճրատընը գաթլ վէ իմհա էթտիրմէք քի կիպի պիր ձուրաէթլէ պիլիթ գաճիլէ իլէ կիթտիյի վէ ինձէ Ձայըրտա խանտէք գազտըրարազ մազթէլ իհզար էթտիյի անլաշըլմասը իւզէրինէ, ժանտարմա միւլազիմի ձէվապ էճէնտի մէզթիւր գաճիլէյի սալիմէն Սիվասա կէթիւրմէք իւզրէ աճիլէն իիզամ էտիլերէք, գօմանտանը միւմաիլէյհ կերիյէ ձէլպ էտիլմիշ վէ պու սուրէթլէ վազըայի ձինայինին հուտուսուսնիթ մէյտան վէրիլմէյերէք սալիմէն Սիվասա սէվզլերի գապիլ օլմուշտուրօ:

Պօղազլեան գայմազամը միւթէսարըճ վէթիլի Քէմալ Պէյզէմանընտա իսէ, մէյտանը պիապիլէթիւն պօշ պուլան միւմաիլէյհ մաիյէթինին իրթիզապ էթմէտիթլերի զուլմ /զալըմ/ վէ շէնայէթ գալմամըշ, վէ հաթթա թէնտիսիլլէ հէմճիթիլերինին պու պապտաթի իճրաաթը ձանիյասէնին ձէնէթմէքան Եավուզ Սուլթան Սէլիմին հարէզաթը ձիհանկիրանէի շէհամէթինտէն տահա պալաթէր թութտըրը մէվսուքէն իշիտիլմիշ, վէ հէր մէճլիստէ միւլաթաթտէն պէյանտան շէթինմէտիյի կէօրիւլմիշտիրօ:

ժանտարմա ղէ տաղիլլէ Քայսերիյէ սէվզ էտիլէն ձավլատ տէյիրմէնի ձիվարընտա տիւչարը թաարուզ օլարազ սէթսէին նէճէրտէն եալընըզ օն իթիսի թախլիսի կերիպանէ մուվաճնազ օլուպ միւթէպաթի ալթմըշ սէթիզինին նէ օլտուզլարը պիլինէմէյէն, վէ Պէպէք երմէնի

գարիյեսիսին թէքալիսի հարպիյէ գախիրիսին Անգարայա նազլ իլէ,
 գարիյէլէրինէ ավտէթ էտերթէն Տէտիթ վէ Տէրխանլը գարիյէլէրի ձի-
 վարընտատիւշարը թաարուզ օլարագ, Հալթալը Ջայըր նամ մահալտէ,
 օն պէշի Գըզըլ Գօձա միւտիւրի Օսման նազըմ Պէյլէ Ջօրուժ միւտիւրէ-
 գէսի թազըմ գօմանտանը Պէհձէթ վէ տահա պէշ ալթը ժանտարմա թարա-
 ճընտան մաթուլէն պուլուսուպ, թանգիմ էթտիթլէրի գապթ վարագա-
 սըյլա թէշանամէտէ մէրգուժուսըն Եօլտան կէլիպ կէշէն մէձհուլ
 էլհէվիյէ արապաճըլար թարաճընտան էօլտիւրտիյի պէյան, վէ ժանտարմա
 թապուր գօմանտա վէթիլի Ահմէտ էճէնտիսին (թապուր թեաթիպի) մազամը
 միւթէսարըճիյէ թազտիմ էյլէտիյի թազրիրէ ըպթէն մազամը միւշարի-
 լէյհատան մէմուրիյէթի աճիգիյէ հավալէ վէլհալէթու հէգէ հընգ
 էտիլմէթտէ օլան էվրագը անարշիսին տերէճէսիսի իսպաթա թանի օլուպ
 Գայմազամ Բէմալ Պէյին վուրուտըյլա Գըզըլ Գօձա միւտիւրի Օսման
 նազըմ Պէյ միւտիւրիյէթնտէն ալտըրըլարագ Գըզըլ Գօձա գուրասընըն
 իմհասընա փօլիս գօմիսէր մուավիսի նուժան, Սօրկուս նահիյեսիսիթ
 երմէնիլէրին իմհասընաճճ
 փօլիս գօմիսէրի Սատըգ
 վէ Սէրայ ձիվարընտաթի երմէնիլէրիսին իմհասընտա պէլէտիյէ ըէիսի
 Ահմէտ էճէնտիսին պիրատէրի ժանտարմա Ռիգա Ջավուշ, վէ Քէլլէր
 մազթէլինէ Եոզդատտան էյթամ միւտիւրի Մէհմէտ, Պազըրճի Հաճի
 Մահմուտ, Թէվսիգ Ջատէ Սպտալլահ Շէվթի, ժանտարմա Ջավուշը Շիւթրի,
 Տաղըսթանլը Օղլու Իսմայիլ, Ագ Տաղ նահիյեսի միւտիւրի Ճերիտ/յ,
 Պօղազլեան գատըսը վէ գայմազամ վէթիլի Ալի Ռիգա, վէ Թաշ փիսար
 մազթէլինէտէ պէթէթրար Շիւթրի, Իսմայիլ վէ Ահմէտ Ջավուշլարլա
 Ջափան Ջատէ Իիսա Պէյ մախտուժը Տէրվիշ Պէյ մէմուր էտիլէրէթ,
 վազիճէլէրիսի ամիրլէրիսին էմրինէ թէվսիթէն հիւսնիւ սուրէթլէ
 իճա էյլէմիշլէրտիր:

Ձաթ, Ձազմազ, Թերզիլի, Գարա Եագուպ վէ տախի իսմւլերինի տերխաթըր էտէմէյիտիմ պազը երմէնի գուրասընտա միւմաիլէյհէ ավնէսինին (մաիյէթի շափուէ Օնպաշըւարըյլա վէ պաշը պօզուէ Ձերթէսւլերինի) իձրա էթտիլէրի մէզալիմի Ֆէձիյէ ումոււմ մէմլէթէթ ձէ մէձհուլ Օլմայան ահվալտանտըր:

ձինայաթը վագըատան տահա տօղրուսը ուզուպաթը զանուսիյէթէն թէհաշի իլէ, էմրի թահրիրի թալապընա զըյամ էտէն ժանտարմալարտա երմէնիլէրին տիւշար Օլտուզլարը Ֆէձի ազըպէթլէ, թէհաթի վէ ձէպրէն իձաի վազիՖէյէ մէձպուր թութուրուտալարը տախի պիլտէձաաթ ժանտարմա էձրատընըն պազըլարը թարաձընտան մէսմու Օլմուշսատա, տէրէձէի մէվ սուէթիյէթի աձիզլէրինձէ մէձհուլտըր:

ձինայաթըն վազըանըն շու սուրէթլէ, երմէնիլէր թարաձընտան, տէյիլ Եոզղատա մէվձուտ պազը էշխաս թարաձընտան թէրթիպ վէ իտարէ էտիլտիյի հազընտաթի մաարուզաթըթն ձըրգա գօմանտանլըղընձա նազարը էհէմիյէթէ ալընմատըղը կիպի ձէվապէն մէվձուտիյէթին շիւպհէ Օլմայան գօմիթէյէ մէնսուպ շու վաթան խաինլէրինին իսլամ տիւշմանլարընըն իզալէի մէվձուտ, վէ մազարաթլարը էմր էտիլմէթտէ իտի:

ՁՅ Թէմմուզ շարշամպա կիւնիւ Եոզղատա կէլէն նէձաթի Պէյլէ այնը կիւն ազշամ իւզէրէ իլհալէթուհիզէ էմվալը մէթրուէթ/գօմիսիօն թասսիյէ/ տաիրէսի Օլան իթթիհատ Թերագգի գլուպընտա վէրտիյի պիր թալիմաթ նէթիձէսինտէ սուրէթի հարէթէթլէրի թային էտիլէն մէնսուպէյնի իթիհատիյէ էօրթէսի կիւնիւ պէլէտէյի տաիրէսինտէ ըիյասէթ օտասընտա պիլ իձթիմա լըմկէլէն տէձթրէլէրի թանզիմ, վէ պու տէձթրէրլէր գահ ընը փօլիս գօմիսէրիյլէ ժանտարմա գօթմանտանը թաստիթ էթտիրէրէթ, օ ազշամ մազամը միւթէսարիձիտէ վուզու պուլան իձթիմատա մէզթիւր տէձթէր նէձաթի Պէյ թարաձընտան միւթէսարըն Պէյլէ թազտիմ, վէ

ձեպինստէն չըգարթաղըդ պիր ձեպ տեճթերինստէթի էմը, վէ իմզայը
 իպրադ իլէ թեպլիղաթը վազըասը տաիրէսինստէ իձրաի հարէթէթ էտիւ...
 մէսինի մուսիրրէն թալապ, վէ գէմանը հէօթիւմէթի էլինստէ թութան
 ձէմիյէթի մէօհթէրէմէնին ամալընա մուխալէճէթ էտիւմէմէսինստէ
 պէյան էյլէմէսի իւզէրինէ, օրատա մէվձուտ պուլոււնան Եոզղատ
 մէպուսը Շաթիր Պէյլէ իսթանպուլա ավտէթ էթմէթտէ օլան Թօգատ մէպուսը
 ... Պէյ մուվաճէհէսինստէ հէր իթիմիզտէ միւպալլազ էվամիր վէ գանոււն
 խարիձինստէ հիչ պիր սուրէթլէ հարէթէթ էտէմէյէճէյիմիզի պէյան
 էթմէմիզ իւզէրինէ մէվձուտ մէպուսլարընտա ինզիմամը ըէյ վէ մու...
 վախազաթը իլէ, երմէնիլէրին սալիմէն սեվզլէրի թազարրուր էթմիչ,
 վէ էրթէսի ձոււմա կիւնիւ պէր մուճիպի տեճթէր երմէնիլէր պիւա
 հատիսէ թօփլատըրըլըպ, հապիսանէտէ թէվճիւ, վէ եիրմի ալթընձը
 ձոււմա էրթէսի սապահը պիրինճի գաճիլէ օլարազ 472 նէճէր Սիվաս
 Թարիզիյլէ մահալլը մէնճալարը օլան Ջոր սանձաղընա իզամ էտիլտիլէր
 Այնը կիւն նէճաթի Պէյ էլմասեանլարըն եայլը արապասընա ըաթիպէն
 Ջօրոււմ սեվզիյաթը հազընտա թալիմաթը լազիմէյի իթա էթմէթ իւզրէ
 հարէթէթ, վէ պուրատաթի հիւսնի իտարէ, վէ իձրասընա Եոզղատ Գլուպը
 ըէիսի վէ աագահլարընա թէվտի էթտի:

Պոււնու միւթէազիպ ձէմալ Պէյին գէմանը մէմուրիյէթինստէ
 98 Թէմուուզ 881 վէ 4 Աղօսթօս Բարիիէ տահա իթի զըթա տեճթէրլէ
 Թէսչիլի Թարիզիյլէ իթինճի գաճիլէ օլարազ 257, վէ իւչիւնճի 99
 նէճէր սեվզ էտիլմիչ, վէ պոււնլարըն մահալլը մէնճայէ սալիմէն
 կիթտիթլէրի անլաշըլմըշտըր:

Միւպալաղ ՋՃԹՃՃՃ էվամիր տաիրէսինստէ իճաի վազիճէ էտէն
 միւթէսարըն ձէմալ Պէյ ՃՃԹՃՃ ՋՃճճ նէճաթընին պիր ինհասըլլա
 ազլ օլոււնարազ, Պօղազլեան գայմազամը Թէմալ Պէյ վէթալէթէն

կեթիցիւմիչ, վէ պու սուրէթլէ իթթիհատ Թերագգի ձեմիյէթի մէնսուպիյէթիյլէ իսթիհատի ղայրը մթթթթ մէշրուեսինն թէշնէ պուլուանւար, էմէլլերինն մուվահադ օլարադ թարիխի պէշերիյէթին զայտ էթմէտիյի հեճայի, վէ ըեզաիլի կէօնա կէօն իլէ, էնգիզիսիօն մէզալիմինն ըհ մէթ օգուտաճադ զըթալլար ձինայէթլէրլէ թարիխի իսլամ վէ Օսմանը լէթետար էտիւմիշտիր:

Հէլէ ալլարճա միւտտէթ Եոզղատ երմէնիլերինն Թաշնակսիօն վէ Հընչակ գօմիթէտիյլէ հիշ պիր ալագասը օլմատըղընա տաիր իհատաթ, վէ ժուրնալլարըյլա կերէթ մագամը միւթէտարընի, վէ կերէթսէ հէյէթի ասթերիյէյի թէմինն էտէն Եոզղատ գօմիսերինն Նէճաթի Պէյին վուրուտըյլա պերապեր թէպտիլի լիսան իսէ ումոււմ Եոզղատ երմէնիլերինն գօմիթէյէ մէնսուպիյէթլէրի թաստիգ էյլէմէթ հաթթա պիլզաթ կիթմէտի ձեմիյէթի մէօհթերէմէնն տերէճէի թէսիր, վէ նուհուզիյէթինն իսպաթ էտեր սանըրըմ:

Փիյատէ ^ի եիւզպաշըլըղընտան ~~մթթթթթթթթ~~ միւսթաանի Նէճաթի էնէնտի մերթէզի ումոււմիյէի պիլ ինթիսապ Պալթան հարպընտան սօնրա, Անգարա գաթի մէսուլլըղընա թայինն էտիւմիչ, վէ շիթմտիյէ գատար տէվամ էտէն մէմուրիյէթի վագըասընտա, երմէնի սէվգիյաթըյլա սէնէրպերլիյին միւսթէսնա հըրսաթլարընտան պիլ իսթիհատէյի գաթիէն ունութմաաըղը ձիհէթլէ, պու կիւն թէնտիսի իթի եիւզ պին լիրա կիպի միւհիմ պիր սերվէթ սահիպի օլմոււշ, զէնկինլերիմիգտէն պուլուստուղըտա ըիվայաթը թէվաթըրատան օլուպ էսկի Շէհիրտէթի մաղազասը պունուս տէլիլիտիր:

Եոզղատը հէր տէհա թէշրիմլերինտէ պէլէտիյէ ըիսի Ահմէտ էնէնտիինն խանէսիինն ղայրը պիր եերտէ միսահիր օլմագ ատէհի օլմայան

նէձաթի Պէյլէօպիո չօք սենէլերտէն պերրու, պէլէտիյէ ըիյասէթիյլէ
 Եոզղատ Թթիհատ Թերազգի մերթեզինն ըիս վէ միւմեսիլի ձէմիյէթին
 իձրաթը ղայրը մէշրուեսինն ամիր վէ միւրէթիպի "ըուհու" մահրէմի
 էսրարը, միւշավիրի խասը էլ խասը օլան միւմաիլէյհլէ հեր իշի միւ
 մաիլէյհին օտասընտա թէգէթիւր վէ իձապ էտէնլերէ էվամիրի լազըմէ
 օրատան իստար օլուր իտի:

Երմէնի Յաձիասընըն մահրէմի էթսամիտէ այնը սուրէթլէ օրատան
 իտարէ էտիլմէսի սէպէպլէտիրթի, Ահմէտ էնէնտի Մերթեզի ումումիպէ
 Անգարատա քէնտինի իթթիհատըն էն նաձիգ իգթէսիր գէվաթընա թանըթ
 մաղա, վէ քէնտինի տէրսէտտէթ իթթիհատ վէ Թերազգի գօնկրէսի աազա
 լըղընա թային էթտիրմէյէ մուվաձազ օլմուշ, վէ պու կիւնէ գատար,
 ղայրը գանուըն իձրաթ, վէ հարաթթընտան հազընտա վուգու պուլան
 իշթիթալարա մահմիյէլէրինն հիմայէ, վէ սիյանէթի միւէսսիրէսի
 սէպէպիյլէ հիշ պիր մազամձա էհէմիյէթ վերիլմէթիյինտէն մումաիլէյհ
 հեր վարղատան թահլիսի կէրիպան, վէ էլհլէթու հիգէ մէվգիինի
 մուհաձազա էտիլմէթտէ պուլոււմուշտըր:

Եոզղատ Գլուպընըն հէյէթի իտարէ, վէ մերթեզիյէսինի թէշթիլ
 էտէն աազաի սաիրէսի Պազըրձը Հաձի Մահմուտ, էյթամ Միւտիւրի Մէհմէտ,
 ժանտարմա գօմանտըն թէվձիգ, Մէթթէպի Սուլթանի մուալլիմլերինտէն
 Լութձի, ձէլալ, պիտայէթ ձէգա ըիսի Համգա, պիտայէթ միւտտաի ումու
 միսի Լութձի Պէյ էնէնտիլէթլէ պիլէմէտիյիմ տիկէր պազը գէվաթտըրթի,
 պոււլարտա Քէլլէր, Թաշ Փինար, վէ էմսալը մաթթէլլէթի մէմուրէն
 իիգամ էտիլերէթ, նուգուտ վէ սաիր գիզըյմէթ էշեայը թօփլատըգտան
 սօնրա, գըթալա էմր վէ նէգարէթ էթմէթ սուրէթիյլէ ձէմիյէթի մէօհ
 թէրէմէյէ օլան Յարթը սէտաթէթ, վէ ուպուտիյէթլերինի իգհար էյլէ
 միշլէրտիր. պու պապտէ մալոււմաթը վազըհէ ախըը իշիւն մաթթէլլէրտէն

պեր հայաթ օլարագ, գուերթուլապիլեն պիշարեկան, վե պազիյեթ
էլսէյիտէնին իճատաթընա միւրաճաաթ էտիմէթ իւզրէ, իսմլէրի
պեր վեճհի զիյր արգ օլոււնուր.

Ջալըթեան Արմենակ թերիմէսի Ջարուհի, վե Երջանիկ, (վալիտէլէրիսի
գաթլ էտէսի պիլիւրլէր),

Փափագեան Եհրէմ Աղա թերիմէսի Անուշ, տիկերի Արուս,

Հաճի իշխանըն կէլիսի Փառանձէմ, տիկերի Մարիամ, գըզը Հայկանուշ,

Կէօզիւ թիւշիւյին հեմշիրէսի Կիւլիբեանի,

Քիթապաճէն Քիթապաճէն Քիթապաճէն Արապաճեանըն գըզը Արաքսի,

Պէրպէր Իսթեանին գարըսը Նարին,

Թէրճանեանըն գըզը Ովսաննա,

Քէսթէթեան Միսաթ կէլիսի Մարիամ,

Սուզանիճի աիլէսի Կիւլիբեան,

Պէրպէր Աւետիս թերիմէսի Պէթրիս,

Հուսիկեան աիլէսի Եզիսաթէթ,

Պալճեան Կարապետ թերիմէսի Հէնզար,

Ինձէ Օղլու աիլէսի Մագու,

Գույուլմճու Քերոփ աիլէսի Ովսաննա,

Ճիւճէ Կարապետ Էճէնտի աիլէսի Թագուհի,

Փափագ Միսթանեան թերիմէսի Արաքսի,

Արիկեան թերիմէսի Արաքսի,

Կիւրիւնլի Թորոս թերիմէլէրի Արաքսի վե Հէնզար,

Պագլա Օղլու Թորոս թերիմէլէրի,

Գալըպճը տէփօնըն Եէկէնի,

Նասլընճը Կարապետին թերիմէլէրի,

Ջամառեան Հայկըն իւշ թերիմէսի,

ձանպօլեան ձիվան Օղլու Քէմալ,

Ալեքանաք Կարապետ մախտումը Իսհաք,

Վեղալընհու միւթէսարըն վեթալէթինե վուրուտըլա պերապեր իմհա սիյասեթիյլէ իննի վազիմէյե միւպաշերէթ էտէն զայմազամ Քէմալ Պէյ իսէ, մուհասեպէճի էսպազ վէհպի էնէնտիսին խանէսինտէ միւսա Ֆիրէթլէ հէր Պիճճ կիճէ իշրէթ մասսըր պաշընտա մուհասեպէճի վէհպի, ըիս Ահմէտ, թահրիրաթ միւտիւրի սապըզը Մուսթաֆա, վէ սիր գատէհ արգատաշլարըլա էրթեսի կիւնթի իճրաթը զարարլաշտըրըպ, օ սուրէթլէ գոմիթէնիմէթերէի միլլիյէ ըտմիյէ էտիլէն ամալը տաիրէսինտէ իճրաի հարէթէթ էտիյօր տը:

Երմէնի խանէլէրինտէթի էշեայը թահրիր, վէ պիր օտայա գափայըպ, թէմհիր տէն գոմիսիօնլար արասընտա արգատաշլարընըն էշեա թէսլիմիյլէ ուղրաշտըրլարընը կէօրէն պլէտիյէ ըիսինին գայըն փէտերի սապըզ ըթի միւտիւրի Շիւթրի Պէյ խանէ սահպէսի կէլինէ ձէպրէն թարուզ վէ Ֆիլի շէնի իճրա էթտիյի կիպի, երմէնի էվլէրինտէն սըրգաթլա խանէսինտէ իտխար էթտիյի էշեա փօլիս գոմիսեր մուսվինի Ձիա Պէյ թարանընտան զահիրէ իխրաձ էտիլտիյի հալտա ձէզա կէօրմէթ շէօյլէ տուրսուն, տամատը ըիսի մուսաիլէյհին հիմայէ սիյլէ թէթտիրէ պիլէ մարուզ զալմայարազ, թէյնիյէթ սիւթիւթը անհու կէշտիյի ձիհէթլէտիրթի, ալէնի Եաղմակիրլիյէ մէյտան աշըրմըշ, վէ պու սուրէթլէ գուվվէթի լայէմութ զապիլինտէն պիր նաճագա թէտարիգինտէն աճիզ օլանլար պէօյիւթ ձձձ սերվէթլէ/է սահպ օլմուշլարտըր:

Պիր կիւն մազամը միւթէսարընիտէ միրիմուսաիլէյհ թարանըն տան տավէթ էտիլտիյիմտէ, նէճաթի Պէյին թէթալինի գանուըն շիթա նանէսինի թէթրար էթմէսի իւզերինէ մէսուլիյէթի մատիյէ, վէ

մանկվիյէնին գօմանտանլարա ՁՁՁՁ ըսձիի պուլուստուղը միւտտեթձէ,
 Թարաճը աձիգէտէն պու կիպի էճաալը ձիւտիյէ իգաա էտիլմէյէձէյի
 կիպի պաշգալարըն տաիի իգաաընա մէյտան վէրմէյէձէյիմի սէօյլէմէթ,
 Լիյին իւզէրինէճիթը ու էմէլլէրիմիգին մուխալէճէթիւտէն տօլարը,
 պերապէրձէ շալըշմազ միւմքին օլամայաձաղընտան հազընտա / հազըմտա/
 վիլայէթի իշթիգա էտէձէյիսի, վէ սիգ ասքերլէր պիգէ ձէսարէթ վէր
 մէնիգ, Լազըմկէլիթէն, քէսրի ձէսարէթիմիգէ սէպապ օլտուզուսուզը,
 պէօյլէ միլլի պիր մէճգիւրէնին սահէի իձրայա վազընտան թէվէլլիւտ
 էտէձէթ մէտուլիյէթտէն գօրգօմամազ իձապ էթտիյիսի, վէ ²Պիլիթի իտամ
 էտիլէձէթ օլսա պիլէ, Թարիս քէնտիսիսիսի նիքնամ իլէ գայտ էտէձէյիսի,
 Սուրիատա իտամ էտիլէն ձէգար / Փաշա ^{Ահմէտ /} Թաշա միսալ օլարազ կէօս
 Թէրմէսի իւզէրինէ ձէվապէի ձէգար Ահմէտ Փաշա Սուրիատա Թապըի
 Օսմանիյէյի տէյիլ, Սուրիայը սիյասէթէն վէ իգթիսատէն իթթիլա էտէն
 Տրանսըզլարը իմհա էթտիրէրէթ, վաթանա՞ պիր աճի միւհիմիսի տէվլէթէ
 գազանսըրտըղը, նուսուսէի էմսալ օլմամըգ պահսընա կէլինձէ, պուրատա
 էլի գօլու պաղլկ ՁՁՁՁ սէվգ էտիլէն էրմէնիլլէրին տէյիլ, Ձանազ
 Գալէ վէ Գավգաս հուտուտլարըմըզը Թազիիգ էտէն տիւշմանլարը գահը
 վէ Թէտմիր էթմէթ իւզրէ, ձէսուը օլանլարըն օրայա Թէշրիճ պույուը
 մասընը, վէ էվվէլ վէ ախիը սէօյլէտիյիմ վէձհլէ, Թէթլիճի վազըն
 Թարաճը աձիգէտէն ըույը գապուլ կէօրէմէյէձէյիսի պէյան էտէրէթ,
 Եանընտան այըրլտըմ:

Վէ իշարը վազըը իւզէրինէ 7 Աղօսթօս 881 Թարիսիստէ նազլը
 մէքան մուամէլէսիսէ աիտ քաճէի իձրաաթըն հէօթիւմէթի միւլթիյէյէ
 ըսձի պուլուստուղուսը լուզուս կէօսթէրիըլէրսէ, մուավէնէթի աս
 քէրիյէ իճասը 28 Աղօսթօս 881 Թարիսիստէ մէմուրիյէթիմէ նիհայէթ
 վէրիլլէրէթ, շիւպէ ըիյասէթիսէ ալաձա շիւպէ ըիսի սիւզպաշը Շիւթրի

ԵՏԷՆՄԻՆԻՆ ԹՅՅԻՆ ԷՄԻԼԻՅԻ ԹԷԼԷԳՐԱՖԻԿԵՆ ՎԻՍԻՏԻՆԵՐԵՑ, ԻՉՄԷՆ
ՇԵՐԻՄԻՄ:

ՊուՆՄԱՆ ՍՕՆՐԱ ԵՄԻՐԼԱՆ ԻՃՐԱՄԹ, ՎԷ ԱԼԷԼ ԽՈՒՍՈՒՍ ՄՈՒՏԱ
ՍԷՎԵՃԻ ՎԷՏՎԻ ՊԷՅԻՆ, ԳԱՎԻԼԷ ՀԱՆՐՄՐՆ ՍԷՎՁ ԷՄԻԼԷՆ ԵՐՄԷՆԻ ՄԻԼԷ
ԼԷՐԻՆԻՆ ԾԵՐՃԼԷՐԻՆՔԷ ՎԱՐՐՆՃԱՅԱ ՔԱՄԱՐ ՔԱՍԱՎԱ ԽԱՐՐՃՐՆՄԱ ՄՈՒՆՅԷ
ՆԷՅԷ ԹՅՅԻ ԹՈՒԹՈՒՄԱՐԱՔ, ԱԼԹՈՒՆ ՎԷ ՍԱԻՅԷ ԹԱՏԱՐՐԻ ԷԹՄԻՐԻԼՄԷՍԻ ԿԻՎԻ
ՄՏՎԱԼՐ ՂՅՅՐՐ ԼԱՐՐՔԷԻ ՎԷ ՔՐԱՄՐ ՍԱՔԱՄՐ ՎԱԼԹԱ, ՎՐՆԱՔ, ՕՐԱՔ, ՆԱՃԱՔ,
ԹՐՐԹԱՆ, ՍՕՓԱ ՎԷ ԷՄՍԱԼԻ ԷԼԱՆ ՃԱՐԻՏԷ, ՎԷ ՎԻՐ ՔՐՍՄՐ ՃԻՆՔԷՍԻՄԷ
ՄԹԼԱՐՐՆԱ ՐԱՔԻՎԷՆ, ՎԷ ՔՐԼՐՃ ՎԷ ՍԻԼԱՏ, ՎԷ ՍԱԻՐԷՅԻ ՄԻՆՍԹԷՍԻՎԷՆ
ՍԱԼԽԱՆԷՄԷՆ ՔԱՆ ՂՕՔՈՒՍՐ ԱԼՄՐՉ ՔԵՓԷՔՒԷՐ ԿԻՎԻ, ԳՄԹԷՃՃՃՃՃՃ
ՔԱՏԻԼԷԼԵՐԻ ԹԱԱՔԻՎ ԷՄԷՆ ՔԱՍԱՎԱԼՐ, ՔԵՅԼԻՆ ՎԻՐ ԱԼՅՐ ՃԻՆԷԼԱՐՐ
ՔՐԹԱԼ ԻՉԹԻՐԱՔ ԷԹՄԻՐՄԷՑ ԿԻՎԻ ԻՃՐԱՄԹՐ ՎԱՏՅԻՅԱՆԷ ՎԷ ԽՕՆՐԻՔԱՆԷ
ՔԵՄԻԼԷՆ ԻԹԹԻՏԱՄ ԹԵՐԱՔՔԻ ՄԷՆՍՈՒՎԷՆԻՅԼԷ ՄԷՄՈՒՐԷՅՆՄԷՆ ԻՄԼԷՐԻ
ՄԻԹԻՆԻ ԻՑԱՄԷՄԷ ՄԱՐՐՈՒՄ ՔԷՎԱԹ ԹԱՐԱՑՐՆՄԱՆ ԹԵՐԹԻՎ ՎԷ ԻՄԱՐԷ ԷՄԻԼ
ՄԻՅԻՆԻ ԻՔՏԱՐՐ ՀԱՔՔԱ ՄԷՄԱՐ ՕԼՄԱՔ ԻՔՔՐԷ, ՄՐՔ ՎԷ ԻՑԱՄԷԻ ՎԱՔՐԱՅՐ
ԹԱՏՐԻՐԷՆ ԹԱՔՄԻՄ ԷՅԼԷՐԻՄ:

5-ԳԱՆՈՒՆՐ ՍԱՆԻ
ՅՅ5:

ԵՐՔՂԱՄ ԵՍՎԱՔ ՇՔԷՎԷ ՐԵԻՍԻ
ՎԷ ՄԷՎՔԻ ԳՕՄԱՆՄԱՆՐ
ՊԻՆՎԱՉՐ ՄԷՏՄԷՄ ՍԱԼԻՄ: